

پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی

دکتر مجید معارف

تهران ۱۳۸۳

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی

نویسنده:

مجید معارف

ناشر چاپی:

کویر

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

فهرست	۵
پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی	۱۴
مشخصات کتاب	۱۴
تقدیم	۱۴
فهرست مطالب	۱۴
پیشگفتار مؤلف	۱۵
بخش مقدماتی جایگاه قرآن در روایات اسلامی	۱۶
اشاره	۱۶
مقدمه	۱۷
گلچینی از روایات قرآنی	۱۷
۱- فضیلت و برتری قرآن:	۱۸
۲- جامعیت و ارزش قرآن	۱۸
۳- تعلیم و تعلّم قرآن	۱۸
۴- قرائت قرآن، آثار و فوائد آن	۱۹
۵- کیفیت قرائت قرآن	۲۰
۶- قرائت قرآن با صوت زیبا	۲۰
۷- حفظ قرآن و آثار آن	۲۰
۸- قرائت قرآن از روی مصحف «۲»	۲۱
۹- قرائت قرآن و تدبّر در آن	۲۱
۱۰- قرائت قرآن و عمل به آن	۲۲
بخش اول مباحثی از تاریخ قرآن	۲۲
فصل مقدماتی بررسی تاریخ قرآن از نظر موضوع و پیدایش عنوان	۲۲
فصل اول عناوین و صفات قرآن کریم	۲۳

فصل دوم وحی و نزول قرآن	۲۵
فصل سوم مبحث آیه در قرآن	۲۸
الف- کلیاتی در مورد آیه	۲۹
ب- آشنایی با برخی از آیات مشهور «۲»	۳۰
ج- ۱۱۴ پیام قرآنی یا شناخت موضوعی پاره‌ای از آیات «۲» آیه‌ای در مورد ... ذکر کنید.	۳۲
۱- قرآن و هدایتگری	۳۲
۲- امت شاهد و نمونه	۳۲
۳- استعانت با نماز و صبر	۳۲
۴- جاودانگی شهید	۳۲
۵- استفاده از نعمت‌ها و شکر الهی	۳۳
۶- قصاص مایه زندگی	۳۳
۷- فلسفه روزه	۳۳
۸- ماه رمضان و نزول قرآن	۳۳
۹- بهترین زاد و توشه	۳۳
۱۰- سنت قرض الحسنه	۳۳
۱۱- خدای زنده و پاینده	۳۳
۱۲- آزادی عقیده و فایده ایمان	۳۴
۱۳- پاداش انفاق	۳۴
۱۴- وعده‌های شیطان و خدا	۳۴
۱۵- اصالت و جاودانگی اسلام	۳۴
۱۶- نخستین خانه مردم	۳۴
۱۷- وحدت، ریسمان الهی	۳۵
۱۸- امر به معروف، نهی از منکر	۳۵
۱۹- پیروزی بدر	۳۵

- ۲۰- عزت و برتری مؤمنان ۳۵
- ۲۱- اسرار خلقت ۳۵
- ۲۲- دوری از گناهان کبیره ۳۵
- ۲۳- بازگرداندن امانت- حکم به عدالت ۳۵
- ۲۴- اطاعت از رسول و اولی الامر ۳۶
- ۲۵- دفاع از مستضعفان ۳۶
- ۲۶- راه خدا، راه طاغوت ۳۶
- ۲۷- جهاد معیار برتری ۳۶
- ۲۸- گناه شرک ۳۶
- ۲۹- جایگاه منافقین ۳۷
- ۳۰- فریاد مظلوم ۳۷
- ۳۱- همکاری در مسیر خیر ۳۷
- ۳۲- معیار پذیرش اعمال ۳۷
- ۳۳- ارزش انسان ۳۷
- ۳۴- سرپرستی یهود و نصارا ممنوع ۳۷
- ۳۵- دشمن‌ترین مردم به مؤمنان ۳۷
- ۳۶- حقیقت اخلاص ۳۸
- ۳۷- استفاده از زینت‌ها- نهی از اسراف ۳۸
- ۳۸- اجل قطعی ۳۸
- ۳۹- تقوی و مصونیت ۳۸
- ۴۰- گوش‌سپاری به قرآن ۳۸
- ۴۱- پلیدترین جنبندها ۳۸
- ۴۲- دعوت حیات‌بخش ۳۹
- ۴۳- تقوی و بصیرت ۳۹

- ۴۴- آمادگی دفاعی ۳۹
- ۴۵- استغفار بی‌نتیجه ۳۹
- ۴۶- معامله خدا و مؤمنان ۳۹
- ۴۷- امنیت دوستان خدا ۳۹
- ۴۸- استقامت در مسیر ایمان ۳۹
- ۴۹- تکیه نکردن به ظالمان ۴۰
- ۵۰- غفلت عمومی ۴۰
- ۵۱- انسان و تحولات اجتماعی ۴۰
- ۵۲- ذکر خدا و آرامش ۴۰
- ۵۳- نتایج شکر و کفر الهی ۴۰
- ۵۴- وسعت نعمت‌های الهی ۴۰
- ۵۵- دعایی از حضرت ابراهیم ۴۰
- ۵۶- ضمانت الهی در حفظ قرآن ۴۱
- ۵۷- سه امر و سه نهی ۴۱
- ۵۸- رعایت عهد و سوگند ۴۱
- ۵۹- حیوة طیبه الهی ۴۱
- ۶۰- ویژگی هدایت قرآن ۴۱
- ۶۱- پرستش خدا و نیکی به والدین ۴۱
- ۶۲- تکریم انسان ۴۲
- ۶۳- نماز شب و کمالات معنوی ۴۲
- ۶۴- قرآن عامل شفا و رحمت ۴۲
- ۶۵- ذکر انشاء الله ۴۲
- ۶۶- زینت زندگانی ۴۲
- ۶۷- ورود عمومی به جهنم ۴۲

۴۳	۶۸- دوری از یاد خدا
۴۳	۶۹- بازگشت به سوی خدا
۴۳	۷۰- تسبیح خدا در دل ظلمات
۴۳	۷۱- سرنوشت نهایی زمین (وراثت صالحان)
۴۳	۷۲- دعوت ابراهیم (ع)
۴۳	۷۳- ابزارهای شناخت انسان
۴۳	۷۴- پشیمانی در لحظه مرگ- عالم برزخ
۴۴	۷۵- پوچ نبودن خلقت
۴۴	۷۶- کنترل چشم و نگاه
۴۴	۷۷- فروغ آفرینش
۴۴	۷۸- دریغ از همراهی نکردن با پیامبر
۴۴	۷۹- نزول تدریجی قرآن
۴۵	۸۰- اجابت مضطر
۴۵	۸۱- وراثت مستضعفان
۴۵	۸۲- پی‌گیری حقوق- احسان متقابل
۴۵	۸۳- خانه لرزان عنکبوت
۴۵	۸۴- فلسفه نماز
۴۵	۸۵- زنده شدن طبیعت (آیتی بر معاد)
۴۵	۸۶- قیام برای خدا
۴۶	۸۷- جلوه‌ای از عدالت خداوند
۴۶	۸۸- علم، معیار برتری
۴۶	۸۹- پیروی از بهترین فکر و کلام
۴۶	۹۰- آموزش همگانی
۴۶	۹۱- نزول ملائکه بر مؤمنان

۹۲- پاداش رسالت	۴۶
۹۳- پی‌گیری تدبیر در قرآن	۴۷
۹۴- اخوت اسلامی	۴۷
۹۵- برترین معیار الهی	۴۷
۹۶- هدف خلقت	۴۷
۹۷- اصل سعی و تلاش	۴۷
۹۸- ساده بودن قرآن	۴۷
۹۹- بعثت انبیاء و عدالت اجتماعی	۴۷
۱۰۰- تسبیح همگانی موجودات	۴۸
۱۰۱- نماز جمعه	۴۸
۱۰۲- تقوی عامل نجات	۴۸
۱۰۳- توبه نصوص (خالص)	۴۸
۱۰۴- نتایج استغفار	۴۸
۱۰۵- قرائت قرآن به قدر ممکن	۴۹
۱۰۶- اخطار خداوند (نسبت به فرارسیدن قیامت)	۴۹
۱۰۷- پاداش خداترسان	۴۹
۱۰۸- صحنه‌ای از قیامت	۴۹
۱۰۹- آدمیزاده مغرور	۴۹
۱۱۰- مراقبان انسان	۴۹
۱۱۱- انسان و طغیانگری	۵۰
۱۱۲- وقایع لیلۃ القدر	۵۰
۱۱۳- بازتاب خیر و شر	۵۰
۱۱۴- دو نشانه از نشانه‌های قیامت	۵۰
فصل چهارم مبحث سوره در قرآن	۵۰

الف- کلیاتی در مورد سوره	۵۰
ب- تقسیمات سوره‌ها از نظر زمان و مکان:	۵۱
ج- تقسیمات و گروه‌بندی سوره‌ها	۵۲
د- نامها و عناوین سوره‌های قرآن	۵۳
ه- گروه‌بندی براساس فواتح سور (شروع سوره‌ها)	۵۹
اشاره	۵۹
سوره‌های مقطعات	۶۰
سوره‌های اقسام (سوگندها)	۶۰
سوره‌های مخاطبات	۶۱
سوره‌های زمانیه	۶۱
سوره‌های مقولات	۶۱
سوره‌های متفرقات	۶۱
و- آشنایی اجمالی با سوره‌های قرآن کریم	۶۲
فصل پنجم کتابت و حفظ قرآن در زمان رسول خدا (ص)	۶۲
فصل ششم جمع آوری و تدوین قرآن پس از رحلت رسول خدا (ص)	۶۵
الف- جمع قرآن توسط علی (ع)	۶۵
ب- جمع قرآن در زمان ابو بکر	۶۵
ج- جمع قرآن در زمان عثمان	۶۶
فصل هفتم اصلاح رسم الخط قرآن	۶۸
بخش دوم علوم قرآنی	۷۰
فصل مقدماتی کلیاتی درباره علوم قرآنی	۷۰
اشاره	۷۰
نمونه‌ای از منابع علوم قرآنی با معرفی مؤلفان آن در قرنهای مختلف	۷۱
فصل اول قرائت و تجوید قرآن	۷۱

الف- علم قرائت	۷۱
ب- علم تجوید «۲»	۷۵
فصل دوم اسباب النزول	۷۹
الف- مباحث کلی اسباب النزول	۷۹
ب- آشنایی با سبب نزول چند آیه و سوره معروف	۸۰
فصل سوم ناسخ و منسوخ، عام و خاص	۸۳
الف- ناسخ و منسوخ در قرآن	۸۳
ب- عام و خاص در قرآن	۸۶
فصل چهارم محکم و متشابه، تنزیل و تأویل	۸۷
الف- محکم و متشابه در قرآن	۸۷
ب- تنزیل و تأویل در قرآن	۸۹
فصل پنجم معجزه و اعجاز قرآن	۹۰
الف- کلیاتی در مورد اعجاز قرآن	۹۰
ب- بررسی وجوه اعجاز قرآن	۹۲
فصل ششم جامعیت و تحریف ناپذیری قرآن	۹۴
فصل هفتم تفسیر و ترجمه قرآن	۹۶
الف- سیر تاریخی تفسیر	۹۶
اشاره	۹۶
نمونه‌ای از تفاسیر شیعه و سنی «۱»	۹۹
قسمت نخست- تفاسیر شیعه	۹۹
قسمت دوم- نمونه‌ای از تفاسیر اهل سنت	۱۰۰
ب- ترجمه قرآن	۱۰۱
منابع و مأخذ	۱۰۳
معجم اصطلاحات کتاب	۱۰۵

درباره مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان ۱۰۷

پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی

مشخصات کتاب

سرشناسه : معارف مجید، - ۱۳۳۲ عنوان و نام پدیدآور : پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی مجید معارف
 مشخصات نشر : تهران کویر، ۱۳۷۶. مشخصات ظاهری : ۲۹۳ ص جدول شابک : ۹۶۴-۶۱۴۴-۰۸-X۸۲۰۰ ریال ؛ ۹۶۴-۶۱۴۴-۰۸-
 ۸۲۰۰ ریال ؛ ۹۶۴-۶۱۴۴-۰۸-X۸۲۰۰ ریال ؛ ۹۶۴-۶۱۴۴-۰۸-X۸۲۰۰ ریال ؛ ۹۶۴-۶۱۴۴-۰۸-X۸۲۰۰ ریال ؛ ۹۶۴-۶۱۴۴-۰۸-
 ۸۲۰۰ ریال ؛ ۹۶۴-۶۱۴۴-۰۸-X۸۲۰۰ ریال ؛ ۹۶۴-۶۱۴۴-۰۸-X۸۲۰۰ ریال ؛ ۹۶۴-۶۱۴۴-۰۸-X۸۲۰۰ ریال ؛ ۹۶۴-۶۱۴۴-۰۸-
 ۸۲۰۰ ریال وضعیت فهرست نویسی : فهرست‌نویسی قبلی یادداشت : چاپ چهارم ۱۳۷۷؛ ۸۲۰۰ ریال یادداشت : چاپ ششم ۱۵۰۰
 ۱۳۸۰: ریال یادداشت : چاپ هفتم ۲۰۰۰: ۱۳۸۳ ریال یادداشت : چاپ هشتم ۱۳۸۳ یادداشت : کتابنامه [۲۸۳] - ۲۸۶؛ همچنین
 به‌صورت زیرنویس موضوع : قرآن -- علوم قرآنی -- پرسشها و پاسخها موضوع : قرآن -- تاریخ -- پرسشها و پاسخها رده بندی
 کنگره : ۵/۶۹BP/م ۴۶۴ رده بندی دیویی : ۲۹۷/۱۵۰۷۶ شماره کتابشناسی ملی : ۷۶-۷۳۵۶

تقديم

تقديم رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ این پژوهش قرآنی را تقدیم می‌کنم به: بزرگ پرچمدار رسالت الهی، نبی اکرم حضرت محمد بن عبد الله صلى الله عليه و آله و سلم. به مخاطبان حقیقی قرآن، اهل بیت رسول خدا (ص) علیهم السلام. به مفسران و اندیشمندانی که با تلاشهای خستگی‌ناپذیر خود از حریم قرآن در طول تاریخ دفاع نمودند. به منادی بازگشت به قرآن در عصر حاضر امام راحل رضوان الله تعالی علیه. به خدمتگزاران ساحت قرآن کریم بالاخص استادان، حافظان، قاریان و دانش‌آموختگان علوم قرآنی. و من الله التوفيق مؤلف پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۶

فهرست مطالب

فهرست مطالب عنوان صفحه پیشگفتار ۹ بخش مقدماتی - جایگاه قرآن در روایات اسلامی ۱۳ مقدمه ۱۵ گلچینی از روایات قرآنی ۱۷ ۱- فضیلت و برتری قرآن ۱۷ ۲- جامعیت و ارزش قرآن ۱۸ ۳- تعلیم و تعلم قرآن ۱۸ ۴- قرائت قرآن، آثار و فوائد ۱۹ ۵- کیفیت قرائت قرآن ۲۱ ۶- قرائت قرآن با صوت زیبا ۲۲ ۷- حفظ قرآن و آثار آن ۲۳ ۸- قرائت قرآن از روی مصحف ۲۴ ۹- قرائت قرآن و تدبیر در آن ۲۴ ۱۰- قرائت قرآن و عمل به آن ۲۵ بخش اول- مباحثی از تاریخ قرآن ۲۷ فصل مقدماتی- بررسی تاریخ قرآن از نظر سابقه پیدایش ۲۹ فصل اول- عناوین و صفات قرآن کریم ۳۳ فصل دوم- وحی و نزول قرآن ۴۱ فصل سوم- مبحث آیه در قرآن ۵۱ پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۷ عنوان صفحه الف- کلیاتی در مورد آیه ۵۱ ب- آشنایی با برخی از آیات مشهور ۵۴ ج- ۱۱۴ پیام قرآنی یا شناخت موضوعی پاره‌ای از آیات ۶۰ فصل چهارم- مبحث سوره در قرآن ۸۹ الف- کلیاتی در مورد سوره ۸۹ ب- تقسیمات سوره از نظر زمان و مکان ۹۱ ج- تقسیمات و گروه بندی سوره‌ها ۹۴ د- نامها و عناوین سوره‌های قرآن ۹۸ ه- گروه‌بندی بر اساس فواید سور (شروع سوره‌ها) ۱۲۱ سوره‌های مقطعات ۱۲۲ سوره‌های اقسام ۱۲۴ سوره‌های مخاطبات ۱۲۵ سوره‌های زمانیه ۱۲۶ سوره‌های مقولات ۱۲۶ سوره‌های متفرقات ۱۲۶ و- آشنایی اجمالی با سوره‌های قرآن کریم ۱۲۸ فصل پنجم- کتابت و حفظ قرآن در زمان رسول خدا (ص) ۱۴۳ فصل ششم- جمع‌آوری و تدوین قرآن پس از رحلت رسول خدا (ص) ۱۵۱ الف- جمع قرآن توسط علی (ع) ۱۵۱ ب- جمع قرآن در زمان ابو بکر ۱۵۳ ج- جمع قرآن در

زمان عثمان ۱۵۶ فصل هفتم - اصلاح رسم الخط قرآن ۱۶۳ بخش دوم - علوم قرآنی ۱۶۹ فصل مقدماتی - کلیاتی درباره علوم قرآنی ۱۷۱ نمونه‌ای از منابع علوم قرآنی در قرنهای مختلف ۱۷۳ پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۸ عنوان صفحه فصل اول - قرائت و تجوید قرآن ۱۷۷ الف - علم قرائت ۱۷۷ ب - علم تجوید ۱۸۹ فصل دوم - اسباب النزول ۲۰۳ الف - مباحث کلی اسباب النزول ۲۰۳ ب - آشنایی با سبب نزول چند آیه و سوره معروف ۲۰۷ فصل سوم - ناسخ و منسوخ، عام و خاص ۲۱۵ الف - ناسخ و منسوخ، در قرآن ۲۱۵ ب - عام و خاص در قرآن ۲۴۴ فصل چهارم - محکم و متشابه، تنزیل و تأویل ۲۲۹ الف - محکم و متشابه در قرآن ۲۲۹ ب - تنزیل و تأویل در قرآن ۲۳۴ فصل پنجم - معجزه و اعجاز قرآن ۲۳۹ الف - کلیاتی در مورد اعجاز قرآن ۲۳۹ ب - بررسی وجوه اعجاز قرآن ۲۴۵ فصل ششم - جامعیت و تحریف ناپذیری قرآن ۲۵۱ فصل هفتم - تفسیر و ترجمه قرآن ۲۵۹ الف - سیر تاریخی تفسیر ۲۵۹ نمونه‌ای از تفاسیر شیعه و سنی ۲۶۹ قسمت نخست - تفاسیر شیعه ۲۶۹ قسمت دوم - تفاسیر اهل سنت ۲۷۳ ب - ترجمه قرآن ۲۷۶ منابع و مأخذ ۲۸۳ معجم اصطلاحات کتاب ۲۸۷ پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۹

پیشگفتار مؤلف

پیشگفتار مؤلف بسم الله الرحمن الرحيم قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم: «القرآن مآدب الله فتعلموا من مآدبه ما استطعتم» با حمد بی‌کران به درگاه ایزد منان که به این بنده عاجز و ناتوان کرامت فرمود تا گامی هر چند کوتاه در زمینه شناسایی قرآن کریم به جامعه اسلامی بردارم و مباحثی از تاریخ و علوم قرآن را در قالب پرسش و پاسخ‌هایی به خوانندگان عزیز تقدیم نمایم، و با نثار درود و صلوات به پیشگاه نبی اکرم (ص) و اهل بیت آن بزرگوار که به عنوان مخاطبان و معلمان حقیقی قرآن، جامعه بشریت را تا روز قیامت از خوان معرفت خود بهره‌مند ساختند، نکاتی چند را در خصوص انگیزه تألیف و نیز شیوه طرح مطالب کتاب با خوانندگان عزیز در میان می‌گذارم. ۱- قبل از هر چیز لازم به ذکر است که این کتاب به پیشنهاد برادر فاضل و ارجمند جناب آقای محمّد جواد مظفر، مدیر محترم انتشارات کویر تألیف شده است، چنانکه زحمت طبع کتاب را نیز همین برادر ایمانی که خود در زمره شیفتگان قرآن قرار دارد، تقبل نمودند و باید اعتراف کنم که هر چند پیشنهاد ایشان در ابتدا برای اینجانب پیشنهادی غریب و دست نیافتنی می‌نمود، لکن اصرار و تشویق مداوم ایشان به انجام این کار، شک و تردید را از اینجانب زائل ساخت و سرانجام به توفیق الهی کتاب حاضر طراحی و تألیف گردید. ۲- همانگونه که گذشت این کتاب از نظر موضوع شامل یک دوره مباحث مربوط به تاریخ و علوم قرآن است که معمولاً در کتابهای مربوط به این دو رشته به تفصیل مورد بررسی و تحقیق قرار می‌گیرد، طبعاً در مقایسه با کتابهای جامعی که در حوزه تاریخ و پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۰ علوم قرآن وجود دارد نمی‌توان ادعا کرد که تمام نکات تاریخی و یا شاخه‌ها و فروع علوم قرآنی در کتاب حاضر مورد توجه بوده است، اما با توجه به مطالب کتاب می‌توان گفت کمتر مبحثی از مباحث اساسی تاریخ و علوم قرآنی است که در این کتاب سخنی پیرامون آن به میان نرفته است. به طوری که می‌توان ادعا نمود که این کتاب در خصوص آشنایی با قرآن کریم، وضعیت تاریخی آن از نظر گردآوری و تدوین و نیز علوم مختلفی که به تناسب قرآن به وجود آمده است، شناسنامه خوبی به دست می‌دهد. ۳- هدف از تألیف کتاب حاضر شناساندن قرآن کریم به اقشار مختلف جامعه است، از این رو سبک نگارش آن به گونه‌ای انتخاب شده که طبقات مختلف سنی و تحصیلی به استفاده از آن قادر گردند. واضح است که دست‌اندرکاران علوم و معارف اسلامی خاصه دانشجویان رشته الهیات (گرایش قرآن و حدیث) به نحو مطلوب‌تری می‌توانند از مباحث کتاب استفاده نمایند، در عین حال جهت استفاده بهتر از کتاب حاضر یادآور می‌شود که سؤالات طرح شده در هر فصل با یکدیگر ارتباط مشخصی داشته که لازم است خوانندگان محترم در مطالعه آنها، تسلسل سؤالات را حتماً در نظر بگیرند. نکته دیگر آنکه نویسنده تلاش کرده است تا در طرح

مباحث کتاب از ورود به مطالب پیچیده و کاملاً تخصصی اجتناب کند و در هر مورد اطلاعات کلی و اساسی را به دست دهد، با در نظر گرفتن این نکته باید گفت که درک مطالب و استفاده از مباحث کتاب- به شرط رعایت نظم منطقی در مطالعه هر فصل- برای طبقات مختلف دشوار نخواهد بود، گرچه جهت آشنایی عمیق‌تر با برخی از مباحث کتاب از جمله: «ناسخ و منسوخ»، «اسباب النزول»، «محکم و متشابه»، «اعجاز» مراجعه به کتب علوم قرآنی و یا گذراندن برخی از دوره‌های تخصصی امری ضروری است. ۴- در تکمیل نکته فوق باید اضافه کرد که گرچه کتاب حاضر به عنوان یک متن تخصصی- در حوزه تاریخ و علوم قرآن- تألیف نشده است، اما در عین حال تلاش مؤلف بر آن بوده تا با مراجعه به معتبرترین کتابهایی که در زمینه تاریخ و علوم قرآنی در شیعه و سنی نگاشته شده است، مطالب هر بخش را تحقیق نموده و به رشته تألیف درآورد به‌طوری که علاقه‌مندان می‌توانند با پی‌گیری منابع اعلام شده در پاورقی پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۱ صفحات، اطلاعات تخصصی بیشتری در هر زمینه تحصیل نمایند. ۵- چنانکه می‌دانیم تاریخ قرآن بخشی از تاریخ اسلام به شمار می‌رود و مطالب تاریخی با تکیه بر اسنادی نگارش می‌یابد که غالباً با الفاظ و مضامین گوناگونی روایت شده و بعضاً از قطعیت لازم برخوردار نمی‌باشند و بالطبع همین نکته اساس اختلاف برداشت‌ها و پیدایش نظرات مختلف را تشکیل می‌دهد، معهذا در نگارش کتاب حاضر تلاش نویسنده بر آن بوده تا در درجه نخست به مطالب قطعی و متفق بین شیعه و سنی پرداخته شود و در عین حال مباحث اختلافی به گونه‌ای مقایسه‌ای در پاورقی‌ها درج گردد، به این ترتیب پرسش و پاسخ‌های متن کتاب و توضیحات مندرج در پاورقی‌ها به گونه‌ای است که عقاید شیعه و سنی را در باب اطلاعات قرآنی منعکس نماید. ۶- مطالب کتاب حاضر از سه بخش و به شرح زیر تدوین شده است: بخش مقدماتی با عنوان: «جایگاه قرآن در روایات اسلامی» تألیف گردیده که در آن با استفاده از منابع حدیثی و تفسیری شیعه و سنی به درج ۵۲ روایت قرآنی اقدام شده است، آن هم بدون آنکه در زمینه این روایات پرسش و پاسخ خاصی طراحی شود. بخش اول با عنوان: «کلیاتی درباره قرآن و تاریخ آن» تدوین شده است که خود شامل هفت فصل و در موضوعات: «نامها و عناوین قرآن»، «وحی و نزول قرآن»، «مبحث آیه در قرآن»، «مبحث سوره در قرآن»، «جمع و تدوین قرآن در دوره‌های مختلف» و «اصلاح رسم الخط قرآن» می‌باشد. بخش دوم کتاب نیز با عنوان: «کلیاتی درباره علوم قرآنی» تألیف شده که خود در هفت فصل و در موضوعات: «قرائت و تجوید»، «اسباب النزول»، «ناسخ و منسوخ و عام خاص»، «محکم و متشابه و تأویل و تنزیل»، «اعجاز قرآن»، «جامعیت و تحریف ناپذیری قرآن» و «تفسیر و ترجمه قرآن» تنظیم یافته است. در پایان این گفتار متذکر می‌شود که علوم و اطلاعات قرآنی بسیار متنوع بوده و هرگز ادعا نمی‌شود که بتوان این اطلاعات را در قالب کتاب محدودی تنظیم نمود، از این رو ضمن تقدیم این اثر به علاقه‌مندان قرآن کریم، از همگان دعوت می‌شود که بر نویسنده منت نهاده و نظرات و پیشنهادات خود را در زمینه تکمیل و توسعه اثر حاضر پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۲ ارائه کنند، ضمناً وظیفه خود می‌دانم که از خواهر محترم فرحناز گرامی مقدم که در حروف چینی و صفحه آرایی کتاب کمال دقت و مراقبت را معمول داشته‌اند، تشکر و قدردانی نموده و موفقیت ایشان را در تمام مراحل زندگی از خدای تبارک و تعالی آرزو نمایم. امید است همانگونه که رسول خدا (ص) فرموده است بتوانیم به قدر توان و استطاعت خود از خوان گسترده الهی بهره‌برداری کرده و با تأسی به کلام صادق آل محمد (ع) با تلاوت و تدبر روزانه خویش، دمبدم عهد و پیمان خود را با خدای صاحب قرآن، تجدید نمایم. و من الله التوفیق پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۳

بخش مقدماتی جایگاه قرآن در روایات اسلامی

جایگاه قرآن در روایات اسلامی

مقدمه

مقدمه در مورد شأن و منزلت قرآن کریم، تعلیم و تعلم، قرائت و حفظ، تدبر و عمل به مضامین آن و ... روایات فراوانی در جوامع حدیثی شیعه و سنی وارد شده که مطالعه آنها می‌تواند اهمیت و عظمت کتاب الهی را برای ما جلوه‌گر سازد. این روایات در اکثر جوامع روایی با عناوینی چون: «کتاب القرآن»، «کتاب فضل القرآن» و «کتاب فضائل القرآن» گردآوری شده است (۱)، چنانکه مفسران قرآن نیز - خصوصاً مفسران سده‌های نخست - به درج پاره‌ای از این روایات در تفاسیر خود اقدام کرده‌اند (۲). علاوه بر موارد فوق پاره‌ای از دانشمندان قدیم به تألیف کتبی با عناوین: «کتاب فضل القرآن» یا «کتاب نوادر القرآن» همت نمودند که البته برخی از این تألیفات به دورانه‌های بعد منتقل نگشت (۳)، اما در دوره متأخرین مرحوم علامه مجلسی قسمتی از جلد نوزدهم کتاب (۱) - از جمله بنگرید به اصول کافی

ج ۲ ص ۵۹۶ با عنوان: «کتاب فضل القرآن»، وسائل الشیعه ج ۴ ص ۸۲۳ با عنوان: «ابواب قراءة القرآن» بحار الانوار مجلات ۸۹، ۹۰ با عنوان: «کتاب القرآن»، صحیح بخاری ج ۶ ص ۵۷۸ با عنوان: «کتاب فضائل القرآن» صحیح مسلم ج ۱ ص ۵۴۳ با عنوان: «باب فضائل القرآن و ما يتعلق بها»، سنن ترمذی ج ۵ ص ۱۴۳ با عنوان: «کتاب فضائل القرآن»، سنن نسایی ج ۲ ص ۱۴۹ با عنوان: «جامع ما جاء فی القرآن» و سنن دارمی ج ۲ ص ۴۲۹ با عنوان: «و من کتاب فضائل القرآن». (۲) - به عنوان نمونه بنگرید به مقدمه تفاسیر: «مجمع البیان فی علوم القرآن» از فضل بن حسن طبرسی، «البرهان فی تفسیر القرآن» از سید هاشم بحرانی، «تفسیر صافی» از ملا محسن فیض کاشانی، «معالم التنزیل» از حسین بن مسعود بغوی، «المحرر الوجیز» از ابن عطیه اندلسی و «تفسیر عیاشی» از محمد بن مسعود عیاشی. (۳) - نمونه این تألیفات را می‌توان در کتب فهرست دانشمندان شیعه ملاحظه کرد به عنوان مثال نجاشی رجالی پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۶ بحار الانوار را به «کتاب القرآن» اختصاص داد که هم‌اینک این قسمت به عنوان مجلدات ۸۹ و ۹۰ به چاپ رسیده است و باید افزود که این بخش از کتاب بحار الانوار همچون سایر بخش‌های این گنجینه عظیم، علاوه بر آن که در بردارنده بسیاری از آثار متقدمان است، ضمناً مشتمل بر روایات فراوانی از رسول خدا (ص) و امامان (ع) بوده و بسیار قابل استفاده می‌باشد. اما علاوه بر منابع دست اول حدیثی و تفسیری که در بردارنده مجموعه‌هایی از روایات قرآنی است در دوره معاصر نیز آقای جعفر خوشنویس با تألیف کتاب ارزشمند «قرآن در احادیث اسلامی» (۱) خدمتی شایان توجه به پیشگاه قرآن انجام داده‌اند که اینجانب نیز در نگارش این فصل از آن بهره‌برداری کرده‌ام. نکته آخر آنکه در انتخاب روایات این فصل تلاش مؤلف بر آن بوده که کوتاهترین روایات قرآنی انتخاب شده و در پاره‌ای از موارد به درج قسمتی از روایات بسنده گردد، چنانکه جهت اختصار از درج سند روایات نیز خودداری شده تا بدین وسیله مطالعه و احیاناً حفظ روایات با سهولت بیشتری همراه گردد، اما علاقه‌مندان می‌توانند جهت اطلاع از سند هر حدیث به منابع اعلام شده مراجعه نمایند. بزرگ شیعه در کتاب خود ضمن

شرح حال هر یک از: احمد بن محمد بن عمار به رقم ۲۳۶، محمد بن حسن بن فزوخ صفار با رقم ۹۴۹ و یونس بن عبد الرحمن با رقم ۱۲۰۹ متذکر می‌شود که این دانشمندان دارای اثری بنام: «کتاب فضل القرآن» بوده‌اند و نیز بنگرید به کتاب تأسیس الشیعه از سید حسن صدر ص ۳۱۹ تحت عنوان: «اول من صنف فی فضائل القرآن». (۱) - این کتاب توسط دار التحفیظ قرآن کریم در سال ۱۳۶۱ به چاپ رسیده است. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۷

۱- فضیلت و برتری قرآن:

۱- فضیلت و برتری قرآن: قال رسول الله (ص): «فضل القرآن على سائر الكلام كفضل الله على سائر خلقه» (۱) رسول خدا (ص): برتری قرآن بر سایر سخنان همانند برتری خداوند است بر بندگان. قال رسول الله (ص): «القرآن افضل كل شىء دون الله» (۲) رسول خدا (ص): قرآن از همه چیز جز خداوند افضل و برتر است. قال رسول الله (ص): «من قرأ القرآن فظن انّ احداً اعطى فضلاً ممّا اعطى فقد حقّر ما عظم الله» (۳) رسول خدا (ص): کسی که قرآن را بخواند پس تصور کند که به کسی چیزی بالاتر از او داده شده است، قطعاً چیزی را که در نزد خدا بزرگ و جلیل القدر است، کوچک شمرده است. قال رسول الله (ص): «فاذا ألّبتست عليكم الفتن كقطع الليل المظلم فعليكم بالقرآن» (۴) رسول خدا (ص): هرگاه فتنه‌ها همانند پاره‌های شب تاریک شما را در بر گرفت بر شما باد که به قرآن چنگ زنیید.

(۱) - بحار الانوار ج ۸۹ ص ۱۹ (۲) -

بحار الانوار ج ۸۹ ص ۱۹. (۳) - مجمع البیان ج ۱ ص ۸۵. (۴) - الکافی ج ۲ ص ۵۹۹. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۸ قال رسول الله (ص): القرآن غنی لا غنی دونه ولا فقر بعده «۱» رسول خدا (ص): قرآن ثروتی است که ثروتی به آن نمی‌رسد و فقری پس از آن نخواهد بود.

۲- جامعیت و ارزش قرآن

۲- جامعیت و ارزش قرآن قال رسول الله (ص): کتاب الله فيه نبأ ما قبلكم و خبر ما بعدكم و حکم ما بینکم، هو الفصل ليس بالهزل»
 «۲» رسول خدا (ص): کتاب الهی حاوی سرگذشت پیشینیان، اخبار آیندگان و احکام و مقررات در بین شماست قرآن میزان حق و باطل بوده و بیهوده و هزل نیست. قال علی (ع): «ان القرآن ظاهره انیق و باطنه عمیق، لا تفنی عجائبه و لا تنقضی غرائبه و لا تكشف الظلمات الا به» «۳» علی (ع): قرآن دارای ظاهری زیبا و باطنی عمیق و ژرف است، شگفتیهای آن جاودانه و پرده‌های ظلمت جز با آن کنار نمی‌رود.

۳- تعلیم و تعلّم قرآن

۳- تعلیم و تعلّم قرآن قال رسول الله (ص): «خیرکم من تعلّم القرآن و علّمه» (۴) رسول خدا (ص): بهترین شما کسانی هستند که قرآن را فرا گرفته و به دیگران یاد دهند. قال رسول الله (ص): «من علّم آیه من کتاب الله تعالی کان له اجرها ما تلیت» (۵) رسول خدا (ص): هر کس که آیه‌ای از قرآن یاد دهد، ثواب او برای وی عاید

(۱) - وسایل الشیعه ج ۴ ص ۸۲۶.

(۲) - بحار الانوار ج ۸۹ ص ۱۷، سنن ترمذی ج ۵ ص ۱۵۹. (۳) - تفسیر مجمع البیان ج ۱ ص ۷۵. (۴) - بحار الانوار ج ۸۹ ص ۱۸۶، صحیح بخاری ج ۶ ص ۵۹۴، سنن ترمذی ج ۵ ص ۱۵۹ و ۱۶۱. (۵) - قرآن در احادیث اسلامی ص ۷۴ به نقل از مستدرک الوسائل. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۹ می‌شود مادامیکه آن آیه تلاوت شود. قال رسول الله (ص): معلّم القرآن يستغفر له كلّ شيء حتّى الحوت فی البحر» (۱) رسول خدا (ص): برای معلم قرآن همه ذرات جهان طلب دعا و آمرزش می‌کنند حتی ماهی دریا. قال علی (ع): «تعلّموا القرآن فانّه احسن الحديث وتفقهوا فيه فانّه ربيع القلوب» (۲) علی (ع): قرآن را فرا گیرید که بهترین سخن است و در آن مطالعه و اندیشه کنید که بهار دلها است. قال ابو عبد الله الصادق (ع): «ينبغي للمؤمن ان لا يموت حتّى يتعلّم القرآن او يكون في تعليمه» (۳) امام صادق (ع): شایسته است که مؤمن از دنیا نرود مگر آن که قرآن را فرا گرفته

یا در مسیر آموزش آن باشد. قال رسول الله (ص): «القرآن مآدبه الله فتعلموا من مآدبه ما استطعتم» رسول خدا (ص): قرآن خوان و سفره الهی است پس تا می‌توانید از این سفره بهره گرفته و آن را یاد بگیرید.

۴- قرائت قرآن، آثار و فوائد آن

۴- قرائت قرآن، آثار و فوائد آن قال رسول الله (ص): «افضل العبادۃ قراءة القرآن» (۴)
(۱) قرآن در احادیث اسلامی ص

۷۶ به نقل از مستدرک الوسائل. (۲)- نهج البلاغه خطبه ۱۱۰. (۳)- الکافی (اصول) ج ۲ ص ۶۰۷. (۴)- مجمع البیان ج ۱ ص ۸۴ وسائل الشیعه ج ۴ ص ۸۲۵ در مورد روایاتی که ثوابهایی در خصوص قرائت قرآن ذکر کرده و یا قرائت آن را عبادت و بلکه بالاترین عبادت اعلام می‌کند لازم به توضیح است که در دوران رسول خدا (ص) اساساً تعلیم لفظ و معنای قرآن به صورت توأمان مد نظر بوده و پیامبر گرامی هرگز صرف قرائت قرآن بدون توجه به معانی آیات را توصیه نمی‌کردند چنانکه سیره آن حضرت نیز آن بود که قرآن را ده آیه ده آیه به اصحاب خود آموزش داده و تا آنان علوم و احکام عملی ده آیه را یاد نمی‌گرفتند، رسول خدا (ص) آموزش ده آیه بعد را آغاز نمی‌فرمود و به این ترتیب قاری قرآن آگاه به مفاهیم آن نیز بوده است. اما پس از رحلت آن سرور متأسفانه از توجه به پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۰ رسول خدا (ص): بالاترین عبادتها قرائت قرآن است. قال ابو عبد الله الصادق (ع): «القرآن عهد الله الى خلقه فقد ينبغى للمرء المسلم ان ينظر في عهده و ان يقرأ منه خمسين آیه کلّ يوم» (۱) امام صادق (ع): قرآن عهد و برنامه الهی به سوی بندگان است، شایسته است که هر مسلمانی روزانه به عهدنامه الهی بنگرد و هر روز ۵۰ آیه از آن را تلاوت کند. قال رسول الله (ص): «من قرأ عشر آیات في ليلة لم يكتب من الغافلين و من قرأ خمسين آیه كتب من الذاکرين و من قرأ مائة آیه كتب من القانتين و من قرأ مائة آیه كتب من الخاشعين و من قرأ ثلاثمائة آیه كتب من الفائزين و من قرأ خمسمائة آیه كتب من المجتهدين و ...» (۲) رسول خدا (ص): کسی که ۱۰ آیه در شب بخواند از زمره غافلان نخواهد بود، کسی که ۵۰ آیه بخواند در زمره ذاکران قرار خواهد گرفت کسی که ۱۰۰ آیه را تلاوت کند وی از قانتان و فروتنان به شمار می‌رود، هر کس ۲۰۰ آیه را تلاوت کند از خاشعان و خدا ترسان خواهد بود، هر کس ۳۰۰ آیه را بخواند از رستگاران است و هر کس ۵۰۰ آیه را تلاوت کند، او در زمره مجتهدان به شمار خواهد رفت. قال علی (ع): «يقال لصاحب القرآن اقرأ و ارقه و رتل كما كنت ترتل في الدنيا فان منزلتك عند آخر آیه تقرأها» (۳) علی (ع): در قیامت به قاری قرآن گفته می‌شود که بخوان و بالا رو زیرا منزلت و درجه تو به آخرین آیه‌ای است که تلاوت کرده‌ای. قال علی (ع): «من قرأ القرآن فکأنما ادرجت التبوۃ بین جنبيه الا أنه لا- یوحى الیه» (۴) آموزش معانی

کاسته گردید و صرفاً قرائت الفاظ تبلیغ گردید و در زمینه ثواب قرائت قرآن و سوره‌های آن نیز روایات فراوانی جعل گردید که حاوی ثوابهای مبالغه‌آمیز است جهت اطلاع بیشتر از سنت پیامبر (ص) در زمینه آموزش قرآن بنگرید به: القرآن الکریم و روایات المدرستین از سید مرتضی عسکری ج ۱ ص ۱۵۷. (۱)- الکافی (اصول) ج ۲ ص ۶۰۹. (۲)- الکافی (اصول) ج ۲ ص ۶۱۲. (۳)- مجمع البیان ج ۱ ص ۸۵، سنن ترمذی ج ۵ ص ۱۶۳ از قول رسول خدا (ص). (۴)- مجمع البیان ج ۲ ص ۸۵. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۱ علی (ع): کسی که قرآن را تلاوت می‌کند مانند آن است که نبوت در ضمیر و سینه او مندرج است جز آن که به او وحی نشده است. قال رسول الله (ص): «یا سلمان علیک بقراءة القرآن فان قرائته کفارة للذنوب» (۱) رسول خدا (ص) خطاب به سلمان فارسی: بر تو باد به تلاوت قرآن که تلاوت آن کفاره گناهان است. قال ابو عبد الله الصادق (ع): «من قرأ القرآن و هو شاب مؤمن اختلط القرآن بلحمه و دمه» (۲) امام صادق (ع): کسی که قرآن بخواند و او جوان مؤمنی باشد قرآن با گوشت و خون او مخلوط خواهد شد. قال رسول الله (ص): «ان هذه القلوب لتصدأ کما یصدأ الحديد و ان جلاءها قراءة

القرآن» (۳) رسول خدا (ص): این دلها بسان آهن زنگار می‌گیرد و جلا دهنده آن قرآن است.

۵- کیفیت قرائت قرآن

۵- کیفیت قرائت قرآن قال رسول الله (ص): «اعربوا القرآن و التمسوا غرائب» (۴) رسول خدا (ص): قرآن را نیکو ادا کنید و عجائب و شگفتیهای آن را پی‌جویی کنید. قال رسول الله (ص): «اقرأ و القرآن بالحن العرب و اصواتها» (۵) رسول خدا (ص): قرآن را به لحن عربی و لهجه آنان بخوانید. قال ابو عبد الله الصادق (ع): «ان القرآن نزل بالحزن فأقروه بالحزن» (۶) امام صادق (ع): قرآن با حزن نازل شده شما نیز آن را با حزن و خشوع بخوانید. (بحار الانوار ج ۸۹ ص ۱۷. (۲) -

الکافی ج ۲ ص ۶۰۳. (۳) - ارشاد القلوب ص ۷۸. (۴) - مجمع البیان ج ۱ ص ۸۱. (۵) - الکافی ج ۲ ص ۶۱۴، مجمع البیان ج ۱ ص ۸۶. (۶) - الکافی ج ۲ ص ۶۱۴، سنن ترمذی ج ۱ ص ۴۲۶ با اندکی اختلاف از قول رسول خدا (ص). پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۲ قال علی (ع): «بینہ تیبانا و لا تہذہ ہذا الشعر و لا تنثرہ نثر الزمل ...» (۱) امام علی (ع): در تلاوت قرآن آن را خوب بیان کن و همانند شعر آن را باشتاب مخوان و مانند ریگ آن را پراکنده مساز. قال رسول الله (ص): «تعلموا القرآن بالعریۃ و ایاکم و التبر فیہ یعنی الهمز» (۲) رسول خدا (ص): قرآن را با عربی آن فرا گیرید و از قرائت حرف یا کلمات زاید در آن پرهیزید.

۶- قرائت قرآن با صوت زیبا

۶- قرائت قرآن با صوت زیبا قال رسول الله (ص): «لکل شیء حلیۃ و حلیۃ القرآن الصوت الحسن» (۳) برای هر چیز آرایشی است و آرایش قرآن صوت نیکوی آن است. قال رسول الله (ص): «زینوا القرآن باصواتکم» (۴) قرآن را با صوت (نیکوی) خود زینت دهید. سئل رسول الله (ص): ای الناس احسن صوتا بالقرآن؟ فقال: «من اذا سمعت قرائته رایت انه یخشی الله» (۵) از رسول خدا (ص) سؤال گردید که کدامیک از مردم در تلاوت خوش صدا تر است؟ فرمود: «آن کس که چون تلاوت او را شنوی احساس کنی که از خدا می‌ترسد.» قال امام الهادی (ع): «ان علی بن الحسین کان یقرأ فریما مر به المار فصعق من حسن صوته» (۶) امام هادی (ع): علی بن حسین (زین العابدین) قرآن را (چنان زیبا) می‌خواندند که بسا عابران که از کنار خانه ایشان عبور می‌کردند، از تلاوت زیبای آن حضرت غش (۱) - الکافی

ج ۲ ص ۶۱۴ دنباله این روایت چنین است: «اما دلہای سخت خود را به وسیله آن به بیم و هراس افکنید و همت شما این نباشد که سوره را به آخر رسانید.» (۲) - وسایل الشیعه ج ۴ ص ۸۶۵. (۳) - الکافی (اصول) ج ۲ ص ۶۱۵. (۴) - سنن ترمذی ج ۱ ص ۴۲۶، سنن نسایی ج ۲ ص ۱۷۹. (۵) - سنن ترمذی ج ۱ ص ۴۲۵. (۶) - اصول کافی ج ۲ ص ۶۱۵. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۳ می‌کردند. قال ابو عبد الله الصادق (ع) فی قوله تعالی: «و رتل القرآن ترتیلا» هو ان تتمکث فیہ و تحسن به صوتک. امام صادق (ع) در معنای: «و رتل القرآن ترتیلاً» فرمود: معنای آیه آن است که قرآن را با مکث و تأنی بخوانی و صدایت را به تلاوت آن زیبا کنی (۱).

۷- حفظ قرآن و آثار آن

۷- حفظ قرآن و آثار آن قال رسول الله (ص): «اشراف امتی حملۃ القرآن و اصحاب اللیل» (۲) رسول خدا (ص): شریف‌ترین افراد امت من حافظان قرآن و شب زنده‌دارانند. قال رسول الله (ص): «حملۃ القرآن هم المخصوصون برحمۃ الله» (۳) رسول خدا (ص):

حاملان قرآن همان مشمولان رحمت و یژه الهی‌اند. قال الصادق (ع): «اقرأ القرآن و استظهره فانّ الله تعالى لا يعذب قلبا و عی القرآن» (۴) امام صادق (ع): قرآن را بخوانید و آن را حفظ کنید، خداوند قلبی را که قرآن را در خود جای دهد، عذاب نخواهد کرد. قال ابو عبد الله الصادق (ع): «الحافظ للقرآن العامل به مع السیفرة الکرام البررة» (۵) امام صادق (ع): حافظ قرآن و عمل کننده به آن همنشین با سفیران ارجمند الهی - ملائکه - خواهد بود. و من دعاء للامام الصادق (ع): «اللهم فحّب الينا حسن تلاوته و حفظ آیاته» (۶) امام صادق (ع): خدایا دو کار را بر ما بیسند: قرآن را نیکو تلاوت کنیم، آیات آن را

(۱) - بحار الانوار ج ۸۹ ص ۱۹۱.

(۲) - بحار الانوار ج ۸۹ ص ۱۷۷، وسائل الشیعه ج ۴ ص ۸۲۶. (۳) - مجمع البیان ج ۱ ص ۸۵. (۴) - بحار الانوار ج ۸۹ ص ۱۹، وسائل الشیعه ج ۴ ص ۸۲۵. (۵) - بحار الانوار ج ۸۱ ص ۱۷۷، الکافی ج ۲ ص ۶۰۳. (۶) - الکافی (اصول) ج ۲ ص ۵۷۴. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۴ حفظ کنیم. عن موسى بن جعفر عن آبائه عن رسول الله: «حملته القرآن عرفاء اهل الجنة» (۱) امام کاظم (ع) از قول رسول خدا (ص): حاملان قرآن عارفان اهل بهشتند.

۸- قرائت قرآن از روی مصحف «۲»

۸- قرائت قرآن از روی مصحف «۲» قال رسول الله (ص): «النظر في المصحف عبادة» (۳) رسول خدا (ص): نگاه کردن در مصحف عبادت است. قال رسول الله (ص): «القراءة في المصحف افضل من القراءة ظاهرا» (۴) رسول خدا (ص): قرائت قرآن از روی مصحف، بهتر از تلاوت آن از حافظه است. قال رسول الله (ص): «ليس شيء اشدّ على الشيطان من القراءة في المصحف نظرا» (۵) رسول خدا (ص): چیزی برای شیطان سخت‌تر از تلاوت قرآن از روی مصحف نیست. قال ابو عبد الله الصادق (ع): «من قراء القرآن في المصحف متّع بصره ...» (۶) امام صادق (ع): کسی که قرآن را از رو بخواند دیدگان خود را (از ثواب و برکت آن) بهره داده است.

۹- قرائت قرآن و تدبّر در آن

۹- قرائت قرآن و تدبّر در آن قال رسول الله (ص): «ويل لمن لا كهها بين لحييه و لم يتدبرها» (۷)

(۱) - بحار الانوار ج ۸۹ ص ۱۷۸.

وسایل الشیعه ج ۴ ص ۸۲۶. (۲) - کلمه «مصحف» از نامهایی است که بر طبق برخی از روایات، بر قرآن اطلاق شده است. این کلمه با همین ساختمان در قرآن وارد نشده، لکن از مشتقات آن کلمه «صحف» در هشت مورد از قرآن کریم بکار رفته است جهت اطلاع بیشتر بنگرید به مجموعه سخنرانیها و مقالات (اولین کنفرانس تحقیقاتی علوم و مفاهیم قرآن) ص ۲۶۵ عنوان مصحف. (۳) - وسایل الشیعه ج ۴ ص ۸۵۴. (۴) - قرآن در احادیث اسلامی ص ۵۸ به نقل از مستدرک الوسائل. (۵) - وسایل الشیعه ج ۴ ص ۸۵۳. (۶) - وسایل الشیعه ج ۴ ص ۸۵۳. (۷) - قرآن در احادیث اسلامی ص ۱۰۵ به نقل از مجمع البیان. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۵ رسول خدا (ص): وای بر کسی که آیات الهی را بر زبان آورد ولی در آنها تدبّر نکند. قال علی (ع): «الا لا خير في قراءة لا تدبر فيها» (۱) امام علی (ع): آگاه باشید که تلاوت بدون تدبّر خیری ندارد. قال علی (ع): «تعلموا القرآن فانه احسن الحديث و تفقهوا فيه فانه ربيع القلوب» (۲) امام علی (ع): قرآن را فرا گیرید که بهترین سخن است و در آن تأمل و اندیشه کنید که بهار دلها است. قال ابو عبد الله الصادق (ع): «لقد تجلّى الله لخلقه في كلامه و لكنهم لا يبصرون» (۳) امام صادق (ع): خداوند در سخنان خود - در قرآن - برای بندگانش تجلّی پیدا کرده ولی (بسیاری از) مردم مشاهده نمی‌کنند. قال ابو عبد الله الصادق (ع) فی قوله تعالى: «الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ»: «الوقوف عند ذكر الجنة و النار» (۴) امام صادق (ع) در تفسیر:

«آنانکه به ایشان کتاب را داده‌ایم حق تلاوت آن را بجا می‌آورند» فرمود: «حق تلاوت قرآن تفکر و توقف در هر آیه‌ای است که بهشت و جهنم را مطرح می‌کند»

۱۰- قرائت قرآن و عمل به آن

- ۱۰- قرائت قرآن و عمل به آن قال رسول الله (ص): «ربّ تال القرآن و القرآن یلعنه» (۵) رسول خدا (ص): چه بسیار تلاوت کننده قرآن که قرآن وی را لعن کند. قال رسول الله (ص): «ما آمن بالقرآن من استحلّ محارمه» (۶) (۱) - وسایل الشیعه ج ۴ ص ۸۳۰.
- (۲) - نهج البلاغه خطبه ۱۰۹. (۳) - بحار الانوار ج ۸۹ ص ۱۰۷. (۴) - وسایل الشیعه ج ۴ ص ۸۶۳. (۵) - بحار الانوار ج ۸۹ ص ۱۸۴.
- (۶) - بحار الانوار ج ۸۹ ص ۱۸۵، سنن ترمذی ج ۵ ص ۱۶۵. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۶ رسول خدا (ص): به قرآن ایمان نیاورده کسی که حرام آن را حلال بداند. قال رسول الله (ص): «من تعلّم القرآن و لم یعمل به حشره الله یوم القیمه اعمی» (۱) رسول خدا (ص): کسی که قرآن را فرا بگیرد و به آن عمل نکند روز قیامت کور محشور می‌شود. قال علی (ع): «الله، الله فی القرآن لا یسبقنکم بالعمل به غیرکم» (۲) امام علی (ع): خدا را خدا را (به یاد شما می‌اندازم) در خصوص قرآن، مبدا دیگران در عمل کردن به آن بر شما سبقت گیرند. قال ابو الحسن الرضا (ع): «کلام الله لا تتجاوزوه و لا تطلبوا الهدی فی غیره فتضلوا» (۳) امام رضا (ع): (قرآن) کلام خداست، از مرز آن تجاوز نکنید و هدایت را جز در پرتو او مجوید که گمراه می‌شوید. قال علی (ع): «من قرأ القرآن ثم دخل النار فهو مّمن کان یتخذ آیات الله هزوا» (۴) امام علی (ع): کسی که قرآن را بخواند و با وجود آن به جهنم رود او از کسانی است که آیات خدا را به مسخره گرفته است.
- (۱) - قرآن در احادیث اسلامی ص ۱۲۲ به نقل از عقاب الاعمال. (۲) - نهج البلاغه نامه شماره ۴۷. (۳) - قرآن در احادیث اسلامی ص ۱۳۱ به نقل از امالی صدوق. (۴) - بحار الانوار ج ۸۹ ص ۱۸۲. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۷

بخش اول مباحثی از تاریخ قرآن

فصل مقدماتی بررسی تاریخ قرآن از نظر موضوع و پیدایش عنوان

فصل مقدماتی بررسی تاریخ قرآن از نظر موضوع و پیدایش عنوان ۱- موضوع تاریخ قرآن چیست؟ تاریخ قرآن بخشی از اطلاعات قرآنی است که از تاریخچه کتاب خدا از نقطه نظر زمان نزول، جمع آوری و تدوین در دوره‌های مختلف، کتابت و رسم الخط و دیگر مسائل تاریخی قرآن بحث می‌کند. ۲- ریشه‌های اصلی مباحث مربوط به تاریخ قرآن در کجاست؟ آیات قرآن و روایات اسلامی و تاریخی. ۳- آیا اصطلاح تاریخ قرآن در پژوهش‌های قرآنی اصطلاح جدیدی است؟ توضیح دهید: آری اصطلاح جدیدی است زیرا دانشمندان گذشته بحث‌های مربوط به تاریخ قرآن را در کتابهایی با عنوان «علوم قرآن» انجام می‌داده‌اند. ۴- به سه نمونه از منابع کلی گذشتگان در زمینه مباحث تاریخ قرآن اشاره کنید: الف- منابع حدیثی مانند صحیح بخاری، کتاب کافی کلینی. ب- منابع تفسیری مانند مقدمات تفاسیر مختلف از جمله مقدمه تفسیر مجمع البیان، مقدمه تفسیر صافی و ... پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۳۰ ج- منابع مستقل مانند کتبی که با عنوان علوم قرآنی تألیف شده است «۱». ۵- رابطه تاریخ قرآن و علوم قرآنی چیست؟ در گذشته رابطه خاصی بین این دو علم نبود و تاریخ قرآن بخشی از علوم قرآنی به شمار می‌رفت اما هم‌اکنون به عنوان دو علم از یکدیگر تفکیک شده است. ۶- تفاوت اصلی بحث‌های مربوط به «تاریخ قرآن» و «علوم

قرآنی» در چیست؟ در مسأله زمان، به این معنی که در علوم قرآنی مباحثی مورد بررسی قرار می‌گیرد که به زمان خاصی ارتباط ندارد و در تاریخ قرآن برعکس آن است. ۷- آیا می‌توان تفکیک دقیقی بین حوزه تاریخ قرآن و حوزه علوم قرآنی در نظر گرفت؟ خیر. ۸- نخستین کسی که با عنوان «تاریخ قرآن» کتابی تألیف نمود چه کسی بود؟ پرفسور تئودور نولدکه آلمانی. ۹- نخستین کسی که از مسلمانان با عنوان «تاریخ قرآن» کتاب نوشت، چه کسی بود؟ ابو عبد الله زنجانی. ۱۰- به ۵ کتاب از آثار معاصران با عنوان «تاریخ قرآن» اشاره کنید: تاریخ قرآن اثر ابو عبد الله زنجانی تاریخ قرآن اثر دکتر عبد الصبور شاهین (۱) - نمونه‌ای از این کتب که در

قرنهای مختلف تألیف شده در بخش دوم این کتاب، فصل مقدماتی خواهد آمد. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۳۱ تاریخ قرآن کریم اثر دکتر محمود رامیار پژوهشی در تاریخ قرآن کریم اثر دکتر سید محمد باقر حجتی پژوهشی در تاریخ جمع‌آوری قرآن کریم اثر دکتر سید محمد رضا جلالی پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۳۳

فصل اول عناوین و صفات قرآن کریم

فصل اول عناوین و صفات قرآن کریم ۱- کتاب دینی مسلمانان به چه عنوانی مشهور است؟ قرآن. ۲- تعبیر قرآن چند مرتبه در قرآن وارد شده است؟ ۷۰ مرتبه. ۳- تعبیر قرآن از نظر معرفه یا نکره بودن به چند صورت وارد شده است؟ این کلمه در ۵۰ مورد با ال به صورت «القرآن» در ۱۶ مورد با حالات گوناگون تنوین و در ۴ مورد به صورت مضاف یعنی: «قرآن» یا «قرآن الفجر» وارد شده است. ۴- آیا تعبیر «قرآن» در تمام موارد به کار رفته در قرآن به عنوان نام کتاب الهی است؟ خیر در ۴ مورد این کلمه به عنوان نام کتاب الهی به کار نرفته است، ۲ مورد در آیه ۷۸ سوره بنی اسرائیل که مجازاً بر نماز اطلاق شده و ۲ مورد در آیات ۱۷ و ۱۸ سوره قیامت که به مفهوم لغوی تألیف و قرائت به کار رفته است «۱».

(۱) - در آیه ۷۸ از سوره بنی اسرائیل

آمده است: «أَقِمِ الصَّلَاةَ لِتَذْكُرَكَ الشَّمْسُ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُوداً» که در این آیه قرآن مجازاً بر نماز اطلاق شده است (تاریخ قرآن دکتر رامیار ص ۱۳) و برخی نیز معتقدند- پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۳۴- ۵ نظر دانشمندان در خصوص ریشه و معنای کلمه قرآن چه می‌باشد؟ در این خصوص از نظر جامد یا مشتق بودن قرآن یا کیفیت اشتقاق و در نتیجه معنای قرآن بین دانشمندان اختلاف نظر وجود دارد «۱». ۶- بهترین رای و نظر در وجه اشتقاق و معنای قرآن چیست؟ قرآن کلمه‌ای مهموز، مشتق از قرأ، اسم فعل یا مصدری است به معنی اسم مفعول یعنی خواندنی. ۷- با ذکر دو آیه، نامگذاری کتاب الهی به قرآن را نشان دهید. ۱- إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ (سوره بنی اسرائیل آیه ۹). ۲- إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ فِي كِتَابٍ مَكْنُونٍ (سوره واقعه آیه ۷۷ و ۷۸). ۸- غیر از «قرآن» به چهار نام رایج دیگر کتاب الهی اشاره کنید «۲».

در این آیه قرآن به معنای خواندن

نماز صبح است (مجمع البیان ج ۶ ص ۴۳۶) و در آیات ۱۷ و ۱۸ سوره قیامت نیز آمده است: «إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ» که در این دو آیه نیز کلمه قرآن به معنای تألیف یا قرائت آمده است. (۱)- به عنوان آشنایی با نمونه‌ای از آراء دانشمندان در مورد کلمه قرآن می‌توان گفت: در بین دانشمندان شافعی معتقد بود که کلمه قرآن جامد بوده و به عنوان علم برای نامیدن کتاب الهی وضع شده است، زجاج و لحياني معتقد بودند که کلمه قرآن مشتق بوده و ضمناً مهموز است گرچه در وجه اشتقاق آن با یکدیگر اختلاف داشتند. به عقیده زجاج قرآن مشتق از قرء به معنای جمع‌آوری است در حالیکه لحياني معتقد بود این کلمه مشتق از قرأ و به معنای تلا- (خواند) می‌باشد. در مقابل زجاج و لحياني، اشعری و فراء نحوی معتقد بودند که کلمه قرآن مهموز نیست با این تفاوت که اشعری آن را مشتق از قرن به معنای نزدیک ساختن چیزی به چیز دیگری می‌دانست اما فراء بر این

عقیده بود که قرآن مشتق از قرائن بوده و قرائن جمع قرینه می‌باشد. جهت اطلاع بیشتر بنگرید به تاریخ قرآن دکتر رامیار ص ۱۲ الی ۲۲، مباحث فی علوم القرآن دکتر صبحی صالح ص ۱۸ الی ۲۰ اتقان ج ۱ ص ۱۸۱ و ۱۸۲. (۲) - طبعاً نامگذاری قرآن با این عناوین همراه با نوعی مسامحه صورت گرفته است زیرا از آنجا که این نامها بین قرآن و دیگر کتب آسمانی یا امور دیگر به صورت مشترک استعمال شده است، بالطبع نمی‌توان آنها را به عنوان نامهای اختصاصی قرآن به حساب آورد و به این ترتیب تنها لفظ قرآن است که به عنوان نام و علم اختصاصی برای قرآن به کار پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۳۵ فرقان، ذکر، تنزیل، کتاب. ۹- تعبیر فرقان چند مرتبه در قرآن وارد شده است؟ ۷ مرتبه. ۱۰- کلمه فرقان در قرآن به چند معنی به کار رفته است «۱»؟ این کلمه در دو مورد درباره معجزه و کتاب حضرت موسی (ع)، در دو مورد به عنوان یکی از نامهای قرآن و در سه مورد دیگر به معانی فارق حق و باطل و نجات به کار رفته است. ۱۱- فرقان از نظر صرفی چه کلمه‌ای است و در مورد قرآن به چه معنا است؟ مصدری است به معنای اسم فاعل بر سبیل مبالغه و در مورد قرآن به معنای فرق گذار حق و باطل یا عامل نجات است «۲». ۱۲- با ذکر آیه‌ای از قرآن، نامگذاری کتاب الهی را به فرقان، نشان دهید. تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا (سوره فرقان آیه ۱). ۱۳- امام صادق (ع) چه رابطه‌ای بین قرآن و فرقان برقرار کرده‌اند؟ رفته و عناوینی چون تنزیل، کتاب،

ذکر، فرقان و ... تنها به عنوان اوصافی برای قرآن، آن هم نه اوصافی اختصاصی، به کار رفته است در این خصوص بنگرید به تاریخ قرآن دکتر رامیار ص ۲۳، مقاله نگاهی دیگر یا تحلیل گسترده درباره اسم و عنوان یا اسامی و عناوین قرآن کریم واقع در مجموعه سخنرانیها و مقالات اولین کنفرانس تحقیقاتی علوم و مفاهیم قرآن. (۱) - از جمله در سوره انبیاء آیه ۴۸ و سوره بقره آیه ۵۳ به معنای کتاب و معجزه موسی (ع)، در سوره فرقان آیه ۱ و سوره آل عمران آیه ۴ به معنای قرآن و در سوره بقره آیه ۱۸۵، سوره انفال آیه ۲۹ و سوره انفال آیه ۴۱ کلمه فرقان بیشتر به معانی فارق حق و باطل یا مخرج و نجات وارد شده است. (۲) - تاریخ قرآن دکتر رامیار ص ۲۳. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۳۶ امام صادق (ع) فرموده‌اند: «فرقان آیات محکمه قرآن است» «۱». ۱۴- تعبیر «یوم الفرقان» در چه سوره‌ای وارد شده و به چه معنا می‌باشد؟ این تعبیر در آیه ۴۱ سوره انفال وارد شده و مراد از آن ۱۷ رمضان سال دوم هجری یا روز جنگ بدر است. ۱۵- تعبیر «کتاب» چند مرتبه در قرآن وارد شده است؟ ۲۵۵ مرتبه «۲». ۱۶- تعبیر «کتاب» از نظر صرفی چه نوع کلمه‌ای و از نظر لغوی به چه معنایی است؟ این کلمه مصدری به معنای مکتوب است اما در اصل لغت، کتاب به معنای گردآوری کردن است «۳». ۱۷- کلمه کتاب در قرآن به چند معنا استعمال شده است؟ این کلمه به معانی متعددی استعمال شده است از جمله: نامه نوشته شده، حکم و تقدیر، نامه اعمال، قرآن مجید، کتب آسمانی (تورات، انجیل)، لوح محفوظ، قضا و تقدیر الهی «۴». ۱۸- آیا می‌توان گفت که تعبیر کتاب در قرآن، همه جا به عنوان نامی از قرآن است؟ خیر، تنها در برخی از موارد کتاب به عنوان قرآن به کار رفته است. ۱۹- با ذکر یک آیه نامگذاری قرآن به «کتاب» را نشان دهید. (۱) - تفسیر عیاشی ج ۱ ص ۱۸۵.

(۲) - پژوهشی در تاریخ قرآن کریم ص ۲۵. (۳) - تاریخ قرآن دکتر رامیار ص ۲۷. (۴) - تاریخ قرآن دکتر رامیار ص ۲۷. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۳۷ ذَلِكُمُ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ (سوره بقره آیه ۲). ۲۰- علت نامگذاری قرآن به کتاب از چه رو می‌باشد؟ قرآن را بدین جهت کتاب نامیده‌اند که همچون هر نبشته‌ای از حروف و کلمات تشکیل شده و یا انواع آیات و قصص و احکام در آن گرد آمده است «۱». ۲۱- از واژه کتاب، چه تعابیر دیگری در قرآن وارد شده است؟ ام الکتاب، کتاب مکنون، کتاب مبین، کتاب ابرار، کتاب فجار، کتاب الله. ۲۲- مراد از ام الکتاب چیست؟ نسخه اصلی قرآن در علم الهی، و از مصادیق آن آیات محکم قرآن و نیز سوره حمد می‌باشد. ۲۳- در مورد ام الکتاب چه تعابیر دیگری در قرآن وارد شده است؟ لوح محفوظ، کتاب مکنون، کتاب مبین. ۲۴- مقصود از کتاب مکنون چیست؟ مقصود واقعیت قرآن قبل از نزول

به عالم مادی است. ۲۵- مقصود از کتاب مبین؟ مقصود دفتر علم ازلی خداوند است که همه حقایق و مقدرات در آن ثبت است. ۲۶- مقصود از کتاب الله چیست؟ _____

(۱)- پژوهشی در تاریخ قرآن کریم ص ۲۵. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۳۸ مقصود احکام، حدود و مقررات الهی است «۱». ۲۷- مقصود از کتاب ابرار چیست؟ نامه اعمال نیکوکاران ۲۸- مقصود از کتاب فجار چیست؟ نامه اعمال بدکاران ۲۹- با ذکر یک آیه نامگذاری قرآن به ذکر را نشان دهید. إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ (سوره حجر: آیه ۹). ۳۰- کلمه ذکر در قرآن به چند معنی استعمال شده است؟ این کلمه به معانی بسیار متنوعی به کار رفته است از جمله: یادآوری، وحی، تورات، لوح محفوظ، طاعت، نمازهای پنجگانه، بزرگواری و شرف، حفظ کردن اندیشه، بیان، پیامبر «۲»، ... ۳۱- وجه تسمیه یا علت نامگذاری قرآن به ذکر از چه رو می‌باشد؟ این وجه تسمیه از دو جهت می‌باشد: الف- قرآن یادآور احکام و فرائض الهی و مایه بیداری است. ب- قرآن مایه شرف و بزرگی معتقدانش می‌باشد. ۳۲- تنزیل چه نوع کلمه‌ای و به چه معنایی می‌باشد؟ تنزیل مصدر بـ باب تفعیل و در لغت بـ معنای فرود آوردن است. _____ (۱)- این معنی در برخی از آیات

صادق است از جمله در آیه ۲۴ از سوره نساء که می‌فرماید: «كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْنَا...» که به همان معنای احکام الهی است. (۲)- تاریخ قرآن دکتر رامیار ص ۳۰. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۳۳ ۳۹- وجه تسمیه قرآن به تنزیل از چه رو می‌باشد؟ چون آیات آن از طریق وحی و به تدریج بر رسول خدا (ص) نازل گشته است. ۳۴- تنزیل به عنوان یکی از اسامی قرآن به چه معناست؟ این کلمه مصدری است به معنای اسم مفعول آن یعنی فرود آورده شده یا فرود آمده. ۳۵- کلمه تنزیل چند بار و به چه صورتهایی در قرآن وارد شده است؟ این کلمه در یازده مورد وارد شده است، در پنج مورد به صورت «تنزیل الكتاب» و در شش مورد به صورت «تنزیل» و در این شش مورد مقصود از تنزیل، همان قرآن است «۱». ۳۶- با ذکر یک آیه نامگذاری قرآن به تنزیل را نشان دهید. «وَإِنَّهُ لَتَنْزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ» یعنی: قرآن فرود آورده پروردگار جهانیان است. (سوره شعراء آیه ۱۹۲). ۳۷- دانشمندان اسلامی چند نام و صفت به عنوان اوصاف قرآن از قرآن استخراج کرده‌اند؟ در این مورد قول قطعی وجود ندارد «۲» اما نزدیک به ۶۰ مورد _____ (۱)- جهت

اطلاع بیشتر نسبت به این موارد و فرق آنها بنگرید به مقاله «نگاهی دیگر یا تحلیل گسترده‌تر درباره اسم و عنوان یا اسامی و عناوین قرآن کریم». (۲)- چنانکه گفته شد در این مورد قول قطعی وجود ندارد زیرا استخراج اسامی یا اوصاف قرآن بدون ارتباط به ذوق و سلیقه نویسندگان نبوده و ممکن است دانشمندی کلمه‌ای را در ردیف اسامی و عناوین آورده و دانشمند دیگری آن را نیاورده باشد. از این رو مطابق شمارش حرّالی، قرآن نود و اندی اسم یا صفت داشته در صورتی که قاضی شیدله پنجاه و پنج نام یا صفت برای قرآن بیشتر استخراج نکرده است. از معاصران نیز، آقای دکتر محمود رامیار مجموعاً ۸۴ نام و صفت و آقای دکتر حجتی ۶۳ نام و صفت در آثار خود یاد کرده‌اند. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۳۸ ۴۰- نام دو نفر از دانشمندان که در زمینه «اسامی و عناوین قرآن» دارای تألیف بوده‌اند را ذکر کنید. ۱- علی بن احمد بن حسن معروف به حرّالی (م ۶۴۷). ۲- ابوالمعالی عزیزی بن عبد الملک معروف به قاضی شیدله (م ۴۹۴). ۳۹- یک نمونه از تحقیقات معاصرین را در مورد «اسامی و عناوین قرآن» یاد کنید. ۱- فصل «نامهای قرآن» از کتاب تاریخ قرآن از دکتر محمود رامیار. ۴۰- از اوصاف دیگر قرآن، به پانزده وصف و صفت اشاره کنید. مبین، نور، هدی، رحمه، شفاء، حکمت، حکیم، مجید، مبارک، تذکره، احسن الحدیث، قول فصل، کریم، موعظه، بشری. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۴۱

فصل دوم وحی و نزول قرآن ۱- بعثت رسول خدا (ص) مقارن با چه تاریخی بوده است؟ بنا به مشهورترین روایت، بیست و هفتم ماه رجب سال ۶۱۰ میلادی «۱». ۲- قرآن کریم توسط چه کسی از جانب خداوند نازل گردید؟ فرشته وحی موسوم به جبرئیل. ۳- از فرشته وحی با چه عناوینی در قرآن یاد شده است؟ با عناوین: جبرئیل، روح القدس، روح الامین، روح، رسول کریم و شدید القوی. ۴- با ذکر آیه‌ای از قرآن، جبرئیل را به عنوان عامل وحی نشان دهید. «قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ» یعنی: بگو هر کس که دشمن جبرئیل است (بداند) که او به اذن الهی قرآن را بر قلب تو نازل کرده است. (بقره: ۹۷). ۵- چه کسانی دشمن جبرئیل بودند و چرا؟ یهودیان دشمن جبرئیل بودند زیرا تصور می‌کردند او در نزول وحی خیانت کرده و

(۱) _____ تاریخ قرآن دکتر رامیار ص ۴۹

اضافه می‌گردد که برخی از محققان این واقعه را در سال ۶۰۹ میلادی دانسته‌اند بنگرید به التمهید فی علوم القرآن ج ۱ ص ۷۶. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۴۲ قرآن را بر مردی از تبار عرب نازل کرده است. ۶- وحی در اصل لغت به چه معنا است؟ هر گونه اشاره پنهانی و سریع. ۷- تقسیمات وحی را از نظر دانشمندان ذکر کنید. وحی تکوینی، وحی تشریعی. ۸- منظور از وحی تکوینی چیست؟ قوانین و احکام یا هدایت و راهنمایی‌هایی که خداوند در نهاد هستی و بالا-خص موجودات به ودیعت نهاده است. ۹- با ذکر دو آیه از آیات قرآنی، نمونه‌ای از وحی تکوینی را ذکر کنید. ۱- «يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحَىٰ لَهَا» «۱» یعنی: در آن روز زمین اخبار خود را فاش می‌کند چرا که خدا به او وحی کرده است. ۲- و أَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ «۲» یعنی: خداوند به زنبور عسل وحی کرد. ۱۰- وحی تکوینی به آسمان و زمین به چه تعبیری معروف است؟ تسخیر. ۱۱- به ۴ مورد دیگر از مصادیق وحی در قرآن اشاره کنید. ۱- الهام فطری به انسان ۲- اشاره سریع و مرموز

(۱) _____ سوره زلزال آیه ۴. (۲) سوره

نحل آیه ۶۸. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۴۳- سخن گفتن خدا با انبیاء ۴- القاء فرمانها به فرشتگان ۱۲- وحی تشریعی یعنی چه؟ وحی تشریعی، احکام و قوانینی است که خداوند از طریق پیامبران برای بشر وضع و تشریع کرده است. ۱۳- سابقه وحی تشریعی در بین انسان را ذکر کنید. سابقه وحی و نبوت همزمان با تمدن بشری است «۱». ۱۴- مراد از فترت وحی چیست؟ مراد قطع نزول قرآن بر رسول خدا (ص) بوده است. ۱۵- فترت وحی چند مرتبه اتفاق افتاد؟ به طوری که از روایات بر می‌آید دو مرتبه. ۱۶- مشخصات فترت وحی را از نظر زمان وقوع و دوره فترت ذکر کنید. نوبت اول، ابتدای بعثت و در حدود ۳ سال. نوبت دوم، سال هفتم بعثت و در حدود ۱۵ روز «۲». ۱۷- وحی در چه زمان و حالاتی نازل می‌گردید؟ وحی قرآن در زمانها و حالا _____ ت _____ گون _____ ا _____ گون و متن _____ ا _____ زل می‌گردید _____ «۳».

(۱) _____ قرآن می‌فرماید: «وَإِنْ مِّنْ أُمَّةٍ

إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ» یعنی امتی نبود که در میان آنها بیم‌دهنده و راهنمایی نباشد. (سوره انبیا: آیه ۳۵). (۲) تاریخ قرآن دکتر رامیار ص ۷۲ الی ۷۵. (۳) نمونه‌ای از این زمانها و حالات را بنگرید در تاریخ قرآن دکتر رامیار ص ۱۰۸. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۴۴- بنا به آیات قرآن وحی بر پیامبران بر چند قسم بوده است؟ بر سه قسم به شرح: ۱- القای بدون واسطه پیام از خداوند به دل پیامبر. ۲- تکلم خداوند با پیامبر به واسطه یک عامل خارجی. ۳- نزول فرشته وحی بر پیامبر. ۱۹- کدام آیه در قرآن بیانگر اقسام وحی بر پیامبران می‌باشد؟ آیه ۵۱ سوره شوری. ۲۰- آیه‌ای که بیانگر اقسام وحی بر پیامبران می‌باشد را ذکر کنید. «مَا كَانَ لِشَرِّ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ مَا يَشَاءُ...». یعنی نسزد که خداوند با بشری تکلم کند مگر از طریق وحی (مستقیم) یا آنکه از پس پرده‌ای (به تکلم بپردازد) و یا آنکه رسولی بفرستد تا او به اذن الهی آنچه را بخواهد به پیامبر وحی کند. ۲۱- آیا می‌توان رؤیای صادقه یک پیامبر را مصداقی از وحی دانست؟ آری. ۲۲- به کدام پیامبر بیشتر از طریق رؤیای صالحه وحی می‌شده است؟ حضرت ابراهیم (ع). ۲۳- آیا به پیامبر اسلام (ص) نیز از طریق

رویای صالحه وحی شده است؟ آری. ۲۴- به دو مورد از رؤیاهای صادق پیامبر (ص) و موضوع آن در آیات قرآنی پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۴۵ اشاره کنید. ۱- آیه ۶۰ از سوره بنی اسرائیل در مورد به حاکمیت رسیدن بنی امیه. ۲- آیه ۲۷ از سوره فتح در مورد ورود مسلمانان به مسجد الحرام و انجام مناسک حج. ۲۵- یک نمونه از رؤیای صادق حضرت ابراهیم (ع) و موضوع آن را ذکر کنید. آیه ۱۰۲ از سوره صافات در مورد فرمان ذبح حضرت اسماعیل. ۲۶- به چهار اصطلاح قرآنی که مترادف با وحی است اشاره کنید. تکلیم، اللقاء، انزال، تنزیل. ۲۷- تکلیم در مبحث وحی یعنی چه؟ سخن گفتن خدا با پیامبر خود. ۲۸- اللقاء در مبحث وحی یعنی چه؟ پیام افکندن به قلب پیامبر از طرف خداوند. ۲۹- انزال در مبحث وحی یعنی چه؟ نزول دفعی کتاب آسمانی بر پیامبر «۱». ۳۰- تنزیل در مبحث وحی یعنی چه؟ نزول تدریجی کتاب آسمانی بر پیامبر «۲» ( )

تنزیل به معنای نزول تدریجی مورد اتفاق نظر تمام محققان علوم قرآنی نیست اگرچه نظر مشهوری است، در این مورد بنگرید به تاریخ قرآن دکتر رامیار ص ۱۸۱: نزول قرآن. (۲)- این معنا از انزال و تفاوت آن با تنزیل به معنای نزول تدریجی مورد اتفاق نظر تمام محققان علوم قرآنی نیست اگرچه نظر مشهوری است، در این مورد بنگرید به تاریخ قرآن دکتر رامیار ص ۱۸۱: نزول قرآن. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۴۶ ۳۱- نزول قرآن بر رسول خدا (ص) بیشتر از چه طریقی بوده است؟ از طریق نزول جبرئیل بر آن حضرت. ۳۲- جبرئیل به چند صورت بر رسول خدا (ص) نازل می‌گردید؟ به دو صورت، گاه به صورت بشری و گاه در هیئت اصلی خود. ۳۳- رسول خدا (ص) چند نوبت جبرئیل را به صورت اصلی خود مشاهده فرمود. طبق برخی از آیات و روایات دو مرتبه «۱». ۳۴- جبرئیل در نزول به صورت بشری با چه قیافه‌ای ظاهر می‌گشت؟ بنا به روایات با قیافه یکی از اصحاب پیامبر (ص) بنام دحیه کلبی «۲». ۳۵- وحی قرآن بر رسول خدا (ص) بر چند نوع قابل تقسیم است، ذکر کنید. بر دو قسم: وحی مستقیم و وحی غیرمستقیم. ۳۶- منظور از وحی مستقیم به رسول خدا (ص) چیست؟ منظور وحی بدون وساطت فرشته وحی است. ۳۷- خصوصیات وحی مستقیم چه بوده است؟ این نوع از وحی ظاهراً با شدت و فشار بیشتری نسبت به رسول خدا (ص) همراه بوده است ( )

جمله در سوره نجم آنجا که می‌فرماید: «وَلَقَدْ رَآهُ نَزْلَةً أُخْرَىٰ» یعنی: او را یک دفعه دیگر هم دید به عقیده مفسران مقصود دیدن جبرئیل با هیئت اصلی بوده است. بنگرید به طبرسی، مجمع البیان ج ۹ ص ۱۷۳ تاریخ قرآن دکتر رامیار ص ۵۹. (۲)- بنگرید به تاریخ قرآن دکتر رامیار ص ۶۳. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۴۷ ۳۸- تعبیر قرآن از وحی مستقیم چه می‌باشد؟ قرآن کریم در آیه چهارم سوره مزمل، از این قسم از وحی ظاهراً به «قول ثقیل» یاد کرده است «۱». ۳۹- مراد از نزول قرآن بر رسول خدا (ص) چیست؟ مراد از نزول قرآن بر رسول خدا (ص) ظهور وحی بر آن حضرت بوده است. ۴۰- قرآن کریم به چند نحوه نازل شده است نام ببرید؟ به دو نحوه: ۱- نزول دفعی ۲- نزول تدریجی. ۴۱- منظور از نزول دفعی قرآن چیست؟ دو نظر در این زمینه ذکر کنید «۲». الف- نزول همه قرآن از لوح محفوظ به آسمان دنیا. ب- نزول کلیاتی از قرآن بر قلب رسول خدا (ص). ۴۲- دو آیه از قرآن که معرّف نزول دفعی است را ذکر نمائید.

( ) ۱- آنجا که می‌فرماید: إِنَّا سَنُلْقِيكَ قَوْلًا ثَقِيلًا یعنی ما بر تو قول و کلام سنگینی القا می‌کنیم. بنگرید به التمهید فی علوم القرآن ج ۱ ص ۳۹، تاریخ قرآن دکتر رامیار ص ۱۰۵. (۲)- باید توجه داشت که در مورد نزول دفعی و نزول تدریجی قرآن و نحوه جمع بین این دو نزول توجیهات فراوانی از سوی مفسران و دانشمندان علوم قرآنی وجود دارد که در کتب تفسیر و علوم قرآنی وارد شده است. البته تا آنجا که از قرآن به دست می‌آید، نزول تدریجی قرآن هم از نظر اصل وقوع و هم از نظر فلسفه و حکمت‌هایی که بر آن مترتب بوده است، از صراحت و قطعیت بیشتری برخوردار است، و برعکس، نزول دفعی قرآن بیشتر متکی به اخبار و روایاتی است که بعضاً صحت آنها

مورد تردید قرار می‌گیرد. از طرف دیگر اختلاف واژه‌های «انزال» و «تنزیل» از نظر معنای لغوی نیز نمی‌تواند معرّف دقیق نزول دفعی و تدریجی تلقی گردد، زیرا به عقیده برخی از محققان از جمله دکتر رامیار این دو واژه در برخی از آیات قرآنی به معنای مشابه و مترادف با یکدیگر به کار رفته‌اند، به همین دلیل و نیز برخی از ملاحظات دیگر که فعلاً فرصت پرداختن به آن نیست برخی از دانشمندان از جمله دکتر صبحی صالح در کتاب مباحث فی علوم القرآن اساساً منکر نزول دفعی قرآن بر رسول خدا (ص) شده‌اند، گرچه همانگونه که گذشت از نظر دانشمندان شیعه بین نزول دفعی و نزول تدریجی قرآن تفاوت‌های کمی و کیفی قابل ملاحظه‌ای وجود دارد که جمع آنها امری منطقی و قابل قبول می‌باشد جهت اطلاع بیشتر بنگرید به تاریخ قرآن دکتر رامیار ص ۱۸۱ فصل نزول قرآن. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۴۸ الف- «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ مُبَارَكَةٍ إِنَّا كُنَّا مُنْذِرِينَ» (سوره دخان: آیه ۱). ب- «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ» (سوره قدر: آیه ۱). ۴۳- با توجه به آیات قرآن نزول دفعی در چه ماه و در چه شبی بوده است؟ ماه رمضان و شب قدر. ۴۴- فایده نزول دفعی قرآن چه بوده است؟ روح قرآن که عبارت از هدفها و آرمانهای کلی است، در این نزول بر پیامبر (ص) تجلی نمود. ۴۵- نزول تدریجی قرآن از چه زمان آغاز گردید؟ مقارن بعثت پیامبر (ص) و در ماه رجب «۱». ۴۶- اولین آیات نازل بر پیامبر (ص) چه آیاتی بوده است؟ به عقیده اکثر مفسران ۵ آیه سوره علق «۲». ۴۷- آخرین آیه نازل بر پیامبر (ص) چه آیه‌ای بوده است؟ در این مورد اختلاف نظر بسیار زیاد است و نمی‌توان قضاوت قاطعی به عمل آورد «۳». ۴۸- به عقیده «طبرسی» آخرین آیه نازل بر چه آیه‌ای است؟ (۱) _____ - برخی از محققان با توجه به

آیاتی چون: «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ» یا «شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ»، آغاز نزول قرآن را در ماه رمضان دانسته و معتقدند که اصل بعثت در بیست و هفتم رجب و آغاز نزول قرآن در ماه رمضان بوده است در این مورد بنگرید به التمهید فی علوم القرآن ج ۱ ص ۷۹ به بعد تحت عنوان: «آغاز نزول قرآن». (۲)- تفسیر مجمع البیان ج ۱۰ ص ۷۸۰، تاریخ قرآن دکتر رامیار ص ۵۵۸. و اتقان ج ۱ ص ۹۱. (۳)- جهت اطلاع از نمونه‌ای از نظرات در این مورد بنگرید به کتاب اتقان ج ۱ ص ۱۰۱ الی ۱۰۶ تاریخ قرآن دکتر رامیار ص ۵۶۲. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۴۹ آیه ۲۸۱ از سوره بقره یعنی: «وَأَتَّقُوا يَوْمًا تُزْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ» «۱» ۴۹- منظور از نزول تدریجی قرآن چیست؟ منظور نزول قرآن در مدت ۲۰ سال یا به قولی ۲۳ سال به تناسب حوادث و شرایط بر رسول خدا (ص) بوده است. ۵۰- سه حکمت از حکمت‌های نزول تدریجی را ذکر کنید. الف- تقویت و حمایت مستمر رسول خدا (ص). ب- تسهیل حفظ و کتابت قرآن توسط مردم. ج- بیان تدریجی احکام و مقررات شرعی. ۵۱- بنا به نزول تدریجی قرآن، تحریم شراب در چند مرحله صورت پذیرفت؟ در چهار مرحله «۲». ۵۲- دو قرینه از قرآن در مورد نزول تدریجی ذکر کنید. سوره فرقان آیه ۳۳. سوره اسراء آیه ۱۰۷. ۵۳- آیه‌ای از قرآن در مورد نزول تدریجی ذکر کنید. «وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا» «۳». (سوره اسراء: ۱۰۷). (۱) _____ - تفسیر مجمع البیان ج ۲ ص

۶۷۶. (۲)- این مراحل را بنگرید در کتاب پژوهشی در تاریخ قرآن کریم ص ۴۹ الی ۵۲ و تاریخ قرآن دکتر رامیار ص ۵۶۶. (۳)- یعنی: و قرآنی که آن را پراکنده فرستادیم تا با درنگ آن را بر مردم بخوانی و آن را نازل کردیم چه نازل کردنی. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۵۴ ۵۰- مراد از تنجیم القرآن یا نجوم قرآن چیست؟ مراد نزول تدریجی قرآن است. ۵۵- مراحل سه گانه نزول قرآن را طبق اخبار و روایات ذکر کنید. الف- نزول بر لوح محفوظ. ب- نزول به آسمان دنیا (یا بیت العزّه). ج- نزول بر دل پاک پیامبر (ص). پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۵۱

الف- کلیاتی در مورد آیه

الف- کلیاتی در مورد آیه ۱- تقسیمات قرآن را ذکر کنید؟ قرآن از ۱۱۴ سوره و هر سوره از تعدادی آیه تشکیل شده است. ۲- کلمه آیه یعنی چه؟ آیه در قرآن به معانی متعددی استعمال شده از جمله: معجزه، علامت، عبرت، امر عجیب و برهان «۱». ۳- آیه در اصطلاح علوم قرآنی یعنی چه؟ آیه بخشی از حروف، کلمات و یا عبارات قرآن است که حدود آن توسط شارح- یعنی از طریق نقل و روایت- مشخص شده باشد «۲». ۴- آیا رای و نظر شخصی می‌تواند در تعیین حد و اندازه آیه دخالت داشته باشد؟ خیر، تعیین حد و اندازه آیه امری توقيفی است.

(۱) - جهت اطلاع از کاربرد این
معانی در آیات قرآن بنگرید به تاریخ قرآن دکتر رامیار ص ۵۴۹. (۲)- پژوهشی در تاریخ قرآن کریم تحت عنوان: «شناخت اصطلاحی آیه». پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۵۲ ۵- اصطلاح توقیفی در مباحث علوم قرآنی یعنی چه؟ اصطلاح توقیفی در مورد مطلبی به این معناست که رای و نظر شخصی در چگونگی آن مطلب دخالت ندارد. ۶- یک دلیل در مورد توقیفی بودن حد و اندازه آیات قرآنی ذکر کنید. اگر تعیین حد و اندازه آیات با نظر اشخاص صورت گرفته بود، مسلماً در تمام سوره‌ها، حروف مقطعه از نظر آیه بودن یا آیه نبودن حکم واحدی می‌یافتند حال آنکه اکنون چنین نیست «۱». ۷- یک دلیل روایی در مورد توقیفی بودن حد و اندازه آیات ذکر کنید. بنا به روایات وارده از پیامبر سوره حمد دارای ۷ آیه و سوره ملک دارای ۳۰ آیه می‌باشد «۲». ۸- سید آیات قرآن در روایت پیامبر (ص) چه آیه‌ای است؟ آیه الكرسي در سوره بقره «۳». ۹- نظر شیعه در مورد: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» به عنوان آیه‌ای از قرآن چیست؟ از نظر شیعه بسم الله در تمام سوره‌ها آیه‌ای مستقل و کامل است «۴». ۱۰- در مورد تعداد آیات قرآن چه می‌توان گفت.

(۱) - مناهل العرفان فی علوم القرآن
ج ۱ ص ۳۳۳. (۲)- همان مأخذ ج ۱ ص ۳۳۴. (۳)- تاریخ قرآن دکتر رامیار ص ۵۵۲. (۴)- بنگرید به القرآن الکریم و روایات المدرستین از سید مرتضی عسکری ج ۲ ص ۳۵ و نیز تاریخ قرآن دکتر رامیار ص ۵۵۳ تحت عنوان: «بسمله». پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۵۳ در این مورد اختلافاتی وجود دارد و در نتیجه مکتب‌هایی به وجود آمده است «۱». ۱۱- به ۵ مکتب از مکاتبی که در زمینه شمارش آیات، صاحب نظر بوده‌اند اشاره کنید. مکتب کوفی، مکتب مکی، مکتب مدنی، مکتب بصری و مکتب شامی. ۱۲- بهترین مکتب در خصوص تعداد آیات قرآن چه مکتبی است و چرا؟ بهترین مکتب در مورد تعداد آیات، مکتب کوفی است که منسوب به علی (ع) است. ۱۳- قرآن کریم مطابق شمارش مکتب کوفی چند آیه دارد؟ ۶۲۳۶ آیه. ۱۴- شناخت حد و مرز آیات برای اصحاب رسول خدا (ص) از چه طریق بوده است؟ علاوه بر وزن و آهنگ آیات، توجه به وقف و وصل‌های پیامبر (ص) به هنگام تلاوت. ۱۵- علت اصلی اختلاف مکاتب در شمارش تعداد آیات چه بوده است؟ علت اصلی، اختلاف در ک مکاتب نامبرده از وقف و وصل‌های پیامبر (ص) در تلاوت آیات بوده است «۲». ۱۶- کوچکترین آیه قرآن با در نظر گرفتن حروف مقطعه، چه آیه‌ای است؟
(۱) - جهت اطلاع از مکاتب مختلف

در مورد شمارش تعداد آیات و نظرات آنان در این زمینه بنگرید به کتاب تاریخ قرآن دکتر رامیار ص ۵۷۰ و ۵۷۱. (۲)- بنگرید به مناهل العرفان فی علوم القرآن ج ۱ ص ۳۳۷، البرهان فی علوم القرآن ج ۱ ص ۲۵۱. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۵۴ آیه «حم» در ابتدای سوره‌های حوامیم یا آیه «طه». ۱۷- کوچکترین آیه قرآن- در غیر حروف مقطعه- چه آیه‌ای است؟ آیه مدهائتان در سوره الرحمن «۱». ۱۸- بزرگترین آیه قرآن از نظر عبارت چه آیه‌ای است؟ آیه ۲۸۲ سوره بقره معروف به آیه دین. ۱۹- در چه آیاتی از آیات قرآن تمام حروف الفبا به کار رفته است؟ در دو مورد: آیه ۱۵۴ سوره آل عمران و آیه ۲۹ از

سوره فتح. ۲۰- ترتیب آیات در سوره‌ها با چه ملاکی صورت پذیرفته است؟ به عقیده اکثر دانشمندان ترتیب آیات در سوره‌ها امری توقیفی است یعنی با رأی و نظر رسول خدا (ص) صورت گرفته است.

ب- آشنایی با برخی از آیات مشهور «۲»

ب- آشنایی با برخی از آیات مشهور «۲» ۱- آیه توجّه را ذکر کنید: آیه ۱۱۵ سوره بقره با متن: «وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُولَّوْا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ» (۱) - این عقیده

متعلق به یکی از دانشمندان بنام ابو عمرو دانی بوده است لکن زرکشی در کتاب «البرهان فی علوم القرآن» با این عقیده مخالفت کرده و معتقد است که کوچکترین آیه در غیر حروف مقطعه هر یک از آیات: «و الضحی» و «و الفجر» است که ۶ حرف دارد (البرهان ج ۱ ص ۲۵۲) و به نظر می‌رسد که حق با ابو عمرو دانی است زیرا گرچه «و الضحی» و «و الفجر» از نظر تعداد حروف، حروف کمتری دارند لکن ساختمان آنها بیش از یک کلمه را تشکیل می‌دهد و سخن دانی ناظر بر کوچکترین آیه قرآن از نظر واحد کلمه است. (۲)- این نامگذاری‌ها اکثراً از سوی رسول اکرم (ص) و یا امامان (ع) وضع نشده بلکه به تدریج در بین دانشمندان پیدا شده است ضمناً در مورد برخی از این آیات در بخش دوم و در مبحث «اسباب النزول» اطلاعاتی ذکر خواهد شد. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۵۵ و استیع علیهم* «۱». ۲- آیه استرجاع را ذکر کنید. «إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ» (۲) (سوره بقره: آیه ۱۵۶). ۳- آیه کتمان را ذکر نمایید. «إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ» (۳) (سوره بقره: آیه ۱۵۹). ۴- آیه صیام چه آیه‌ای است؟ آیه ۱۸۰ سوره بقره با متن: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ» (۴). ۵- آیه الكرسي در چه سوره‌ای است و با چه فرازی شروع می‌شود؟ در سوره بقره و با «اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ» شروع می‌گردد. ۶- آیه دین را ذکر کنید. آیه ۲۸۲ سوره بقره که می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَيْتُمْ بِدِينٍ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ...» (۵).

(۱) - مشرق و مغرب از آن خداست
پس به هر سو رو کنید خدا آنجاست خداوند نامحدود (بی‌نیاز) و داناست. (۲)- یعنی: ما از خدائیم و به سوی او بازگشت
کنندگانیم. (۳)- یعنی: آنانکه می‌پوشانند آنچه را که از دلایل روشن و هدایتگر نازل کرده‌ایم، آن هم پس از آنکه این مطالب را در کتاب برای مردم بیان نموده‌ایم، لعنت خداوند و لعنت لعنت کنندگان بر آنان باد. (۴)- ای کسانی که ایمان آورده‌اید، روزه بر شما نوشته شد همانگونه که بر کسانی که قبل از شما بودند واجب گردید، باشد که پرهیزکار شوید. (۵)- ای کسانی که ایمان آورده‌اید وقتی تا سر رسید مشخصی قرضی می‌دهید آن را بنویسید ... پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۵۶ ۷- آیه محکم و متشابه را ذکر کنید. «هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ» (۱) (سوره آل عمران: ۷). ۸- آیه مباحله را ذکر کنید. «فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ وَ نِسَاءَنَا وَ نِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ» (۲) (سوره آل عمران: ۶۱). ۹- آیه نفی سبیل را ذکر کنید. «وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا» (۳) (سوره نساء: ۱۴۱). ۱۰- آیه کلاله یا آیه سیف (تابستانی) را ذکر کنید. «يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ» (۴) (سوره نساء: ۱۷۶). ۱۱- آیه اکمال دین چه آیه‌ای است؟ آیه ۳ از سوره مائده با متن: «الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتِمَمْتُ وَعْدِي لَكُمْ بِمَا وَعَدْتُكُمْ عَلَىٰ أَنْ لَا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنْ بَعْدِ الْإِسْلَامِ دِينًا» (۵).

(۱) - اوست خدایی که کتاب (قرآن) را بر تو نازل کرد. پاره‌ای از آیات آن محکم است که همان اساس کتاب است و پاره‌ای دیگر آیات متشابه است. (۲)- هرگاه بعد از علم و دانشی که (درباره مسیح) به تو رسیده باز کسانی با تو به محاجه و ستیز برخیزند به آنها بگو: «بیایید ما فرزندان خود را

دعوت کنیم، شما هم فرزندان خود را، ما زنان خود را دعوت نمائیم شما هم زنان خود را، ما از نفوس خود دعوت کنیم، شما هم از نفوس خود آنگاه مباحثه کنیم و لعنت خدا را بر دروغگویان قرار دهیم. (۳) - و خداوند راه و تسلطی برای کافران نسبت به مؤمنان قرار نداده است. (۴) - و از تو درخواست فتوی می‌کنند بگو که خداوند در امر کلاله (ارث برادران و خواهران) به شما فتوی می‌دهد. (۵) - امروز دین شما را کامل کردم و نعمت خود را بر شما تکمیل نمودم و اسلام را به عنوان آیین (جاودان) شما پسندیدم. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۵۷ ۱۲ - آیه ولایت چه آیه‌ای است؟ آیه ۵۵ از سوره مائده با متن: «إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ» (۱). ۱۳ - آیه تبلیغ چه آیه‌ای است؟ آیه ۶۷ سوره مائده با متن: «يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ» (۲). ۱۴ - آیه ذر یا آیه میثاق چه آیه‌ای است؟ آیه ۱۷۲ از سوره اعراف که در مورد اخذ میثاق الهی از بنی آدم در عالم ذر است با این فراز معروف که: «أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ. ۱۵ - آیه سیف (شمشیر) کدام است؟ «قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ ... الْحِزْبِ عَنِ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ» (سوره توبه: ۲۹). ۱۶ - آیه تصدیق را ذکر کنید. «وَمِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ قُلْ أُذُنٌ خَيْرٌ لَكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَرُبُّكُمْ يُؤْمِنُ لِلَّهِ» (سوره توبه: ۶۱). (۱) - سرپرست و رهبر شما تنها خدا

است و پیامبر او و آنها که ایمان آورده‌اند و نماز را برپا می‌دارند و در حال رکوع زکات می‌پردازند (که مقصود علی (ع) است). (۲) - ای رسول آنچه از پروردگارت بر تو نازل شده، (به مردم) ابلاغ کن و اگر انجام ندهی رسالت الهی را ابلاغ نکرده‌ای و خداوند تو را از مردم حفظ خواهد کرد. (۳) - و پاره‌ای از منافقان کسانی هستند که پیامبر (ص) را اذیت کرده و می‌گویند او گوسی است (به سخنان همه گوش می‌دهد) بگو که گوسی برای شما بهتر است او خدا و مؤمنان را باور دارد. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۵۸ ۱۷ - آیه نفر را ذکر کنید. «وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنفِرُوا كَافَّةً فَلَوْ لَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ» (۱) (سوره توبه: ۱۲۲) ۱۸ - آیه ذکر را بازگو کنید. «إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ» (۲) (سوره حجر: ۹). ۱۹ - آیه سؤال را ذکر کنید. «فَسِئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ» * (۳) (سوره نحل: ۴۳). ۲۰ - آیه مربوط به استعاذه در موقع تلاوت قرآن را ذکر کنید. «فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ» (۴) (سوره نحل: ۹۸). ۲۱ - آیه العز در قرآن چه آیه‌ای است؟ آیه ۱۱۱ از سوره بنی اسرائیل با متن: «وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذُّلِّ وَكَبْرُهُ تَكْبِيرًا» (۵). ۲۲ - کلمه وسط قرآن چیست و در چه آیه‌ای است (۱) - و شایسته نیست مؤمنان

همگی (به سوی میدان جهاد یا کسب علوم دینی) از شهر و دیار خود کوچ نمایند اما چرا از هر گروه، دسته‌ای سفر نکنند تا در دین، دانش اندوزند و به هنگام بازگشت به سوی قوم خود آنها را انذار نمایند تا شاید آنان (از مخالفت پروردگار) حذر نمایند. (۲) - به درستی که ما ذکر (قرآن) را فرو فرستاده و قطعا خود آن را نگاهبانیم. (۳) - پس اگر (مطلبی) نمی‌دانید از مطلعان و آگاهان بپرسید. (۴) - پس چون قرآن بخوانی به خداوند از شیطان رانده شده پناه ببر ضمنا استعاذه یعنی پناه جستن به خدا. (۵) - و بگو ستایش برای خداوندی است که نه فرزندی برای خود انتخاب کرده، و نه شریکی در حکومت دارد و نه ولی (و حامی) به خاطر ضعف و ذلت، و او را بسیار بزرگ بشمر. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۵۹ کلمه ولیتطف و در آیه ۱۹ از سوره کهف. ۲۳ - آیه افک چه آیه‌ای است؟ آیه ۱۱ سوره نور با متن: «إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ» (۱). ۲۴ - آیه تطهیر را ذکر کنید. «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا» (۲) (سوره احزاب: ۳۲). ۲۵ - آیه نبا را ذکر کنید. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ» (۳) (سوره حجرات: ۶). ۲۶ - در کدام سوره یک آیه ۳۳ مرتبه تکرار شده و آن آیه کدام است؟ در سوره الرحمن و آن آیه: «فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ» *

است «۴». ۲۷- آیه نجوی چه آیه‌ای است؟ آیه ۱۲ از سوره مجادله با متن: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَجَّيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدُمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَةٌ...» «۵» (۱) - آنانکه تهمتی متوجه برخی از زنان پیامبر (ص) کردند گروهی از همین شما (اصحاب پیامبر) بودند. (۲) - جز این نیست که خداوند اراده می‌فرماید که پلیدی را از شما اهل بیت بزدايد و شما را از هر نظر پاک گرداند. (۳) - ای کسانی که ایمان آورده‌اید اگر شخص فاسقی خبری برای شما بیاورد درباره آن تحقیق کنید مبادا به گروهی از روی نادانی آسیبی برسانید و از کرده خود پشیمان شوید. (۴) - پس ای جن و انس به کدامیک از نعمت‌های پروردگار خود تکذیب می‌کنید. (۵) - ای کسانی که ایمان آورده‌اید هرگاه تصمیم به گفتگوی سری و خصوصی با رسول خدا گرفتید قبل از این ملاقات صدقه‌ای در راه خدا بدهید. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۶۰ ۲۸- آیه معروف به ان یکاد کدام است؟ آیه ۵۱ و ۵۲ سوره قلم با متن: «وَإِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ وَمَا هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ» «۱».

ج - ۱۱۴ پیام قرآنی یا شناخت موضوعی پاره‌ای از آیات «۲» آیه‌ای در مورد ... ذکر کنید.

۱- قرآن و هدایتگری

۱- قرآن و هدایتگری ذلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ «۳» این کتاب (که) شک در آن راه ندارد، مایه هدایت پرهیزکاران است.

۲- امت شاهد و نمونه

۲- امت شاهد و نمونه وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسِيْطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَ يَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا «۴» و بدینسان شما (مسلمانان) را امتی معتدل و میانه قرار دادیم تا گواه بر مردم باشید و پیامبر هم گواه بر شما باشد.

۳- استعانت با نماز و صبر

۳- استعانت با نماز و صبر (۱) - نزدیک است کافران هنگامی که آیات قرآن را می‌شنوند تو را با چشمان خود هلاک کنند و می‌گویند او دیوانه است در حالیکه این (قرآن) جز مایه بیداری برای جهانیان نیست. (۲) - آنچه در این قسمت مشاهده می‌گردد نمونه‌هایی از درسها و پیامهای قرآنی است که گزین شده است می‌توان گفت که سراسر قرآن پیام و درس است و کمتر آیه‌ای است که در زمینه‌های مختلف اعتقادی، اخلاقی، اجتماعی، ... نکته‌ای به دست ندهد، اما به مصداق: آب دریا را اگر نتوان کشید هم به قدر تشنگی باید چشید، هدف از نگارش این قسمت آشنایی مختصری با پاره‌ای از درسها و پیامهای قرآنی بوده است ضمناً در پاره‌ای از موارد تنها به درج قسمتی از آیه بسنده شده است. (۳) - سوره بقره آیه ۲. (۴) - سوره بقره آیه ۱۴۳. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۶۱ یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ «۱» ای اهل ایمان از صبر و نماز (در برابر حوادث زندگی) کمک بگیرید زیرا خداوند با صابران است.

۴- جاودانگی شهید

۴- جاودانگی شهید و لا- تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتٌ يَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ «۲» و به آنها که در راه خدا کشته می‌شوند مرده مگویید بلکه آنان زندگانند ولی شما نمی‌فهمید.

۵- استفاده از نعمت‌ها و شکر الهی

۵- استفاده از نعمت‌ها و شکر الهی یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ «۳» ای اهل ایمان از نعمت‌های پاکیزه‌ای که به شما روزی دادیم بخورید و شکر خدا را بجا آورید اگر او را پرستش می‌کنید.

۶- قصاص مایه زندگی

۶- قصاص مایه زندگی وَ لَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاءٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ «۴» و برای شما در قصاص حیات و زندگی است ای صاحبان خرد، باشد که پرهیزکار شوید.

۷- فلسفه روزه

۷- فلسفه روزه یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ «۵» ای اهل ایمان روزه بر شما نوشته شده (واجب گردید) همانگونه که بر امت‌های قبلی از (۱) _____ (۲) - سوره بقره آیه ۱۵۳. (۳) - سوره بقره آیه ۱۷۲. (۴) - سوره بقره آیه ۱۷۹. (۵) - سوره بقره آیه ۱۸۳. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۶۲ شما نوشته شد، باشد که پرهیزکار شوید.

۸- ماه رمضان و نزول قرآن

۸- ماه رمضان و نزول قرآن شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ «۱» ماه رمضان، همان ماهی که در آن قرآن نازل گردید قرآنی که راهنمایی مردم و نشانه‌های هدایت و فرق میان حق و باطل را دربردارد.

۹- بهترین زاد و توشه

۹- بهترین زاد و توشه وَ تَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى وَ اتَّقُونِ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ «۲» و زاد و توشه تهیه کنید که بهترین زاد و توشه پرهیزکاری است و از من بپرهیزید ای خردمندان.

۱۰- سنت قرض الحسنه

۱۰- سنت قرض الحسنه مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً «۳» کیست که بخدا «قرض الحسنه‌ای» بدهد تا آن را برای او چندین برابر کند.

۱۱- خدای زنده و پاینده

۱۱- خدای زنده و پابنده الله لا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ «۴» خداوند (که) خدایی جز او نیست، زنده و قائم به خویش است، خواب سبک و سنگین او را نمی‌گیرد، آنچه در آسمانها و زمین است از آن اوست ...

۱۲- آزادی عقیده و فایده ایمان

۱۲- آزادی عقیده و فایده ایمان (۱) _____
سوره بقره آیه ۱۸۵. (۲)- سوره بقره آیه ۱۹۷. (۳)- سوره بقره آیه ۲۴۵. (۴)- سوره بقره آیه ۲۵۵، آنچه ذکر شد فرازی از آیه الکرسی است. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۶۳ لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدْ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ «۱» در قبول دین اکراهی نیست (زیرا) راه درست از راه انحرافی روشن شده است بنابراین کسی که به طاغوت کافر شود و به خدا ایمان آورد به دستگیره محکمی چنگ زده که گسستن برای آن نیست و خداوند شنوا و داناست.

۱۳- پاداش انفاق

۱۳- پاداش انفاق مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُبُلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ «۲» مثل کسانی که اموال خود را در راه خدا انفاق می‌کنند همانند بذری است که هفت خوشه برویاند و در هر خوشه یکصد دانه باشد و خداوند برای هر کس بخواهد پاداش را دو برابر کند و خداوند وسعت دهنده و داناست.

۱۴- وعده‌های شیطان و خدا

۱۴- وعده‌های شیطان و خدا الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُكُم مَّغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ «۳» شیطان شما را (هنگام انفاق) وعده فقر و تهیدستی می‌دهد و به زشتیها امر می‌کند اما خداوند وعده آمرزش و فزونی می‌دهد و خداوند (از نظر قدرت) وسیع و (به همه چیز) داناست.

۱۵- اصالت و جاودانگی اسلام

۱۵- اصالت و جاودانگی اسلام وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ «۴» هر کس جز اسلام آیینی برای خود انتخاب کند از او پذیرفته نخواهد شد و او در _____
(۱) _____ سوره بقره آیه ۲۵۶. (۲)- سوره بقره آیه ۲۶۱. (۳)- سوره بقره آیه ۲۶۸. (۴)- سوره آل عمران آیه ۸۵. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۶۴ آخرت از زیانکاران است.

۱۶- نخستین خانه مردم

۱۶- نخستین خانه مردم إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ «۱» نخستین خانه‌ای که برای مردم (و نیایش

خداوند) قرار داده شد در سرزمین مکه است که پربرکت و مایه هدایت جهانیان است.

۱۷- وحدت، ریسمان الهی

۱۷- وحدت، ریسمان الهی وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا «۲» و همگی به ریسمان خدا (قرآن، اسلام...) چنگ زنید و پراکنده نشوید.

۱۸- امر به معروف، نهی از منکر

۱۸- امر به معروف، نهی از منکر وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ «۳» باید از میان شما جمعی دعوت به نیکی کنند، امر به معروف و نهی از منکر نمایند و آنها رستگارانند.

۱۹- پیروزی بدر

۱۹- پیروزی بدر وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ فَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ «۴» و خداوند شما را در جنگ بدر پیروز کرد در حالیکه شما (نسبت به دشمنانتان) ضعیف بودید پس تقوای الهی را پیشه کنید تا شکر نعمت او را بجا آورید.

۲۰- عزت و برتری مؤمنان

۲۰- عزت و برتری مؤمنان (_____ (۱)-
سوره آل عمران آیه ۹۶. (۲)- سوره آل عمران آیه ۱۰۳. (۳)- سوره آل عمران آیه ۱۰۴. (۴)- سوره آل عمران آیه ۱۲۳. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۶۵ وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ «۱» (ای مسلمانان) سست نشوید و اندوهناک مگردید شما برترید اگر ایمان داشته باشید.

۲۱- اسرار خلقت

۲۱- اسرار خلقت إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالاختلافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ «۲» مسلماً در آفرینش آسمانها و زمین و آمد و شد شب و روز نشانه‌های (روشنی) برای خردمندان است.

۲۲- دوری از گناهان کبیره

۲۲- دوری از گناهان کبیره إِنْ تَجَبَّيْتُوا كِبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلَكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا «۳» اگر از گناهان کبیره‌ای که از آن نهی شده‌اید دوری ورزید گناهان کوچک شما را می‌پوشانیم و در جایگاه خوبی شما را وارد می‌کنیم.

۲۳- بازگرداندن امانت - حکم به عدالت

۲۳- بازگرداندن امانت - حکم به عدالت إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ «۴»

خداوند به شما فرمان می‌دهد که امانتها را به صاحبان آن برگردانید و هنگامی که میان مردم داوری می‌کنید از روی عدالت داوری کنید.

۲۴- اطاعت از رسول و اولی الامر

۲۴- اطاعت از رسول و اولی الامر یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ «۵» ای اهل ایمان اطاعت کنید خدا را و اطاعت کنید پیامبر خدا و صاحبان فرمان را. (_____)

(۱) - سوره آل عمران آیه ۱۳۹. (۲) - سوره آل عمران آیه ۱۹۰. (۳) - سوره نساء آیه ۳۱. (۴) - سوره نساء آیه ۵۸. (۵) - سوره نساء آیه ۵۹. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۶۶

۲۵- دفاع از مستضعفان

۲۵- دفاع از مستضعفان وَ مَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَ النِّسَاءِ وَ الْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَ اجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَ اجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا «۱» چرا در راه خدا و در راه مردان و زنان و کودکانی که (به دست ستمگران) تضعیف شده‌اند پیکار نمی‌کنید؟ همان افرادی که می‌گویند بار خدایا ما را از این شهر که اهلش ستمگرند بیرون ببر و برای ما از طرف خود سرپرستی قرار ده و برای ما از طرف خود یار و یاور قرار بده.

۲۶- راه خدا، راه طاغوت

۲۶- راه خدا، راه طاغوت الَّذِينَ آمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ الَّذِينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ فَقَاتِلُوا أَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا «۲» آنان که ایمان دارند در راه خدا پیکار می‌کنند و آنها که کافرند در راه طاغوت به پیکار برمی‌خیزند پس با یاران شیطان بجنگید که مکر و حيله شیطان ضعیف است.

۲۷- جهاد معیار برتری

۲۷- جهاد معیار برتری وَ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا «۳» و خداوند مجاهدان را بر نشستگان برتری و پاداش عظیمی بخشیده است.

۲۸- گناه شرک

۲۸- گناه شرک إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَ يَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَ مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا «۴» خداوند شرک و رزیدن _____ او را نمی‌آمرزد ولی گناه _____ آن کوچکتر از آن را برای هر _____)

(۱) - سوره نساء آیه ۷۵. (۲) - سوره نساء آیه ۷۶. (۳) - سوره نساء آیه ۹۵. (۴) - سوره نساء آیه ۱۱۶. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۶۷

کس بخواهد می‌آمرزد و هر کس شریکی برای خدا قائل شود در گمراهی دوری افتاده است.

۲۹- جایگاه منافقین

۲۹- جایگاه منافقین إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا «۱» منافقان در پائین‌ترین مرحله دوزخ قرار دارند و هرگز یآوری برای آنان نخواهی یافت.

۳۰- فریاد مظلوم

۳۰- فریاد مظلوم لا- يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا عَلِيمًا «۲» خداوند دوست ندارد کسی با سخنان خود بدیها را اظهار کند مگر آن کسی که مورد ستم واقع شده باشد، خداوند شنوا و داناست.

۳۱- همکاری در مسیر خیر

۳۱- همکاری در مسیر خیر وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ «۳» و همواره در مسیر نیکی و پرهیزکاری با هم تعاون و همکاری کنید و در راه گناه و تعدی همکاری نکنید.

۳۲- معیار پذیرش اعمال

۳۲- معیار پذیرش اعمال إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ «۴» همانا خداوند کارها را فقط از پرهیزکاران می‌پذیرد.

۳۳- ارزش انسان

۳۳- ارزش انسان (_____) ۱- سوره نساء آیه ۱۴۵. ۲- سوره نساء آیه ۱۴۸. ۳- سوره مائده آیه ۲. ۴- سوره مائده آیه ۲۷. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۶۸ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا «۱» هر کس انسانی را بدون ارتکاب قتل یا فساد در روی زمین بکشد چنان است که گویی همه انسانها را کشته و هر کس انسانی را زنده کند (از مرگ نجات بخشد) گویی همه مردم را زنده کرده است.

۳۴- سرپرستی یهود و نصارا ممنوع

۳۴- سرپرستی یهود و نصارا ممنوع يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَىٰ أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ «۲» ای کسانی که ایمان آورده‌اید یهود و نصارا را تکیه‌گاه خود قرار ندهید آنها تکیه‌گاه یکدیگرند و کسانی که از شما به آنها تکیه کنند از آنان به شمار می‌روند.

۳۵- دشمن‌ترین مردم به مؤمنان

۳۵- دشمن‌ترین مردم به مؤمنان لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا «۳» به طور مسلم یهود و مشرکان را دشمن‌ترین مردم نسبت به مؤمنان خواهی یافت.

۳۶- حقیقت اخلاص

۳۶- حقیقت اخلاص قُلْ إِنَّ صِيْلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ. لَا شَرِيكَ لَهُ وَبِذَلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ «۴» بگو نماز و تمام عبادت من و زندگی و مرگ من همه برای خداوند، پروردگار جهانیان است شریکی برای او نیست و به همین دستور یافته‌ام و من نخستین مسلمانم.

۳۷- استفاده از زینت‌ها- نهی از اسراف

۳۷- اسراف استفاده از زینت‌ها- نهی از اسراف- _____
(_____)
مائده آیه ۵۱. (۳)- سوره مائده آیه ۳۲. (۲)- سوره مائده آیه ۸۲. (۴)- سوره انعام آیات ۱۶۲-۱۶۳. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۶۹ یا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ «۱» ای فرزندان آدم، زینت خود را به هنگام رفتن به مسجد با خود بردارید و بخورید و بیاشامید و اسراف نکنید که خداوند مسرفان را دوست ندارد.

۳۸- اجل قطعی

۳۸- اجل قطعی وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ «۲» برای هر قوم و جمعیتی زمان و مدت معینی است و به هنگامی که مهلت آنان فرا رسد نه ساعتی از آن تأخیر می‌کنند و نه بر آن پیشی می‌گیرند.

۳۹- تقوی و مصونیت

۳۹- تقوی و مصونیت إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ «۳» پرهیزکاران هنگامی که وسوسه‌ای از شیطان به آنان رسد فوراً متذکر می‌شوند و به حال خود بینا می‌گردند.

۴۰- گوش‌سپاری به قرآن

۴۰- گوش‌سپاری به قرآن وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ «۴» و چون قرآن خوانده شود پس گوش فرا دهید و آرام گیرید شاید مورد رحمت (الهی) قرار گیرید.

۴۱- پلیدترین جنندگان

۴۱- پلیدترین جنندگان إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الضُّمُّ الْبُكَ- مُمُ الَّذِينَ لَا يَغْفِلُونَ «۵»
(_____)
سوره اعراف آیه ۳۴. (۳)- سوره اعراف آیه ۲۰۱. (۴)- سوره اعراف آیه ۲۰۴. (۵)- سوره انفال آیه ۲۲. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۷۰ بدترین جنندگان در نزد خداوند همان کسانی هستند که (در شنیدن و گفتن حقایق) کر و لال بوده و اندیشه نمی‌کنند.

۴۲- دعوت حیات بخش

۴۲- دعوت حیات بخش یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ «۱» ای کسانی که ایمان آورده‌اید دعوت خدا و پیامبر را اجابت کنید هنگامی که شما را به سوی چیزی می‌خواند که مایه حیاتتان است.

۴۳- تقوی و بصیرت

۴۳- تقوی و بصیرت یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا «۲» ای کسانی که ایمان آورده‌اید اگر تقوای الهی را رعایت کنید برای شما وسیله‌ای قرار می‌دهد که حق را از باطل تمیز دهد.

۴۴- آمادگی دفاعی

۴۴- آمادگی دفاعی و أَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَ مِنْ رِباطِ الْخَيْلِ تُرْهِثُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ «۳» و در برابر آنان (دشمنان) آنچه توانایی دارید از «نیرو» آماده سازید و (همچنین) اسبهای ورزیده را، تا بدین وسیله دشمن خدا و دشمن خویش را بترسانید.

۴۵- استغفار بی‌نتیجه

۴۵- استغفار بی‌نتیجه اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ «۴» (برای منافقان) استغفار بکنی یا استغفار نکنی (فرقی ندارد) اگر هفتاد بار (هم) استغفار کنی خدا آنان را نمی‌آمرزد. (_____۱) - سوره انفال آیه ۲۴. (۲) - سوره

انفال آیه ۲۹. (۳) - سوره انفال آیه ۶۰. (۴) - سوره توبه آیه ۸۰. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۷۱

۴۶- معامله خدا و مؤمنان

۴۶- معامله خدا و مؤمنان إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِآنَ لَهُمُ الْجَنَّةُ «۱» خداوند از مؤمنان جانها و اموالشان را خریداری می‌کند که در برابرش بهشت برای آنان باشد.

۴۷- امنیت دوستان خدا

۴۷- امنیت دوستان خدا أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ «۲» آگاه باشید که اولیا (دوستان) خدا نه ترسی دارند و نه اندوهناک می‌شوند.

۴۸- استقامت در مسیر ایمان

۴۸- استقامت در مسیر ایمان فَاسْتَبِقُوا كَمَا أَمَرْتُ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْا إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ «۳» همان گونه که فرمان یافته‌ای استقامت کن و مؤمنانی که با تو گرویده‌اند استقامت کنند و طغیان نکنید که خداوند آنچه را انجام می‌دهید، می‌بیند.

۵۵- دعایی از حضرت ابراهیم رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلَاةِ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَاءِ. رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ (۱) - سورة رعد آیه ۱۱. (۲) - سورة

رعد آیه ۲۸. (۳) - سوره ابراهیم آیه ۷. (۴) - سوره ابراهیم آیه ۳۴. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۷۳
يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ «۱» پروردگارا مرا برپاکننده نماز قرار ده و از فرزندان من نیز چنین کن پروردگارا دعای مرا بپذیر. پروردگارا من و پدر و مادرم و همه مؤمنان را روزی که حساب برپا می‌شود بیامرز.

۵۶- ضمانت الهی در حفظ قرآن

۵۶- ضمانت الهی در حفظ قرآن إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ «۲» بدرستی که ما خود این ذکر (قرآن) را فرستاده و خود (نیز) آن را نگاهبانیم.

۵۷- سه امر و سه نهی

۵۷- سه امر و سه نهی إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ «۳» خداوند فرمان به عدالت و نیکوکاری و بخشش به نزدیکان می‌دهد و از فحشاء و کارهای زشت و ستمگری نهی می‌کند خداوند به شما اندرز می‌دهد شاید متذکر شوید.

۵۸- رعایت عهد و سوگند

۵۸- رعایت عهد و سوگند وَأَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا عَاهَدْتُمْ وَلَا تَنْقُضُوا الْأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا «۴» و هنگامی که با خدا عهد بستید به عهد او وفا کنید و سوگندهایتان را پس از تأکید مشکنید.

۵۹- حیوة طیبه الهی

۵۹- حیوة طیبه الهی مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِّنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْشَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ (۱) - سوره ابراهیم آیات ۴۰ و ۴۱.

(۲) - سوره حجر آیه ۹. (۳) - سوره نحل آیه ۹۰. (۴) - سوره نحل آیه ۹۱. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۷۴ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ* «۱» هر کس عمل صالحی انجام دهد در حالیکه مؤمن است، خواه مرد باشد یا زن، به او حیات پاکیزه‌ای می‌بخشیم و پاداش آنها را به بهترین اعمالی که انجام دادند خواهیم داد.

۶۰- ویژگی هدایت قرآن

۶۰- ویژگی هدایت قرآن إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ «۲» این قرآن به راهی هدایت می‌کند که پاینده‌ترین (و مستقیم‌ترین) راهاست.

۶۱- پرستش خدا و نیکی به والدین

۶۱- پرستش خدا و نیکی به والدین وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا «۳» پروردگارت فرمان داده جز او را نپرستید و به پدر و مادر نیکی کنید.

۶۲- تکریم انسان

۶۲- تکریم انسان وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا «۴» ما بنی آدم را گرامی داشتیم و آنها را در خشکی و دریا به پیش رانیدیم و از انواع روزیهای پاک به آنها روزی دادیم و بر بسیاری از مخلوقات خود برتری دادیم.

۶۳- نماز شب و کمالات معنوی

۶۳- نماز شب و کمالات معنوی وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا «۵» و پاسی از شب را از خواب برخیز و قرآن (و نمـــــــاز) بخـــــــوان ایـــــــن یـــــــک وظیفـــــــه اضـــــــافی ( ) (۱) - سوره نحل آیه ۹۷. (۲) - سوره اسراء آیه ۹. (۳) - سوره اسراء آیه ۲۳. (۴) - سوره اسراء آیه ۷۰. (۵) - سوره اسراء آیه ۷۹. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۷۵ برای تو است تا پروردگارت تو را به مقامی پسندیده برانگیزد (نائل کند).

۶۴- قرآن عامل شفا و رحمت

۶۴- قرآن عامل شفا و رحمت وَنُزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا «۱» و آن چه از قرآن نازل می‌کنیم (همه مایه) شفا و رحمت برای مؤمنان است و ستمگران را جز خسارت نمی‌افزاید.

۶۵- ذکر انشاء الله

۶۵- ذکر انشاء الله وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكَ غَدًا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ وَادْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ «۲» و هرگز نگو من فردا کاری انجام می‌دهم مگر این که خدا بخواهد و هرگاه فراموش کردی (جبران کن) و پروردگارت را بخاطر بیاور.

۶۶- زینت زندگانی

۶۶- زینت زندگانی الْمَالُ وَالتَّبَوُّنُ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا «۳» مال و فرزندان زینت زندگانی دنیا هستند و باقیات صالحات (ارزشهای پایدار) ثوابش نزد پروردگارت بهتر و امیدبخش‌تر است.

۶۷- ورود عمومی به جهنم

۶۷- ورود عمومی به جهنم وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ حَتْمًا مَّقْضِيًّا. ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثًا «۴» و همه شما (بدون استثناء) وارد جهنم می‌شوید این امری قطعی است از پروردگارتان، سپس پرهیزکاران را نجات می‌دهیم و ظالمان را در حـــــــالیکه زانـــــــه و زده‌انـــــــد در آن رهـــــــا می‌کنیـــــــم. ( ) (۱) - سوره اسراء آیه ۸۲. (۲) - سوره کهف آیه ۲۳. (۳) - سوره کهف آیه ۴۶. (۴) - سوره مریم آیات ۷۱ و ۷۲. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی،

۶۸- دوری از یاد خدا

۶۸- دوری از یاد خدا وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى «۱» و هر کس از یاد من رویگردان شود زندگی تلخ و سختی خواهد داشت و روز قیامت او را نابینا محسوس می‌کنیم.

۶۹- بازگشت به سوی خدا

۶۹- بازگشت به سوی خدا كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَنَبْلُوكُم بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَإِلَيْنَا تُرْجَعُونَ «۲» هر انسانی طعم مرگ را می‌چشد و ما شما را با بدیها و نیکیها آزمایش می‌کنیم و سرانجام به سوی ما بازمی‌گردید.

۷۰- تسبیح خدا در دل ظلمات

۷۰- تسبیح خدا در دل ظلمات وَذَا النُّونِ إِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ «۳» و صاحب ماهی (یونس) را بیاد آور در آن هنگام که خشمگین (از میان قوم خود) رفت و می‌پنداشت که به او تنگ نخواهیم گرفت (اما در کام نهنگ) و در آن ظلمتها فریاد زد خداوندا جز تو معبودی نیست و من از ستمکاران بودم.

۷۱- سرنوشت نهایی زمین (وراثت صالحان)

۷۱- سرنوشت نهایی زمین (وراثت صالحان) وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ «۴» و ما در زبور (کتاب حضرت داود) بعد از ثبت در ذکر (تورات موسی) نوشتیم که بندگان صالح من وارث حکومت زمین خواهند شد.

۷۲- دعوت ابراهیم (ع)

۷۲- دعوت ابراهیم (ع) _____ (۱) - سوره طه آیه ۱۲۴. (۲) - سوره انبیاء آیه ۳۵. (۳) - سوره انبیاء آیه ۸۷. (۴) - سوره انبیاء آیه ۱۰۵. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۷۷ وَ أَوْدُنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ «۱» (ای ابراهیم) مردم را دعوت عمومی به حج کن تا پیاده و سواره بر مرکبهای لاغر از هر راه دور (به سوی خانه خدا) بیایند.

۷۳- ابزارهای شناخت انسان

۷۳- ابزارهای شناخت انسان وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ لَكُمْ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ «۲» اوست خدایی که برای شما گوش و چشم و قلب (عقل) قرار داد اما کمتر شکر او را به جای می‌آورید.

۷۴- پشیمانی در لحظه مرگ - عالم برزخ

۷۴- پشیمانی در لحظه مرگ- عالم برزخ حتّیٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا وَمِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ «۳» زمانی که مرگ یکی از آنان (کافران) فرا می‌رسد می‌گوید: پروردگار من مرا بازگردانید شاید عمل صالحی از آنچه ترک کرده‌ام، انجام دهم (اما به او می‌گویند) چنین نیست این سخنی است که او به زبان می‌گوید و پشت سر آنان برزخی است تا روزی که برانگیخته شوند.

۷۵- پوچ نبودن خلقت

۷۵- پوچ نبودن خلقت أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ «۴» آیا گمان کرده‌اید که ما شما را بیهوده آفریده‌ایم و به سوی ما بازگشت نخواهید کرد؟

۷۶- کنترل چشم و نگاه

۷۶- کنترل چشم و نگاه (_____ (۱)- سوره حج آیه ۲۷. (۲)- سوره مؤمنون آیه ۷۸. (۳)- سوره مؤمنون آیات ۹۹ و ۱۰۰. (۴)- سوره مؤمنون آیه ۱۱۵. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۷۸ قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ «۱» به مؤمنان بگو چشمهای خود را (از نگاه به نامحرمان) فرو گیرند و دامن‌های خود را (از خطا) حفظ کنند این برای آنان پاکیزه‌تر است، خداوند از آنچه انجام می‌دهید آگاه است.

۷۷- فروغ آفرینش

۷۷- فروغ آفرینش اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ ... «۲» خداوند نور آسمانها و زمین است، مثل نور خداوند همانند چراغدانی است که در آن چراغی (پرفروغ) باشد و ...

۷۸- دریغ از همراهی نکردن با پیامبر

۷۸- دریغ از همراهی نکردن با پیامبر وَ يَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا. يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا «۳» بخاطر بیاور روزی که ظالم دست خویش را (از شدت حسرت) به دندان می‌گزد و می‌گوید ای کاش با رسول خدا راهی برگزیده بودم ای وای بر من کاش فلان (شخص) را دوست خود انتخاب نکرده بودم.

۷۹- نزول تدریجی قرآن

۷۹- نزول تدریجی قرآن وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ لَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً كَذَلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا «۴» و کافران گفتند چرا قرآن یکباره بر او نازل نمی‌شود؟ این بخاطر آن است که قلب تو را محکم داریم و آن را تدریجا بر تو خواندیم. (_____ (۱)- سوره نور آیه ۳۰. (۲)- سوره نور قسمتی از آیه ۳۵. (۳)- سوره فرقان آیات ۲۷ و ۲۸. (۴)- سوره فرقان آیه ۳۲. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۷۹

۸۰- اجابت مضطر

۸۰- اجابت مضطر اَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّوءَ وَيَجْعَلُكُمْ خُلَفَاءَ الْأَرْضِ أَلِلَّهِ مَعَ اللَّهِ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ «۱» آیا چه کسی دعای مضطر را اجابت می‌کند و گرفتاری را برطرف می‌سازد و شما را خلفای زمین قرار می‌دهد؟ آیا معبودی با خداست؟ کمتر متذکر می‌شوید.

۸۱- وراثت مستضعفان

۸۱- وراثت مستضعفان وَ نُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَ نَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَ نَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ «۲» و اراده ما بر این قرار گرفته که به مستضعفین زمین منت گذاشته و آنها را پیشوایان و وارثان زمین قرار دهیم.

۸۲- پی‌گیری حقوق - احسان متقابل

۸۲- پی‌گیری حقوق- احسان متقابل لَا تَنَسَ نَصِيكَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَ أَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ «۳» بهره‌ات را از دنیا فراموش مکن و همانگونه که خدا به تو نیکی کرده است (به مردم) نیکی کن.

۸۳- خانه لرزان عنکبوت

۸۳- خانه لرزان عنکبوت مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَيْتًا وَ إِنْ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبِثُ الْعَنْكَبُوتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ «۴» مثل کسانی که غیر از خدا را اولیاء خود برگزیدند همچون عنکبوت است که خانه‌ای برای خود انتخاب کرده و سست‌ترین خانه‌ها ————— خانه عنکبوت است ————— کاش مردم می‌دانستند. (۱) ————— (۲) - سوره نمل آیه ۶۲. (۳) - سوره قصص آیه ۵. (۴) - سوره عنکبوت آیه ۴۱. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۸۰

۸۴- فلسفه نماز

۸۴- فلسفه نماز أَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَ الْمُنْكَرِ وَ لَذِكْرِ اللَّهِ أَكْبَرُ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ «۱» نماز را بپا دار که نماز (انسان) را از زشتی‌ها و منکرات باز می‌دارد و یاد خدا از آن هم برتر و بالاتر است و خدا می‌داند شما چه کارهایی انجام می‌دهید.

۸۵- زنده شدن طبیعت (آیتی بر معاد)

۸۵- زنده شدن طبیعت (آیتی بر معاد) فَانْظُرْ إِلَى آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ ذَلِكَ لَمُحْيِ الْمَوْتَى وَ هُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ «۲» به آثار رحمت الهی بنگر که چگونه زمین را بعد از مردنش زنده می‌کند آن کس (که زمین مرده را زنده کرد) زنده‌کننده مردگان در قیامت است و او بر همه چیز تواناست.

۸۶- قیام برای خدا

۸۶- قیام برای خدا قُلْ إِنَّمَا أَعْظُمُكُمْ بِوَاحِدِهِ أَنْ تَقُومُوا لِلَّهِ مِثْلَ خِزْفَةٍ أَوْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (۳) بگو تنها به یک چیز شما را اندرز می‌دهم و آن اینکه دو نفر دو نفر یا یک نفر یک نفر برای خدا قیام کنید.

۸۷- جلوه‌ای از عدالت خداوند

۸۷- جلوه‌ای از عدالت خداوند أَمْ نَجْعِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَالْمُفْسِدِينَ فِي الْأَرْضِ أَمْ نَجْعِلُ الْمُتَّقِينَ كَالْفُجَّارِ (۴) آیا کسانی که ایمان آورده‌اند و عمل صالح انجام داده‌اند را همچون مفسدان در زمین قرار می‌دهیم یا پرهیزکاران را همچون گنهکاران ( ) _____ ؟ (۱) - سوره عنکبوت آیه ۴۵. (۲) - سوره روم آیه ۵۰. (۳) - سوره سبا آیه ۴۶. (۴) - سوره ص آیه ۲۸. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۸۱

۸۸- علم، معیار برتری

۸۸- علم، معیار برتری هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبَابِ (۱) (بگو) آیا کسانی که می‌دانند با کسانی که نمی‌دانند یکسانند (چنین نیست بلکه) تنها خردمندانند که متذکر می‌شوند.

۸۹- پیروی از بهترین فکر و کلام

۸۹- پیروی از بهترین فکر و کلام فَبَشِّرْ عِبَادِ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ وَأُولَئِكَ هُمْ أُولُوا الْأَلْبَابِ (۲) بشارت ده بندگان مرا کسانی که سخنان را می‌شنوند و از نیکوترین آنها پیروی می‌کنند آنها کسانی هستند که خدا هدایتشان کرده و آنها خردمندانند.

۹۰- آمرزش همگانی

۹۰- آمرزش همگانی قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ (۳) بگو ای بندگان من که بر خود اسراف و ستم کرده‌اید از رحمت خدا نومید مشوید که خدا همه گناهان را می‌آمرزد.

۹۱- نزول ملائکه بر مؤمنان

۹۱- نزول ملائکه بر مؤمنان إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ (۴) آنان که گفتند پروردگار ما الله است (و بر این گفته) استقامت ورزیدند فرشتگان بر آنان نازل می‌شوند که نترسید و غمگین مباشید و بشارت باد بر شما به آن بهشتی که به شما وعده داده شده است. ( ) _____ (۱) - سوره زمر آیه ۹. (۲) - سوره

زمر آیه ۱۸. (۳) - سوره زمر آیه ۵۳. (۴) - سوره فصلت آیه ۳۰. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۸۲

۹۲- پاداش رسالت

۹۲- پاداش رسالت قُلْ لَا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى «۱» (ای پیامبر) بگو من هیچ پاداشی از شما بر رسالتم درخواست نمی‌کنم جز دوستی و مودت در مورد نزدیکانم (اهل بیت).

۹۳- پی‌گیری تدبیر در قرآن

۹۳- پی‌گیری تدبیر در قرآن أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا «۲» آیا آنان در قرآن تدبیر نمی‌کنند؟ یا بر دل‌هایشان قفل نهاده شده است.

۹۴- اخوت اسلامی

۹۴- اخوت اسلامی إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ «۳» مؤمنان برادران یکدیگرند، بنابراین میان دو برادر خود صلح برقرار سازید و تقوای الهی پیشه کنید تا مشمول رحمت او شوید.

۹۵- برترین معیار الهی

۹۵- برترین معیار الهی يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ «۴» ای مردم! ما شما را از یک مرد و زن آفریدیم و شعبه‌ها و قبایل (مختلف) قرار دادیم تا یکدیگر را بشناسید همانا گرامی‌ترین شما نزد خداوند باتقواترین شماست خدا دانا و خبیر است.

۹۶- هدف خلقت

۹۶- هدف خلقت _____ (۱) - سوره شوری
آیه ۲۳. (۲) - سوره محمد آیه ۲۴. (۳) - سوره حجرات آیه ۱۰. (۴) - سوره حجرات آیه ۱۳. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۸۳ وَ مَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ «۱» من جن و انس را نیافریدم جز برای آنکه عبادتم کنند.

۹۷- اصل سعی و تلاش

۹۷- اصل سعی و تلاش لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى وَأَنْ سَعَيْهِ سَوْفَ يُرَى «۲» برای انسان بهره‌ای جز سعی و کوشش او نیست و سعی او به زودی دیده می‌شود.

۹۸- ساده بودن قرآن

۹۸- ساده بودن قرآن وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ * «۳» ما قرآن را برای یادآوری آسان ساختیم آیا کسی هست که متذکر شود.

۹۹- بعثت انبیاء و عدالت اجتماعی

۹۹- بعثت انبیاء و عدالت اجتماعی لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ «۴» ما رسولان خود را با دلایل روشن فرستادیم و با آنها کتاب (آسمانی) و میزان (شناسایی حق و قوانین عادلانه) نازل کردیم تا مردم قیام به عدالت کنند.

۱۰۰- تسبیح همگانی موجودات

۱۰۰- تسبیح همگانی موجودات سَبِّحْ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ * «۵» آنچه در آسمانها و زمین است همه تسبیح خدا می‌گویند و او قدرتمند حکیم است.

۱۰۱- نماز جمعه

۱۰۱- نماز جمعه يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ (سوره ذاریات آیه ۵۶. (۲)-

سوره نجم آیات ۳۹ و ۴۰. (۳)- سوره قمر آیه ۱۷. (۴)- سوره حدید آیه ۲۵. (۵)- سوره صف آیه ۱. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۸۴ ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ * «۱» ای کسانی که ایمان آورده‌اید هنگامی که برای نماز روز جمعه، اذان گفته می‌شود به سوی ذکر خدا بشتابید و خرید و فروش را رها کنید که این برای شما بهتر است اگر می‌دانستید.

۱۰۲- تقوی عامل نجات

۱۰۲- تقوی عامل نجات وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ «۲» هر کس تقوای الهی پیشه کند خدا راه نجاتی برای او فراهم می‌کند و او را از جایی که گمان ندارد روزی می‌دهد.

۱۰۳- توبه نصوح (خالص)

۱۰۳- توبه نصوح (خالص) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحًا عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَنْ يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يَوْمَ لَا يُخْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ «۳» ای کسانی که ایمان آورده‌اید توبه کنید توبه‌ای خالص، امید است که با این کار پروردگارتان گناهانتان را ببخشد و شما را در باغهایی از بهشت که نه‌ها از زیر درختانش جاری است وارد کند در آن روزی که خداوند پیامبر و کسانی را که با او ایمان آوردند، خوار نمی‌کند.

۱۰۴- نتایج استغفار

۱۰۴- نتایج استغفار فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا. يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا. وَيُمْدِدْكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَيَجْعَلْ لَكُمْ جَنَّاتٍ وَ يَجْعَلْ لَكُمْ أَنْهَارًا «۴» (سوره

جمعه آیه ۹. (۲)- سوره طلاق آیات ۲ و ۳. (۳)- سوره تحریم آیه ۸ متذکر می‌شود که «نصوح» از ماده «نصح» بر وزن صلح در اصل به معنی خیرخواهی خالصانه است، و لذا به غسل خالص «ناصح» گفته می‌شود. تفسیر نمونه ج ۲۴ ص ۲۹۰. (۴)- سوره نوح آیات ۱۰ الی ۱۲. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۸۵ پس به آنان گفتم (حضرت نوح) که از خدای خود

طلب آموزش کنید که او بسیار آموخته است تا (در نتیجه) باران آسمان را بر شما فراوان نازل کند و شما را به مال زیاد و پسران متعدد مدد نماید و باغهای (خرم) و نه‌رهای (جاری) برایتان قرار دهد.

۱۰۵- قرائت قرآن به قدر ممکن

۱۰۵- قرائت قرآن به قدر ممکن فَاقْرَأْ مَا تيسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ «۱» آنچه برای شما میسر است از قرآن بخوانید.

۱۰۶- اخطار خداوند (نسبت به فرارسیدن قیامت)

۱۰۶- اخطار خداوند (نسبت به فرارسیدن قیامت) إِنَّا أَنْذَرْنَاكُمْ عَذَابًا قَرِيبًا يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا «۲» ما شما را از روز عذاب که نزدیک است بیم داده‌ایم روزی که هر کس آنچه را که انجام داده ببیند (و در آن روز) کافر گوید ای کاش من خاک بودم.

۱۰۷- پاداش خدا ترسان

۱۰۷- پاداش خدا ترسان وَ أَمَّا مَنِ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَ نَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَى «۳» اما هر کس که از حضور پروردگار خود بیم به خود راه داد و از هوای نفسانی دوری گزید، همانا بهشت منزلگاه اوست.

۱۰۸- صحنه‌ای از قیامت

۱۰۸- صحنه‌ای از قیامت يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ. وَأُمُّهُ وَأَبِيهِ. وَصَاحَتِهِ وَبَنِيهِ. لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ «۴» روزی که انسان از برادر خود می‌گریزد و از مادرش و از پدرش، و از همسرش و پسرانش (نیز می‌گریزد)، در آن روز هر کس (گرفتاری و) وضعی دارد که همان او را (_____). سوره مزمل آیه ۲۰. (۲)- سوره نبا آیه ۴۰. (۳)- سوره نازعات آیات ۴۰ و ۴۱. (۴)- سوره عبس آیات ۳۴ الی ۳۷. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۸۶ سرگرم می‌سازد.

۱۰۹- آدمیزاده مغرور

۱۰۹- آدمیزاده مغرور يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ. الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ فَعَدَلَكَ. فِي أَيِّ صُورَةٍ مَا شَاءَ رَكَّبَكَ «۱» ای آدمی، چه باعث شد که به خدای کریم و بزرگوار خود مغرور شوی، همان خدایی که تو را آفرید و به صورتی تمام و کامل بیاراست و (از هر جهت) موزون ساخت.

۱۱۰- مراقبان انسان

۱۱۰- مراقبان انسان وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ. كِرَامًا كَاتِبِينَ. يَغْلُمُونَ مَا تَفْعَلُونَ «۲» همانا مراقبانی برای (مراقبت از) شما وجود دارد، که آنها نویسندگان (اعمال شما) و (از ملائکه) بزرگوارند و آنان هر چه را انجام می‌دهید می‌دانند.

۱۱۱- انسان و طغیانگری

۱۱۱- انسان و طغیانگری إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَافٍ (که) همانا (۳) استغنی أَنْ رَأَاهُ اسْتَغْنَى (که) انسان طغیان می کند آنگاه که خود را غنی و بی نیاز بیند.

١١٢- وقائع ليلة القدر

۱۱۲- وقایع لیلۃ القدر تنزل الملائکۃ و الروح فیها یأذن ربهم من کل أمر. سلام هی حتی مطلع الفجر «۴» در آن شب ملائکه همراه با روح (جبرئیل) برای (ابلاغ) هر کاری (تقدیری) نازل می گردند این شب همه رحمت و سلامت است تا طلوع صبحگاه.

(_____۱)- سوره انفطار آیات ۶ الی ۸.

(۲)- سوره انفطار آیات ۱۰ الی ۱۲. (۳)- سوره علق آیات ۶ و ۷. (۴)- سوره قدر آیات ۴ و ۵. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۸۷

۱۱۳- بازتاب خیر و شر

۱۱۳- بازتاب خیر و شر فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ. وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ (۱) پس هر کس به اندازه ذره‌ای کار خیر انجام دهد همان را (در قیامت) می‌بیند و هر کس به اندازه ذره‌ای کار بد انجام دهد همان را مشاهده می‌کند.

۱۱۴- دو نشانه از نشانه‌های قیامت

۱۱۴- دو نشانه از نشانه‌های قیامت **يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ**. وَ تَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ «۲» روزی که مردم همانند مور و ملخ به هر سو پراکنده شوند و کوهها (از شدت زلزله آن روز) مانند پشم زده‌شده متلاشی شود.

(۱) - سوره زلزال آیات ۷ و ۸. (۲) -

سوره قارعه آیات ۴ و ۵. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۸۹

فصل چهارم مبحث سوره در قرآن

الف- کلیاتی در مورد سوره

الف- کلیاتی در مورد سوره ۱- نظر علمای لغت در ریشه کلمه سوره چیست؟ عده‌ای این کلمه را مهموز به صورت سؤره دانسته اما اکثراً آن را غیر مهموز و همان سوره می‌دانند. ۲- کلمه سؤره (به صورت مهموز) به معنای چیست؟ نیمخورده و باقی مانده یک شیء. ۳- کلمه سوره در لغت به چند معنا آمده است؟ این کلمه به معانی متعددی آمده است از جمله: حصار و باره شهر، شرف و منزلت، دستواره و دستبند «۱». ۴- معنای اصطلاحی سوره را بازگو کنید. سوره به گروهی از آیات قرآن اطلاق می‌شود که دارای آغاز و انجامی است و معمولاً بی‌ن دو بسـم اللّٰه قرار دارد.

(۱) تاریخ قرآن دکتر رامیار ص

۵۷۷. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۵۹۰- قرآن کریم چند سوره دارد؟ مطابق صحیح‌ترین نظر ۱۱۴ سوره «۱». ۶- سه فایده از فوائد تقسیم‌بندی قرآن به سوره‌ها را ذکر کنید. الف- سهولت حفظ و فراگیری آن برای مردم. ب- ایجاد تقسیمات فرعی جهت قرآن با عناوین مستقل. ج- تعیین حداقل ملائک اعجاز در قرآن. ۷- آیا می‌توان هر سوره قرآن را همانند

فصلی از یک کتاب دانست؟ خیر، چنین مقایسه‌ای صحیح نیست. ۸- سوره‌های قرآن از نظر بلندی و کوتاهی چه وضعیتی دارند؟ از تنوع زیادی برخوردارند. ۹- بزرگترین سوره قرآن کدام است و چند آیه دارد؟ سوره بقره و ۲۸۶ آیه دارد «۲». ۱۰- کوچکترین سوره قرآن کدام است و چند آیه دارد؟ سوره کوثر و ۳ آیه دارد «۳». ۱۱- کدام سوره قرآن فاقد «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» است؟ سوره توبه (_____). ۱- البرهان ج ۱ ص ۲۵۱. (۲)- تاریخ قرآن دکتر رامیار ص ۵۸۲. (۳)- تاریخ قرآن دکتر رامیار ص ۵۸۲. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۹۱-۱۲- چرا سوره توبه بدون بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ نازل گردید؟ زیرا سوره توبه با اعلام برائت و بیزاری خداوند از کفار و مشرکان نازل گردید و «بِسْمِ اللَّهِ...» آیه رحمت است که جهت شروع مناسبت نداشت «۱». ۱۳- در کدام سوره دو «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» وجود دارد؟ سوره نمل. ۱۴- چرا در سوره نمل دو بسم الله ... وجود دارد؟ بسم الله ... نخست همان بسم الله ... آغاز سوره بوده و بسم الله ... دوم مربوط به ابتدای نامه حضرت سلیمان به ملکه سبا می‌باشد. ۱۵- وضعیت کلمه سوره را در قرآن روشن سازید: این کلمه ۹ بار به صورت سوره (مفرد) و یک بار به صورت جمع آن یعنی سور وارد شده است.

ب- تقسیمات سوره‌ها از نظر زمان و مکان:

ب- تقسیمات سوره‌ها از نظر زمان و مکان: ۱- تقسیمات آیات و سور قرآن از نظر زمان و مکان را ذکر کنید. بر دو قسم است مکی و مدنی ۲- چند ملاک کلی در تمیز سوره‌های مکی از سوره‌های مدنی وجود دارد، ذکر کنید. ۳ ملاک که عبارتند از: الف- ملاک مکان (_____). ۱- مجمع البیان ج ۶ ص ۴ طبق روایتی از علی (ع). پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۹۲ ب- ملاک زمان. ج- ملاک مخاطبان. ۳- طبق ملاک مکان چه سوره‌هایی مکی و چه سوره‌هایی مدنی است؟ سوره‌هایی که در مکه نازل شده مکی و سوره‌هایی که در مدینه نازل شده مدنی است. ۴- طبق ملاک زمان چه سوره‌هایی مکی و چه سوره‌هایی مدنی است؟ سوره‌هایی که قبل از هجرت نازل شده مکی و سوری که بعد از هجرت نازل شده مدنی است. ۵- طبق ملاک مخاطبان چه سوره‌هایی مکی و چه سوره‌هایی مدنی است؟ آنچه خطاب به عموم مردم نازل شده مکی و آنچه خطاب به مؤمنان نازل شده مدنی است. ۶- بهترین ملاک در تمیز سوره‌های مکی از سوره‌های مدنی چه ملاکی است؟ ملاک زمان «۱». ۷- سه نشانه از نشانه‌های سوره‌های مکی را ذکر کنید. الف- هر سوره‌ای که در آن لفظ کلاً آمده است. ب- هر سوره‌ای که با سوگند شروع شده است. ج- هر سوره‌ای که در آن آیه سجده‌دار باشد (_____). ۱- زرکشی از این ملاک به عنوان ملاک مشهور یاد می‌کند بنگرید به البرهان ج ۱ ص ۱۸۷ و نیز تاریخ قرآن دکتر رامیار ص ۶۰۲، شناخت سوره‌های قرآن از هاشم هاشم‌زاده هریسی ص ۵۷. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۹۳ ۸- سوره‌های مکیه از نظر معانی و محتوا چگونه می‌باشند؟ بیشتر در محور مسائل بنیادی اسلام مانند توحید، درگیری با مشرکان، اثبات نبوت و طرح معاد نازل شده است. ۹- سه خصوصیت بارز سوره‌های مکی از حیث سبک و اسلوب را ذکر کنید. الف- ایجاز و اختصار در بیان. ب- آهنگ و سجع کلمات. ج- کوتاهی آیات و سوره‌های قرآن. ۱۰- چه رابطه‌ای بین حروف مقطعه و سوره‌های مکیه وجود دارد؟ هر سوره‌ای که با حروف مقطعه شروع شده مکی است غیر از دو سوره بقره و آل عمران. ۱۱- چه رابطه‌ای بین سوره‌های مکیه و داستانهای پیامبران وجود دارد؟ سوره‌هایی که در آنها داستانهای پیامبران آمده همه مکی است جز سوره بقره. ۱۲- چند سوره از قرآن در مکه نازل شده است؟ ۸۷ سوره «۱». ۱۳- چند سوره از قرآن در مدینه نازل شده است؟ ۲۷ سوره «۲». (_____). ۱- در مورد تعداد سوره‌های مکی

و مدنی هیچ نظر قاطع و روشنی در کتابهای تاریخ و علوم قرآنی وجود ندارد، زیرا به گفته برخی از محققان ۱۲ سوره از سوره‌های

قرآنی است که در مدنی و مکی بودن آنها اختلاف است، لذا آنچه در این مورد گفته شد، نظری است که در بین نظرات موجود از صحت بیشتری برخوردار است در این مورد بنگرید به تاریخ قرآن دکتر رامیار ص ۶۰۹ به بعد. (۲) - این رقم نیز طبق نظریه مشهور است. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۴۹۴ - سه نشانه از نشانه‌های سوره‌های مدنی را ذکر کنید. الف - هر سوره‌ای که در آن از حدود، فرائض (واجبات الهی)، قوانین اجتماعی بحث شده است. ب - هر سوره‌ای که در آن از جنگ و جهاد سخن به میان رفته است. ج - هر سوره‌ای که در آن از منافقان و اهل کتاب بحث شده است (۱). ۱۵ - دو خصوصیت بارز سوره‌های مدنی از حیث سبک و اسلوب را ذکر کنید. الف - سوره‌های مدنی در مقایسه با سوره‌های مکی معمولاً طولانی‌ترند. ب - نثر آن، نثر مرسل بوده و مطالب به شکل مفصل آمده است.

ج - تقسیمات و گروه‌بندی سوره‌ها

ج - تقسیمات و گروه‌بندی سوره‌ها ۱ - بنا به روایت پیامبر (ص) سوره‌های قرآن از نظر گروه‌بندی چند گروه هستند، ذکر کنید. ۴ گروه که عبارتند از: سبع طوال یا طول، مئین، مثنی و مفصل. ۲ - منظور از «سبع طوال» در حدیث پیامبر (ص) چه سوره‌هایی است؟ ۷ سوره طولانی ابتدای قرآن یعنی: بقره، آل عمران، نساء، مائده، انعام، اعراف و انفال و توبه (۲). ۳ - منظور از «مئین» چه سوره‌هایی است؟ سوره‌هایی که در حدود ۱۰۰ آیه دارند از جمله سوره‌های یونس، هود، یوسف، (۱) - تاریخ قرآن دکتر رامیار ص

۶۰۷. (۲) - این براساس این فرض است که سوره‌های انفال و توبه یک سوره فرض شوند، در غیر این صورت سوره هفتم سوره یونس است، بنگرید به تاریخ قرآن دکتر رامیار ص ۵۹۴. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۹۵ حجر و ... ۴ - منظور از «مثنی» چه سوره‌هایی است؟ سوره‌هایی که پس از «سبع طوال» و «مئین» قرار گرفته و کمی کمتر از صد آیه هستند مانند سوره‌های انفال، رعد، ابراهیم، حجر، ... ۵ - منظور از «مفصّلات» چه سوره‌هایی است؟ سوره‌هایی که در جزء‌های آخر قرآن قرار گرفته و کوتاه هستند و بسم الله بین آیات آن زیاد فاصله انداخته است (۱). ۶ - مفصّلات چند سوره می‌باشند؟ ۶۶ سوره کوچک قرآن که از سوره ق تا پایان قرآن و سوره حمد می‌باشد. ۷ - ممتحنات در قرآن چه سوره‌هایی است، ذکر کنید (۲). ۱۶ سوره از سوره‌های قرآن به عنوان «ممتحنات» قلمداد شده‌اند که عبارتند از: سوره‌های فتح، حشر، فصّلت، طلاق، قلم، حجرات، تبارک، تغابن، منافقون، جمعه، صف، جن، نوح، مجادله، ممتحنه و تحریم. ۸ - سوره‌های «الم» چه سوره‌هایی است؟ ۷ سوره‌ای که بسم شروع می‌شود. یعنی: بقره، آل عمران، اعراف، عنکبوت، روم، (۱) - آنچه در سؤالات ۳ الی ۵ در

معنای «مئین» و «مثنی» و «مفصل» آمده است بهترین رای و نظری است که در کتب تاریخ و علوم قرآنی آمده است. در زمینه این مفاهیم نظرات دیگری نیز وجود دارد که جهت اجتناب از مباحث اختلافی از ذکر آن خودداری شده است. جهت آشنایی بنگرید به تاریخ قرآن دکتر رامیار ص ۵۹۴، ۵۹۵. (۲) - قابل ذکر است که غیر از گروه‌بندی سوره‌های قرآن به «سبع طوال»، «مأین»، «مثنی» و «مفصل» که منسوب به پیامبر (ص) است سایر گروه‌بندی از کارهای ذوقی و استحسانی دانشمندان علوم قرآنی و یا حداکثر صحابه می‌باشد. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۹۶ لقمان و سجده (۱). ۹ - «مسبّحات» چه سوره‌هایی است؟ ۷ سوره از قرآن که با مشتقات تسبیح شروع می‌شود. یعنی: بنی اسرائیل، حدید، حشر، صف، جمعه، تغابن و اعلی (۲). ۱۰ - سوره‌های «حوامیم» چه سوره‌هایی است؟ ۷ سوره‌ای که با «حم» شروع می‌شود. یعنی: مؤمن، فصّلت، شوری، زخرف، دخان، جاثیه و احقاف. ۱۱ - سور «الر» چه سوره‌هایی است؟ ۶ سوره‌ای که با «الر» آغاز می‌شود. یعنی: یونس، هود، یوسف، رعد، ابراهیم و حجر (۳). ۱۲ - سور «حمد» یا «حامدات» چه سوره‌هایی است؟ ۵ سوره‌ای که با ماده «الحمد» شروع می‌شود. یعنی: سوره‌های حمد، انعام، کهف،

سبأ و فاطر «۴». ۱۳- سوره‌های «عزائم» (۵) چه سوره‌هایی است؟ ۴ سوره از قرآن که در آن سجده واجب وجود دارد. یعنی: الم سجده، حم سجده (_____ ۱) - مطابق آنچه

در کتاب جمال القراء آمده به این سوره‌ها می‌ادین قرآن نیز اطلاق شده است. اتقان ج ۱ ص ۲۰۱. (۲) - پیرو زیرنویس فوق به این سوره‌ها عرائس قرآن نیز گفته می‌شود. اتقان ج ۱ ص ۲۰۱. (۳) - برخی سوره رعد را هم در شمار این سوره‌ها آورده‌اند. تاریخ قرآن دکتر رامیار ص ۵۹۷. (۴) - به این سوره‌ها مقاصیر قرآن نیز اطلاق شده است. اتقان ج ۱ ص ۲۰۱. (۵) - عزائم به معنی فرائض و واجبات است و چون در این سوره‌ها سجده‌های واجب آمده است به عزائم مشهور شده‌اند. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۹۷ (فَصِيلَت)، نجم و علق. ۱۴- سور «قل» چه سوره‌هایی است؟ ۵ سوره‌ای که با قل شروع می‌شود. یعنی: کافرون، اخلاص، فلق، ناس و سوره جن. ۱۵- سور «طواسین» چه سوره‌هایی است؟ سوره‌هایی که با «طسم» یا «طس» شروع می‌شود. یعنی: شعراء، نمل و قصص. ۱۶- سور «زهرآوان» (۱) چه سوره‌هایی است؟ دو سوره بقره و آل عمران. ۱۷- سور «قرینتین» (۲) چه سوره‌هایی است؟ دو سوره انفال و توبه. ۱۸- سور «معوذتین» چه سوره‌هایی است؟ دو سوره ناس و فلق. ۱۹- مراد از «دبایج قرآن» (۳) _____ است؟ سوره آل عمران و سوره‌های _____ حوامیم هفتگانه.

(_____ ۱) - زهراء به معنای درخشان است و چون این دو سوره از نظر احتواء بر اسماء و احکام الهی درخشان است از آن جهت به زهراوان نامبردار شدند. (۲) - از آن جهت که بین این دو سوره «بسم الله...» وجود ندارد و محتوای آیات دو سوره بهم نزدیک است به قرینتین مشهور شده‌اند. (۳) - دبایج جمع دباج معرب دیبا و به معنای حریر است. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۹۸ ۲۰- مراد از «ریاض قرآن» (۱) چه سوره‌هایی است؟ همان سوره‌های مشهور به مفضل. ۲۱- مراد از «بساتین قرآن» چه سوره‌هایی است؟ سوره‌هایی که با الر آغاز می‌گردد. ۲۲- مراد از «قوارع قرآن» چیست؟ مراد آیات و سوری است که به وسیله آنها انسان در پناه خدا قرار می‌گیرد مانند: آیه الكرسي و سوره‌های فلق و ناس (معوذتین) و ... «۲» ۲۳- مراد از «عتاق» (۳) چه سوره‌هایی است؟ سوره‌های اسراء، کهف، مریم، طه و انبیاء.

د- نامها و عناوین سوره‌های قرآن

د- نامها و عناوین سوره‌های قرآن ۱- سوره‌های قرآن بر چه اساسی نامگذاری شده است؟ نام هر سوره با محتوای آن به نوعی بستگی دارد و به عقیده دانشمندان این سوره‌ها در عصر رسول خدا (ص) کم و بیش به همین نامها معروف بوده است. ۲- آیا هر سوره فقط یک نام دارد؟ خیر، بسیاری دو یا چند اسم دارند.

(_____ ۱) - اتقان ج ۱ ص ۲۰۱، ضمنا ریاض جمع روضه به معنای باغ و بوستان است. (۲) - اتقان ج ۱ ص ۲۰۱ از قول سخاوی در جمال القراء. (۳) - عتاق جمع عتیق است و یکی از معانی آن کهنه و قدیم است گویا از این جهت که این سوره‌ها در آغاز امر نزول یافته به «عتاق» معروف گشت. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۹۹ ۳- نام چه سوره‌ای به طور مشخص در قرآن ذکر شده است؟ سوره حمد. ۴- از سوره حمد با چه عنوانی در قرآن یاد شده است؟ سبع المثانی. ۵- مقصود از «سبع المثانی» چیست؟ مقصود آن است که این سوره ۷ آیه دارد و در هر نماز دو مرتبه تلاوت می‌گردد «۱». ۶- تعبیر «سبع المثانی» در کدام آیه و سوره وارد شده توضیح دهید. در آیه ۸۷ سوره حجر که می‌فرماید: «وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ» «۲». ۷- سوره حمد به چه نامهای دیگر معروف است؟ این سوره نامهای متعددی دارد از جمله: فاتحه الكتاب، ام الكتاب، ام القرآن، کنز، اساس، مناجات، شفا، نور، وافیه و کافیه «۳». ۸- چرا به سوره حمد «فاتحه الكتاب» گویند؟ چون قرآن با آن شروع می‌گردد. ۹- چرا به سوره حمد «اساس» گویند؟

(۱) - مجمع البیان ج ۱ ص ۸۷ و نیز

برخی احتمال داده‌اند که احتمالاً- مراد از «مثنائی» آن است که این سوره دو بار نازل شده است یک مرتبه در مکه و بار دیگر در مدینه اما وجه اول مناسب‌تر است. (تفسیر نمونه ج ۱۱ ص ۱۳۰) (۲) - یعنی ما به تو «سبع مثنائی» (سوره حمد) و قرآن عظیم دادیم.

(۳) - در کتاب اتقان ج ۱ ص ۱۸۸ الی ۱۹۱ تا بیست و پنج نام جهت سوره حمد آمده است. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۰۰ این نام از روایت پیامبر (ص) گرفته شده که فرمود: «انّ لكلّ شیء اساسا و اساس القرآن فاتحة الكتاب» «۱». ۱۰- چرا به سوره حمد «کافیه» گویند؟ زیرا این سوره از هر سوره دیگری کفایت می‌کند ولی هیچ سوره دیگری در نماز جای آن را نمی‌گیرد «۲». ۱۱- رسول خدا (ص) در مورد رابطه نماز و سوره حمد چه فرمود؟ فرمود: «لا صلاة الا بفاتحة الكتاب» «۳» یعنی: نماز جز با فاتحة الكتاب صحیح نیست. ۱۲- چرا به سوره حمد «ام القرآن» یا «ام الكتاب» گفته می‌شود؟ زیرا این سوره کلیاتی از محتوای قرآن را به طور فشرده دربردارد «۴». ۱۳- چرا به سوره حمد «کنز» گفته می‌شود؟ این نام از روایت پیامبر (ص) گرفته شده که فرمود: «فاتحة الكتاب اشرف ما فی کنوز العرش» «۵». ۱۴- چرا به سوره حمد «شفاء» گفته می‌شود؟ این نام از روایت پیامبر (ص) گرفته شده که فرمود: «فاتحة الكتاب شفاء من كل داء» «۶».

(۱) - هر چیزی اساسی دارد و اساس

قرآن فاتحة الكتاب است بنگرید به تفسیر مجمع البیان ج ۱ ص ۸۷. (۲) - مجمع البیان ج ۱ ص ۸۷. (۳) - البیان فی تفسیر القرآن ص ۴۱۸. (۴) - شناخت سوره‌های قرآن ص ۱۳۶. (۵) - یعنی سوره حمد با ارزش‌ترین گنج و ودیعه در گنجینه‌های عرش الهی است مجمع البیان ج ۱ ص ۸۸. (۶) - مجمع البیان ج ۱ ص ۸۷ یعنی: فاتحة الكتاب برای هر دردی دواست. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۰۱ ۱۵- علت نامگذاری سوره بقره به «بقره» چیست؟ چون در آیات ۶۷ الی ۷۳ این سوره جریان ذبح گاوی که بنی اسرائیل جهت شناسایی یک قاتل مأمور به ذبح آن شدند، نقل شده است. ۱۶- به دو نام دیگر از نامهای سوره بقره اشاره کنید. فسطاط القرآن، سنام القرآن «۱». ۱۷- نام دیگر سوره آل عمران چیست؟ سوره طیبه. ۱۸- آل عمران چه کسانی بوده‌اند؟ عمران پدر حضرت مریم بوده است و مراد از «آل عمران» مریم و فرزند او یعنی عیسی (ع) است. ۱۹- به دو سوره بقره و آل عمران چه می‌گویند؟ زهراوان «۲». ۲۰- سوره نساء به چه عنوان دیگری مشهور است؟ سوره نساء الکبری.

(۱) - فسطاط به معنای خیمه و خرگاه

است همانطور که خیمه مجموعه یک خانواده را در خود جمع می‌کند این سوره نیز قسمت اعظمی از احکام قرآن و اسلام را دربر گرفته است و در واقع این سوره خیمه و خرگاه و دربرگیرنده احکام فقهی قرآن است. سنام نیز به معنای کوهان شتر است و نیز بلندترین قله و اوج هر چیز را سنام می‌گویند این سوره به علت دربرداشتن بخش زیادی از احکام فقهی اسلام از یک مرتبت، رفعت و مقام بلندی برخوردار است بدین جهت نام یا لقب «سنام قرآن» را به خود گرفته است. بنگرید به شناخت سوره‌های قرآن ص ۱۲۱. (۲) - چنانکه گذشت زهراوان به معنای دو سوره بسیار درخشان است که به دلیل عظمت فوق العاده دو سوره بقره و آل عمران به این دو سوره اطلاق شده است. اتقان ج ۱ ص ۱۹۲. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۰۲ ۲۱- دو نام دیگر سوره مائده را ذکر کنید. عقود و منقذه «۱». ۲۲- مائده به معنای چیست و چند بار در قرآن آمده است؟ به معنای طعام آسمانی و دو بار در قرآن آمده است. ۲۳- انعام یعنی چه و چند بار در سوره انعام وارد شده است؟ این کلمه به معنای احشام و چهارپایان «۲» است و ۶ مرتبه در سوره انعام وارد شده است. ۲۴- اعراف یعنی چه و چند مرتبه در قرآن وارد شده؟ اعراف به معنای منطقه وسیع و مرتفع بین جهنم و بهشت است و کلمه اعراف دو مرتبه در قرآن وارد شده است. ۲۵- نام دیگر سوره اعراف چیست؟ سوره المص. ۲۶- انفال یعنی چه و چند مرتبه در قرآن وارد شده است؟ انفال یعنی ثروتهای عمومی و کلمه انفال دو مرتبه در قرآن وارد شده است. ۲۷- نعام دیگر سوره انفال چیست؟ سوره بدر.

(۱) عقود جمع عقد به معنای پیمانها

است و این نام از آیه ابتدای سوره اقتباس شده است و منقذه به معنای رهاننده است زیرا خداوند خوانندگان و عاملان این سوره را از آتش می‌رهاند. اتقان ج ۱ ص ۱۹۲. (۲) شناخت سوره‌های قرآن ص ۱۶۵. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۰۳ ۲۸- نام دیگر سوره توبه چیست؟ سوره براءت «۱». ۲۹- به دو نام دیگر از نامهای سوره توبه یا براءت اشاره کنید. فاضحه و مخزیه «۲». ۳۰- نام دیگر سوره یوسف چیست؟ احسن القصص «۳». ۳۱- حجر یعنی چه؟ نام شهر و منطقه‌ای در عربستان در مسیر راه مدینه به شام بوده است که امروزه از آن اثری نیست «۴». ۳۲- اصحاب حجر چه کسانی بوده‌اند و چه شدند؟ مردم شهر و منطقه حجر بوده‌اند که پیامبران را تکذیب کردند و در اثر عذاب آسمانی از بین رفتند. ۳۳- نام دیگر سوره نحل چیست؟ سوره نعم «۵». (۱) عنوان براءت یعنی

بیزاری از مشرکین که از آیه اول سوره اقتباس شده است. (۲) فاضحه یعنی افشاکننده و رسواکننده که منظور رسواکننده منافقان است و مخزیه به معنای خوارکننده است که منظور خوارکننده منافقان یا مشرکان است. شناخت سوره‌های قرآن ص ۱۸۱. (۳) احسن القصص یعنی بهترین داستان و سرگذشت و این نام از آیه سوم همین سوره اقتباس شده است. (۴) شناخت سوره‌های قرآن ص ۲۰۹. (۵) نعم جمع نعمت است چون در سوره نحل از نعمت‌های زیادی بحث شده است. خود نحل نیز به معنای زنبور عسل است که مولد عسل است. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۰۴ ۳۴- دو نام دیگر از نامهای سوره بنی اسرائیل را ذکر کنید. سوره اسراء و سوره سبحان «۱». ۳۵- نام دیگر سوره مریم چیست؟ سوره کهيعص «۲». ۳۶- طه یعنی چه؟ از حروف مقطعه است اما به عقیده مفسران به معنای ای انسان یا ای پیامبر هم آمده است. ۳۷- نام دیگر سوره طه چیست؟ سوره کلیم «۳». ۳۸- در مورد نام سوره انبیاء توضیح دهید. انبیاء جمع نبی به معنای پیامبران است و در سوره انبیاء نام ۱۶ پیامبر ذکر شده است. ۳۹- نام دیگر سوره فرقان چیست؟ سوره تبارک «۴». ۴۰- به دو نام دیگر از نامهای سوره شعراء اشاره کنید. (۱) اسراء به معنای سیر و حرکت در

شب است که اشاره به سفر شبانه پیامبر اسلام (ص) از مکه به بیت المقدس دارد. و سبحان به معنای منزّه داشتن خداوند است و این سوره اولین سوره از سوره‌های مسبّحات به شمار می‌رود اتقان ج ۱ ص ۱۹۳. (۲) حروف مقطعه سرآغاز سوره است. (۳) کلیم لقب حضرت موسی است و در سوره طه از موسی (ع) مطالب و سرگذشت‌های زیادی نقل شده است. (۴) تبارک یعنی خجسته باد و این نام از ابتدای آیه اول اقتباس شده است. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۰۵ طسم و جامعه «۱». ۴۱- به دو نام دیگر از نامهای سوره نمل اشاره کنید. طس و سلیمان. ۴۲- نام دیگر سوره قصص چیست؟ سوره موسی و فرعون. ۴۳- نام دیگر سوره الم سجده چیست؟ سوره مضاجع «۲». ۴۴- احزاب یعنی چه و علت نامگذاری سوره احزاب را توضیح دهید. احزاب جمع حزب به معنای گروه‌هاست و کلمه احزاب در این سوره بیانگر اتحاد گروه‌های مختلف در جنگ خندق علیه اسلام است. ۴۵- مراد از سبأ چیست؟ سبأ به دو معنا به کار رفته است: اول: نام شهری در منطقه یمن. دوم: نام قومی که در شهر سبأ زندگی می‌کرده‌اند «۳» (۱) طسم

حروف مقطعه آغاز سوره است و «جامعه» بدین خاطر که سرگذشت‌های زیادی در این سوره جمع شده است. (۲) مضاجع جمع مضجع به معنای رختخواب یا محل خواب است، این اسم از آیه ۱۶ سوره اقتباس شده است و این آیه درباره کسانی نازل شده است که برای نماز شب و راز و نیاز شبانه با پروردگار از خواب برمی‌خیزند و بسترها را ترک می‌کنند. (۳) شناخت سوره‌های قرآن ص ۳۰۵. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۰۶ ۴۶- نام دیگر سوره فاطر چیست؟ سوره ملانکه. ۴۷- یس یعنی چه؟ یس از حروف مقطعه است اما طبق برخی از روایات یکی از نامهای پیامبر (ص) است «۱». ۴۸- رسول خدا (ص) از سوره یس با چه عنوانی یاد کرده‌اند؟ قلب قرآن «۲». ۴۹- سه نام از نامهای سوره یس را ذکر کنید. دافعه، حبیب نجار، معممه «۳». ۵۰-

صافّات یعنی چه؟ صافّات جمع صافّه و از صف گرفته شده است یعنی به صف کشیدگان و مقصود فرشتگان است. ۵۱- زمر یعنی چه؟ زمر جمع زمره به معنای دسته و گروه است. زمر یعنی گروهها. (۱) - از امام صادق (ع) روایت شده

که: «یس اسم رسول الله» تفسیر نور الثقلین ج ۴ ص ۳۷۵. (۲) - در روایتی انس بن مالک از رسول خدا (ص) نقل می‌کند: «انّ لكلّ شیء قلباً و قلب القرآن یس» ضمناً حدیث فوق از امام صادق (ع) نیز روایت شده است بنگرید به مجمع البیان ج ۸ ص ۶۴۶. (۳) - دافعه یعنی دفع کننده، به این مناسبت که این سوره هر بدی و زشتی اخلاقی را از انسان دور می‌کند، حبیب نجار نام شخص نیکوکاری بوده است که در منطقه انطاکیه زندگی می‌کرد و در سوره یس مطالبی درباره او آمده است و تعبیر معّمه به این مناسبت بر سوره اطلاق شده که این سوره خیر دنیا و آخرت را به طور عموم و جامع در خود جمع کرده است. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۰۷ ۵۲- نام دیگر سوره زمر چیست؟ غرف (جمع غرفه یعنی اطاق باشکوه و مجلل). ۵۳- مقصود از مؤمن در سوره مؤمن چه کسی است؟ مقصود شخص مؤمنی است که در دربار فرعون زندگی می‌کرد و مخفیانه به حضرت موسی (ع) ایمان آورده بود وی به مؤمن آل فرعون هم معروف است. ۵۴- نام دیگر سوره مؤمن چیست؟ غافر به معنای آمرزنده. ۵۵- سوره مؤمن یا غافر به چه نامهای دیگر هم آمده است؟ سوره الطّول و حم اولی «۱». ۵۶- فضّلت یعنی چه؟ فضّلت به عنوان یکی از اوصاف قرآن است یعنی شرح و تفصیل یافته یا بخش‌بخش شده. ۵۷- دو نام دیگر از نامهای سوره فضّلت را ذکر کنید. سوره حم سجده و سوره مصایح «۲». ۵۸- نام دیگر سوره شوری چیست؟ (۱) - طول به معنای رحمت و فضل

فراوان است و این نام از آیه سوّم سوره یعنی: «ذی الطّول...» اقتباس شده ضمناً منظور از حم اولی، نخستین سوره از سری حوامیم هفتگانه است. (۲) - سوره فضّلت از جمله سوره‌های عزائم است یعنی در آن سجده واجب قرار دارد و به «حم سجده» معروف شده است، تعبیر «مصایح» نیز از آیه ۱۲ همین سوره اقتباس شده است. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۰۸ سوره حم عسق «۱». ۵۹- زخرف یعنی چه؟ زخرف به معنای زر و زیور و زینت آلات است. ۶۰- دخان یعنی چه؟ دخان به معنای دود و توده گازی شکل است. ۶۱- جائیه یعنی چه؟ جائیه یعنی زانو زده یا به زانو نشسته است و جائیه وصف مردمی است که در قیامت در برابر خدا زانو زده و خاشع می‌گردند. ۶۲- نام دیگر سوره جائیه چیست؟ شریعت (به معنای راه و طریق). ۶۳- احقاف یعنی چه؟ احقاف نام سرزمین قوم عاد است. ۶۴- نام دیگر سوره محمد (ص) چیست؟ سوره قتال (جنگ و جهاد). ۶۵- در مورد نامگذاری سوره فتح توضیح دهید. این نامگذاری به دلیل آیه نخست است که می‌فرماید: «إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا» و (۱) - حروف مقطعه سرآغاز سوره

است. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۰۹ مراد از فتح مبین وعده فتح مکه است. ۶۶- مراد از حجرات چیست؟ حجرات جمع حجره به معنای اتاق است و مقصود از حجرات، اطاقهای همسران رسول خدا (ص) است. ۶۷- نام دیگر سوره «ق» چیست؟ سوره باسقات «۱» ۶۸- ذاریات یعنی چه؟ ذاریات جمع ذاریه به معنای بادهاست. ۶۹- طور یعنی چه؟ طور به معنای کوه است و مراد در قرآن طور سینا یا کوهی است که حضرت موسی (ع) در آن به مناجات می‌پرداخت. ۷۰- نام دیگر سوره قمر چیست؟ سوره اقتربت یا اقتربت السّاعه «۲». ۷۱- سوره الرحمن در حدیث پیامبر (ص) به چه عنوانی معروف شده است؟ عروس قرآن «۳» (۱) - این نام از آیه دهم

همین سوره گرفته شده است. باسقات جمع باسقه به معنای مرتفع و وصف درخت خرما است یعنی درختان خرما بلند و مرتفع. (۲) - این عناوین از آیه اول سوره اقتباس شده است. (۳) - با این تعبیر که: «لکلّ شیء عروس و عروس القرآن سورة الرحمن» شناخت سوره‌های قرآن ص ۴۰۷. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۱۰ ۷۲- نام دیگر سوره الرحمن چیست؟ آلاء

به معنای نعمت‌ها. ۷۳- مراد از واقعه چیست؟ واقعه از نامهای قیامت است به این اعتبار که قطعاً وقوع پیدا می‌کند. ۷۴- معنای حدید چیست؟ حدید به معنای آهن است. ۷۵- مجادله یعنی چه؟ گفتگو و جدال. ۷۶- نام دیگر سوره مجادله را ذکر کنید؟ سوره ظهار «۱». ۷۷- حشر یعنی چه؟ حشر به معنای جمع شدن یا جمع کردن است. ۷۸- نام دیگر سوره حشر چیست؟ سوره بنی نضیر «۲». (۱- ظاهر در لغت به معنای نسبت

پشت دادن است و در اصطلاح فقهی این است که مردی به زن خود بگوید: «انت علیّ کظهر امّی» یعنی: تو نسبت به من مانند پشت مادر من هستی، ظهار نوعی طلاق در جاهلیت بوده و با ذکر عبارت مزبور از سوی مرد به همسرش، آن دو به هم حرام می‌شده‌اند. بنگرید به تفاسیر مختلف ذیل آیه یکم سوره مجادله. (۲)- در آیات ۲ الی ۶ سوره ماجرای اخراج یهود بنی نضیر ذکر شده و احتمالاً این نامگذاری به این مناسبت است. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۱۱ ۷۹- ممتحنه یعنی چه؟ یعنی خانم مورد امتحان قرار گرفته و مراد از ممتحنات، زنهای مؤمن مهاجرند که ایمان آنها مورد امتحان قرار می‌گرفت. ۸۰- نامهای دیگر سوره ممتحنه چیست؟ امتحان و مودّت (دوستی). ۸۱- سوره صف به چه نامهای دیگری معروف است؟ سوره حواریون (یاران خاص عیسی) و سوره عیسی. ۸۲- منافقون یعنی چه؟ دورویان. ۸۳- تغابن یعنی چه و مقصود از این کلمه چیست؟ تغابن از غبن به معنای مغبون شدن و ضرر کردن است و تغابن از صفت‌های روز قیامت است، یعنی روزی که مردم احساس ضرر می‌کنند. ۸۴- تحریم یعنی چه؟ تحریم یعنی حرام شمردن حلالهای خدا. ۸۵- نام دیگر سوره تحریم چیست؟ سوره متحزّم «۱». (۱- متحزّم کسی یا چیزی است که

در اصل حرام نباشد اما شخصی آن را بر خود حرام کند و این نامگذاری اشاره به رسول خدا دارد که نعمتی را بر خود حرام ساخت و خداوند با نزول این سوره آن حضرت را از این کار منع نمود. شناخت سوره‌های قرآن ص ۴۵۷. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۱۲ ۸۶- نام دیگر سوره ملک را ذکر کنید. سوره تبارک. ۸۷- نام دیگر سوره قلم چیست؟ سوره ن و القلم. ۸۸- کلمه «قلم» چند بار در قرآن وارد شده است؟ چهار بار، دو بار به صورت مفرد و دو بار به صورت جمع (اقلام). ۸۹- تعبیر الحاقّه یعنی چه؟ حاقّه از نامهای روز قیامت است یعنی روزی که تحقّق یابنده است یا حاقّ حقیقت ظهور می‌یابد. ۹۰- معارج یعنی چه؟ معارج از عروج به معنای بالا رفتن است مقصود از معارج آسمانها یا کرات یا درجات بالاست. ۹۱- نامهای دیگر سوره معارج چیست؟ این سوره را سوره «سأل» یا سوره «واقع» نیز می‌گویند. ۹۲- مزّمیل یعنی چه؟ مزّمیل به معنای جامه در خود پیچیده است و مقصود رسول خدا است. ۹۳- مدّثر یعنی چه؟ مدّثر یعنی گلیم یا عبا بر خود انداخته و مقصود رسول خدا (ص) است. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۱۳ ۹۴- نام دیگر سوره قیامت چیست؟ سوره لا-اقسم. ۹۵- نامهای دیگر سوره انسان را ذکر کنید. دهر، هل اتی، ابرار «۱». ۹۶- مرسلات یعنی چه؟ مرسلات جمع مرسل به معنای فرستاده‌شدگان است. ۹۷- نام دیگر سوره مرسلات چیست؟ سوره عرف یا عرفان (شناخت یا کار نیک). ۹۸- نبأ یعنی چه؟ نبأ به معنای خبر است. ۹۹- مراد از «نبا عظیم» چیست؟ مراد روز قیامت است. ۱۰۰- نامهای دیگر سوره نبأ چیست؟ تساءل، معصرات و عمّ «۲» (۱- نامهای هل اتی (آیا

آمد) و دهر (روزگار) مستقیماً از آیه اول سوره یعنی: «هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ...» گرفته شده است و مقصود از ابرار (جمع برّ) نیکان اهل بیت (ع) می‌باشند که بخشی از این سوره یعنی از آیه: «إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ...» در فضیلت آنان نازل شده است. (۲)- تساءل به معنای از یکدیگر سؤال کردن است و عمّ مخفف عن ما به معنای چه چیز و هر دو اسم از آیه اول اقتباس شده است و مراد از معصرات نیز ابرهای فشرده و پربار است که اشاره به آیه ۱۴ همین سوره می‌باشد بنگرید به شناخت سوره‌های قرآن ص ۵۰۳. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۱۴ ۱۰۱- نازعات یعنی چه؟ نازعات جمع نازعه یعنی بیرون‌کشندگان (مقصود ملائکه‌اند که ارواح گنهکاران را بیرون می‌کشند). ۱۰۲- عبس یعنی چه؟ عبس از عبوس گرفته شده یعنی

روی در هم کشیدن. ۱۰۳- نامهای دیگر سوره عبس را ذکر کنید. اعمی (نابینا)، سفره (فرستادگان خدا) «۱». ۱۰۴- تکویر یعنی چه؟ تکویر یعنی پیچیده شده یا تاریک شدن چیزی و مقصود خورشید است. ۱۰۵- انططار یعنی چه؟ شکافته شدن و شکاف برداشتن چیزی (آسمان) است. ۱۰۶- مطفّفین یعنی چه؟ گرانفروشان. ۱۰۷- نام دیگر سوره مطفّفین را ذکر کنید. سوره تطفیف (یعنی گرانفروشی). ۱۰۸- انش _____ قاق یعنی چ _____ ه؟

(۱) نام «اعمی» از آیه دوّم و نام «سفره» از آیه پانزدهم همین سوره اقتباس شده است. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۱۵ شکافتن و از هم پاشیده شدن کرات آسمانی است. ۱۰۹- بروج یعنی چه؟ بروج جمع برج به معنای بنای بلند و مرتفع و در قرآن به معنای ستارگان درخشان است. ۱۱۰- طارق یعنی چه؟ در لغت به معنای کوبنده و شکننده است و در قرآن به معنای ستاره‌ای است که در آستانه قیامت با زمین برخورد می‌کند و زلزله‌ای سهمگین رخ می‌دهد. ۱۱۱- غاشیه یعنی چه؟ غاشیه یعنی پوشاننده و فراگیرنده و از نامهای قیامت است. (زیرا سخیهای آن روز همه را دربر می‌گیرد). ۱۱۲- فجر یعنی چه؟ فجر به معنای شکافتن و نیز سپیده‌دم است که ظلمت شکافته می‌شود. ۱۱۳- سوره فجر در روایات به عنوان سوره چه کسی معروف است؟ سوره امام حسین (ع). ۱۱۴- مقصود از بلد در سوره بلد چه سرزمینی است؟ مقصود مکه است که حرم امن الهی است.

(۱) - تفسیر نور الثقلین ج ۵ ص ۵۷۷.

پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۱۶-۱۱۵- شمس یعنی چه و چند مرتبه در قرآن وارد شده است؟ شمس به معنای خورشید و ۳۳ مرتبه در قرآن آمده است. ۱۱۶- سوره شمس به چه نام دیگر آمده است؟ ناقه صالح (شتر حضرت صالح) «۱». ۱۱۷- لیل و ضحی به چه معانی است؟ لیل به معنای شب و ضحی به معنای نور و روشنائی است. ۱۱۸- انشراح یعنی چه؟ انشراح از شرح آمده یعنی گشایش و وسعت یافتن (دل). ۱۱۹- نام دیگر سوره انشراح چیست؟ الم نشرح یا سوره شرح. ۱۲۰- تین یعنی چه و نام دیگر سوره تین چیست؟ تین یعنی انجیر، به سوره تین سوره زیتون یا تین و زیتون هم اطلاق شده است. ۱۲۱- علق یعنی چه؟ علق یعنی خون بسته یا لخته خون است. ۱۲۲- نام دیگر سوره علق چیست؟ سوره اقرأ یا اقرأ باسم ربِّک. (۱) - این نام از آیه ۱۳ همین سوره

اقتباس شده است. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۱۷-۱۲۳- بینه یعنی چه؟ بینه یعنی دلیل روشن، گواه روشن‌گر و معجزه. ۱۲۴- نام دیگر سوره بینه چیست؟ سوره لم یکن. ۱۲۵- منظور از زلزال یا زلزله چیست؟ مقصود تکان خوردن شدید زمین در آستانه قیامت است. ۱۲۶- عادیات یعنی چه؟ عادیات جمع عادیه یعنی دوندگان است و مقصود اسبان تیزرو جنگی است. ۱۲۷- قارعه یعنی چه؟ قارعه به معنای کوبنده است و از نامهای قیامت به شمار می‌رود. ۱۲۸- تکاثر یعنی چه؟ تکاثر یعنی فروزخواهی در مال و فرزندان. ۱۲۹- همزه و لمزه یعنی چه؟ همزه یعنی عیجو و لمزه به معنای سرزنش و مسخره‌کننده. ۱۳۰- نام دیگر سوره فیل چیست؟ سوره الم تر. ۱۳۱- نام دیگر سوره قریش چیست؟ پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۱۸ سوره ایلاف (ایجاد الفت کردن). ۱۳۲- ماعون به چه معناست؟ مال و ثروت، زکات و لوازم ضروری. ۱۳۳- نامهای دیگر سوره ماعون چیست؟ سوره دین و سوره ارایت. ۱۳۴- کوثر یعنی چه؟ کوثر صیغه مبالغه و به معنای هر چیز زیاد و فراوان است. ۱۳۵- به دو مصداق از مصادیق کوثر که در روایات و تفاسیر از آن سخن به میان آمده اشاره کنید؟ فاطمه زهرا (ع) و نهری در بهشت «۱». ۱۳۶- دو نام دیگر جهت سوره کافرون ذکر کنید. سوره جحد (انکار کردن) و سوره عبادت «۲». ۱۳۷- دو نام دیگر جهت سوره نصر ذکر کنید. سوره اذا جاء و سوره تودیع (خدا حافظی) «۳». (۱) - تفسیر نور الثقلین ج ۵ ص ۶۸۰،

۶۸۱ و تفسیر المیزان ج ۲۰ ص ۸۵۰ و ۸۵۱. (۲)- شناخت سوره‌های قرآن ص ۶۱۵. (۳)- این سوره در اواخر عمر رسول خدا (ص)

نازل گردید و به عقیده دانشمندان آخرین سوره کامله‌ای است که به او نازل شده است و در واقع سوره وداع با رسول خداست. شناخت سوره‌های قرآن ص ۶۱۹. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۱۹-۱۳۸- تثبت یعنی چه؟ تثبت یعنی نابود باد، شکسته باد یا بریده باد. ۱۳۹- نام دیگر سوره تثبت چیست؟ سوره ابولهب یا سوره مسد (طنب). ۱۴۰- به ۵ نام دیگر سوره توحید اشاره کنید. اخلاص، اساس، تجرید، تفرید و سوره صمد «۱». ۱۴۱- یک نام مشترک برای هر یک از سوره‌های ناس و فلق ذکر کنید. معوذ. ۱۴۲- دو سوره ناس و خلق به چه عنوانی معروف می‌باشند؟ معوذتین. ۱۴۳- نام ۵ سوره از قرآن که با نام پیامبران نامگذاری شده است، ذکر کنید. سوره‌های ابراهیم، هود، یونس، یوسف و محمد (ص). ۱۴۴- نام ۴ سوره که معرف القاب و عناوینی از رسول خداست را ذکر کنید. سوره‌های مَزْمَل، مَدَّثَر، طه و یس. (۱)_____ - اخلاص یعنی خالص ساختن

(دین و عقیده از انحرافات)، تجرید به معنای مجرد و تنها ساختن است و این سوره خداوند را از عیوب، ترکیب و جسمانیت تبرئه و جدا میکند و تفرید نیز از «فرد» است یعنی خدا را فرد و واحد دانستن و صمد نیز به معنای ذات مورد قصد است یعنی ذاتی که همه اشیاء و موجودات هستی رو به سوی او دارند. بنگرید به شناخت سوره‌های قرآن ص ۶۲۷ و تفسیر المیزان ج ۲۰ ص ۸۸۷. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۲۰-۱۴۵- نام ۴ سوره که در مورد زمانهایی از شبانه‌روز است را ذکر کنید. لیل، فلق، فجر و ضحی. ۱۴۶- نام ۵ سوره که با نامهای قیامت نامگذاری شده را ذکر کنید. واقعه، قارعه، حاقه، غاشیه، قیامت. ۱۴۷- نام ۵ سوره که از اسامی اجرام آسمانی گرفته شده را ذکر کنید. شمس، قمر، نجم، طارق و بروج. ۱۴۸- نام ۵ سوره که معرف جریانات و گروههای اجتماعی است را ذکر کنید. کافرون، منافقون، مؤمنون، مطفین، شعراء. ۱۴۹- نام ۴ سوره که معرف اسامی اقوام و خاندانهای گذشته است را ذکر کنید. بنی اسرائیل، حجر، سبأ، آل عمران. ۱۵۰- نام ۴ سوره که بیانگر برخی از مفاهیم اجتماعی و اخلاقی است را ذکر کنید. شوری، مجادله، تکاثر، طلاق. ۱۵۱- نام ۳ سوره که معرف اسامی و القاب فرشتگان است را ذکر کنید. صافات، مرسلات، نازعات. ۱۵۲- نام ۴ سوره که بیانگر علائمی از ظهور قیامت است را بیان کنید. تکویر، انشقاق، انفطار، زلزال. ۱۵۳- نام ۵ سوره که با نام حشرات و حیوانات نامگذاری شده است را ذکر کنید. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۲۱- نحل، نمل، بقره، عنکبوت و فیل. ۱۵۴- نام ۴ سوره که به نام پدیده‌های طبیعی نامگذاری شده را ذکر کنید. رعد، زلزال، دخان، ذاریات. ۱۵۵- نام ۳ سوره که بیانگر صفاتی از پروردگار است را ذکر کنید. الرحمن، فاطر، غافر. ۱۵۶- نام رسول خدا (ص) در چه سوره‌هایی وارد شده است؟ در ۵ سوره که عبارتند از: آل عمران، احزاب، فتح، محمد و صف. ۱۵۷- نام ۵ سوره که بر اسامی شهرها و مکانهایی دلالت می‌کند را ذکر کنید. اعراف، کهف، سبأ، احقاف، حجرات.

ه- گروه‌بندی براساس فواتح سور (شروع سوره‌ها)

اشاره

ه- گروه‌بندی براساس فواتح سور (شروع سوره‌ها) ۱- منظور از فواتح سور چیست؟ منظور کلمات یا عباراتی است که سوره با آن شروع می‌شود. ۲- فواتح سور بر چند قسم است؟ ۱۰ قسم «۱». (۱)_____ - این تقسیم‌بندی براساس نظر ابن

ابی‌الاصبع می‌باشد و براساس نظر این دانشمند خداوند متعال سوره‌های قرآن را با ده گونه تعبیر و بیان شروع کرده که عبارتند از: ستایش خداوند، حروف تهجی، نداء، جمله‌های خبریه، قسم و سوگند، شرط، صیغه امر، استفهام، دعاء و بالاخره تعلیل (پژوهشی در کتاب تاریخ قرآن ۱۱۲ الی ۱۱۵). اما برخی دیگر از محققان در مورد آغاز سوره‌ها گروه‌بندی‌های دیگری پیشنهاد کرده‌اند از جمله

بنگرید به کتاب شناخت سوره‌های پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۲۲-۳ به ۵ نمونه از فوتاح سوره‌ها اشاره کنید. مقطعات، اقسام، مخاطبات، مسبحات، حامدات.

سوره‌های مقطعات

سوره‌های مقطعات ۱- سوره‌های مقطعات چه سوره‌هایی است؟ سوره‌هایی که آغاز آنها با حروف مقطعه شروع شده است. ۲- چند سوره از قرآن با حروف مقطعه شروع می‌شود؟ ۲۹ سوره. ۳- حروف مقطعه آغاز سوره‌ها از چند حرف تشکیل شده است؟ بدون در نظر گرفتن حروف تکراری ۱۴ حرف. ۴- ۱۴ حرف اصلی (غیر تکراری) حروف مقطعه کدامند؟ ا، ح، ر، س، ص، ظ، ع، ق، ک، ل، م، ن، ه، ی. ۵- حروف مقطعه سرآغاز سوره‌ها را چه می‌گویند؟ حروف نورانی. ۶- حروف مقطعه سرآغاز سوره‌ها با چه تعدادی وارد شده است؟ در سوره‌های مختلف از یک حرف تا ۵ حرف به عنوان حروف مقطعه دیده می‌شود. قرآن از هاشم هاشم‌زاده هریسی که

گروه‌بندی خود را شامل ۸ دسته به صورت: ۱- مقطعات، ۲- اقسام، ۳- مخاطبات، ۴- مسبحات، ۵- حامدات، ۶- سوره‌های زمانیه، ۷- مقولات و ۸- متفرقات آورده و توضیح داده است (ص ۱۷ الی ۴۴ همین کتاب). پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۲۳ می‌شود. ۷- فلسفه حروف مقطعه در آغاز بعضی از سوره‌ها چیست؟ در این مورد نظر قاطعی وجود ندارد و دانشمندان حدس‌هایی زده‌اند. ۸- یکی از نظرات معروف در مورد فلسفه حروف مقطعه را ذکر کنید. قرآنی که معجزه است از جنس همین حروف (الفبا) است که می‌بینید. ۹- سوره‌هایی را که با یک حرف از حروف مقطعه شروع می‌شوند نام ببرید. سوره‌های ص، ق، ن و القلم. ۱۰- سوره‌هایی را که با ۵ حرف از حروف مقطعه شروع می‌شود ذکر کنید. سوره مریم با حروف کهیعص، سوره شوری با حروف حم عسق. ۱۱- دو سوره را که حروف مقطعه آنها ۴ حرفی است ذکر کنید. سوره اعراف با حروف المص، سوره رعد با حروف المر. ۱۲- سه سوره را که حروف مقطعه آنها سه حرفی است ذکر کنید. سوره بقره با حروف الم، سوره یوسف با حروف الر و سوره قصص با حروف طسم. ۱۳- چهار سوره را که حروف مقطعه آنها دو حرفی است، ذکر کنید. یس، طه و احقاف و دخان با حروف حم. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۲۴

سوره‌های اقسام (سوگندها)

سوره‌های اقسام (سوگندها) ۱- سوره‌های اقسام چه سوره‌هایی است؟ سوره‌هایی که مستقیماً یا غیر مستقیم با سوگند شروع شده‌اند. ۲- چند سوره از قرآن با سوگند شروع شده است؟ ۲۳ سوره «۱». ۳- به ۵ مورد از سوره‌هایی که با قسم شروع شده‌اند اشاره کنید. سوره‌های فجر، نجم، شمس، طور، تین. ۴- به طور کلی چند مورد سوگند در آیات قرآنی وجود دارد؟ ۹۵ مورد «۲». ۵- چه پدیده‌هایی از سوی خداوند مورد سوگند واقع شده است؟ پدیده‌های مختلف مادی و معنوی. ۶- به ۶ مورد از پدیده‌هایی که مورد سوگند واقع شده‌اند اشاره کنید. خورشید، ماه، شب، روز، ملائکه، قرآن. ۷- ارکان اصلی یک جمله سوگندی را ذکر کنید. ۱- مقسم به، ۲- مقسم له یا جواب قسم.

(۱)- باید توجه داشت که در ۱۷ مورد از این ۲۳ مورد سوره مستقیماً با لفظ سوگند شروع شده و در ۶ مورد دیگر پس از ذکر حروف مقطعه سوگند بچشم می‌خورد. جهت اطلاع بیشتر بنگرید به کتاب شناخت سوره‌های قرآن ص ۲۳ تحت عنوان: سوره‌های اقسام. (۲)- برای آگاهی بیشتر از نمونه‌ای از سوگندها بنگرید به کتاب شناخت سوره‌های قرآن ص ۲۳ به بعد. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۲۵ ۸- مقسم به چیست؟ همان موضوعی که مورد سوگند قرار می‌گیرد. ۹- مقسم له

چیست؟ مطلبی که بخاطر اهمیت آن، سوگند یاد می‌شود. ۱۰- فلسفه اصلی سوگند در قرآن چیست؟ نشان دادن اهمیت (مقسم له) یا مطلبی که پس از سوگند آمده است «۱». ۱۱- چه رابطه‌ای بین سوگندهای آغاز سوره‌ها و نوع سوره (از نظر مکی و مدنی) وجود دارد؟ سوگند از اختصاصات سوره‌های مکی است.

سوره‌های مخاطبات

سوره‌های مخاطبات ۱- سوره‌های مخاطبات چه سوره‌هایی است؟ سوره‌هایی که با حرف ندا آغاز شده‌اند. ۲- چند سوره از قرآن با حرف ندا آغاز شده است؟ ۱۰ سوره. ۳- در سوره‌های مخاطبات چه کسانی مورد خطاب قرار گرفته‌اند؟
(_____۱)- طبعاً در سوگندهای قرآن اهمیت مقسم به یا مطلبی که خداوند به آن سوگند یاد کرده است نیز فهمیده می‌شود زیرا خداوند به اشیاء بی‌ارزش سوگند یاد نمی‌کند. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۲۶ در ۵ مورد رسول خدا (ص)، در ۲ مورد مردم و در ۳ مورد مؤمنان «۱». ۴- به ۵ مورد از سوره‌های مخاطبات اشاره کنید. نساء، احزاب، حجرات، ممتحنه، مزمل.

سوره‌های زمانی

سوره‌های زمانی ۱- سوره‌های زمانی چه سوره‌هایی است؟ سوره‌هایی است که در آغاز آن قید زمان یا شرط زمان آمده است. ۲- چند سوره از قرآن با شرط زمان شروع شده است؟ ۷ سوره که عبارتند از: واقعه، منافقون، انفطار، انشقاق، کورت، زلزال، نصر «۲».

سوره‌های مقولات

سوره‌های مقولات ۱- سوره‌های مقولات چه سوره‌هایی است؟ سوره‌هایی که با «قل» شروع شده است. ۲- چند سوره با «قل» شروع شده است؟ ۵ سوره که عبارت است از: جن، کافرون، توحید، ناس، فلق.

سوره‌های متفرقات

سوره‌های متفرقات ۱- سوره‌های متفرقات چه سوره‌هایی است؟
(_____۱)- به عنوان مثال سوره احزاب با: «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ...»* شروع شده است جهت آشنایی بیشتر با سوره‌های مخاطبات بنگرید به کتاب شناخت سوره‌های قرآن ص ۳۲. (۲)- به عنوان نمونه سوره واقعه با: «إِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ» و سوره نصر با: «إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ» شروع شده است. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۲۷ سوره‌هایی که از نظر آغاز جزء هیچ کدام از اقسام هفتگانه: مقطعات، مخاطبات، مسبحات، حامدات، زمانی، اقسام و مقولات نمی‌باشند «۱». ۲- چند سوره از قرآن- از نظر شروع سوره- در شمار متفرقات است؟ ۲۸ سوره. ۳- ۵ نمونه از سوره‌های متفرقات را نام ببرید. توبه، نحل، نور، مؤمنون، الرحمن.
(_____۱)- مجدداً یادآور می‌شود که

گروه‌بندی هشتگانه سوره‌های قرآن بر مبنای کتاب شناخت سوره‌های قرآن صورت گرفته است بنگرید به همین کتاب ص ۲۰ الی ۴۵. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۲۸

و- آشنایی اجمالی با سوره‌های قرآن کریم

و- آشنایی اجمالی با سوره‌های قرآن کریم (۱) - چنانکه ملاحظه می‌گردد این

جدول دربردارنده اطلاعات متنوعی درباره سوره‌های قرآن است که می‌توان سؤالات متعددی را نیز از آن استخراج نمود. نکته قابل توجه در این جدول آنکه: اولاً، در مورد برخی از سوره‌های قرآن از نظر مکی یا مدنی بودن اختلافاتی وجود دارد که در این جدول با صرف نظر از این اختلافات تنها به ذکر نظر مشهور پرداخته شده است ثانیاً برخی از سوره‌های قرآن خصوصاً سوره‌های بزرگ دارای پیامها و محورهای متنوعی است که در این جدول جهت اختصار حداکثر به ذکر سه محور بسنده شده است جهت اطلاع بیشتر از محورهای سوره‌های قرآن و محل نزول آنها بنگرید به کتابهای شناخت سوره‌های قرآن از هاشم هاشم‌زاده هریسی و تاریخ قرآن دکتر رامیار ص ۵۸۳ الی ۵۹۱. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۲۹ و- آشنایی اجمالی با سوره‌های قرآن کریم پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۳۰ و- آشنایی اجمالی با سوره‌های قرآن کریم (۱) - در آیات قرآن از «آذر» به

لفظ «اب» یعنی پدر حضرت ابراهیم (ع) یاد شده است اما از برخی دیگر از آیات قرآنی استفاده می‌شود که این شخص عموی حضرت ابراهیم و از مشرکان و بت پرستان بوده است. جهت اطلاع بیشتر بنگرید به تفسیر نمونه ج ۵ ص ۳۰۳. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۳۱ و- آشنایی اجمالی با سوره‌های قرآن کریم پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۳۲ و- آشنایی اجمالی با سوره‌های قرآن کریم پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۳۳ و- آشنایی اجمالی با سوره‌های قرآن کریم پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۳۴ و- آشنایی اجمالی با سوره‌های قرآن کریم پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۳۵ و- آشنایی اجمالی با سوره‌های قرآن کریم پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۳۶ و- آشنایی اجمالی با سوره‌های قرآن کریم پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۳۷ و- آشنایی اجمالی با سوره‌های قرآن کریم پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۳۸ و- آشنایی اجمالی با سوره‌های قرآن کریم پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۳۹ و- آشنایی اجمالی با سوره‌های قرآن کریم پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۴۰ و- آشنایی اجمالی با سوره‌های قرآن کریم پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۴۱ و- آشنایی اجمالی با سوره‌های قرآن کریم پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۴۳

فصل پنجم کتابت و حفظ قرآن در زمان رسول خدا (ص)

فصل پنجم کتابت و حفظ قرآن در زمان رسول خدا (ص) ۱- وضعیت قرآن از نظر نزول تدریجی چگونه بوده است؟ قرآن در مدت ۲۳ سال و به تدریج نازل گردید «۱». ۲- آیات و سوره‌های قرآن پس از نزول چه کیفیتی به خود گرفت؟ به دستور رسول خدا (ص) مورد جمع‌آوری و نگارش قرار گرفت. ۳- جمع‌آوری قرآن در زمان رسول خدا (ص) چگونه صورت گرفت؟ عده‌ای به عنوان کاتب وحی قرآن را در نوشت افزارهای مختلف می‌نوشتند. ۴- در عهد پیامبر (ص) و خلفا قرآن با چه خطوطی نوشته می‌شد؟ خط کوفی و خط نسخ. ۵- خط کوفی و خط نسخ به ترتیب در چه قرنهایی، خط اصلی قرآن را تشکیل می‌داد؟ تا اواخر قرن سوم خط کوفی و از ابتدای قرن چهارم خط نسخ، خط اصلی قرآن را (۱) - برخی از محققان به استناد

برخی از روایات دوره نزول قرآن را در مدت ۲۰ سال دانسته‌اند، جهت اطلاع بیشتر بنگرید به کتاب التمهید فی علوم القرآن ج ۱ ص ۷۸. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۴۴ تشکیل می‌داد «۱». ۶- جمله‌سازی و نظم قرآن از کیست؟ خدای تبارک و تعالی. ۷- چند نفر در طول زندگی رسول خدا (ص) در کتابت وحی سهیم بوده‌اند؟ در حدود ۴۵ نفر. ۸- چه کسی در رأس کاتبان وحی قرار دارد؟ علی (ع). ۹- نام سه تن از کاتبان وحی که در مکه در نگارش قرآن سهیم بوده‌اند، ذکر کنید. مصعب بن عمیر، زبیر، عبد الله بن جحش. ۱۰- نام سه تن از کاتبان وحی که در مدینه در نگارش قرآن سهیم بوده‌اند، ذکر کنید. ابی بن کعب، زید بن ثابت، معاذ بن جبل. ۱۱- به ۴ مورد از نوشت‌افزارهای ذکر شده در قرآن، اشاره کنید. قرطاس (کاغذ)، رق (پوست نازک)، حریر و مداد به معنای مرکب. ۱۲- به ۵ مورد از نوشت‌افزارهای عصر پیامبر (ص) که در روایات آمده است، اشاره کنید (_____). ۱- التمهید فی علوم

القرآن ج ۱ ص ۳۵۶. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۴۵ رقا، لخاف، عسب، اکتاف و اقتاب «۱». ۱۳- رقا یعنی چه؟ رقا جمع رقه به معنای پوست، برگ یا کاغذ است. ۱۴- لخاف یعنی چه؟ لخاف جمع لخفه به معنای صفحه‌های نازک و سپیدرنگ. ۱۵- عسب یعنی چه؟ عسب جمع عسیب به معنای چوب بی‌برگ و پهن درخت خرما. ۱۶- اکتاف یعنی چه؟ اکتاف جمع کتف یعنی استخوان شانه گوسفند یا شتر که آن را صیقلی می‌کردند. ۱۷- اقتاب یعنی چه؟ اقتاب جمع قتب یعنی چوبهایی که بر پشت شتر می‌نهادند. ۱۸- مراحل جمع قرآن در زمان رسول خدا (ص) را ذکر کنید. ۱- حفظ و از بر کردن قرآن «۲». ۲- جمع‌آوری آیات و سوره‌ها در اوراق و نوشت‌افزارهای مختلف. ۳- جمع‌آوری و تدوین نهایی در قالب یک کتاب «۳». (_____). ۱- تاریخ قرآن دکتر رامیار ص

۲۷۶. (۲)- در مورد حفظ قرآن به معنای مرحله نخست جمع قرآن به زودی توضیحی ارائه خواهیم کرد. (۳)- این مرحله از جمع قرآن کریم مسأله‌ای اختلافی است که دانشمندان از شیعه و سنی نظریات متفاوتی پیرامون آن پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۴۶ ۱۹- به سه قرینه از قرائن جمع قرآن در زمان رسول خدا (ص) اشاره کنید. ۱- مسأله ختم قرآن در زمان رسول خدا (ص). ۲- وجود قرآنهاى شخصی در دست صحابه. ۳- عرضه قرآن از سوی صحابه به رسول خدا (ص). ۲۰- اصطلاح «ما بین الدفتین» یعنی چه؟ یعنی فراهم شدن تمام قرآن در بین دو جلد. ۲۱- عقیده سید مرتضی در موضوع جمع قرآن چیست؟ قرآن به کیفیتی که هم‌اکنون در دست است در زمان رسول خدا (ص) جمع گردید به دلیل آنکه مردم قرآن را تدریس و حفظ و ختم می‌کردند «۱». ۲۲- یک دلیل در مورد جمع کامل قرآن در زمان رسول خدا (ص) ذکر کنید. در آیات قرآن و در حدیث تقلین از قرآن به لفظ کتاب تعبیر شده و بر نوشتجات متفرق کتاب اطلاق نمی‌شود «۲». ۲۳- کلام زید بن ثابت درباره جمع قرآن در زمان رسول خدا (ص) چیست؟ ما در زمان رسول خدا (ص) قرآن را از روی رقه‌ها تألیف و تنظیم می‌کردیم «۳». ۲۴- عقیده دانشمندان اهل سنت در مورد جمع قرآن در زمان رسول خدا (ص) _____ | براز داشته‌اند، دانشمندان اهل سنت

اکثراً بر این باورند که جمع‌آوری و مرتب کردن سوره‌ها در یک مجلد پس از رحلت پیامبر (ص) انجام گرفته است (اتقان ج ۱ ص ۲۰۲) اما در بین دانشمندان شیعه برخی بر این باورند که تدوین قرآن به صورت یک کتاب در زمان رسول خدا (ص) به سامان رسید (البیان ص ۲۵۲، حقایق هامة حول القرآن کریم ص ۵۹) و برخی نیز همانند علمای اهل سنت معتقدند این کار پس از رحلت رسول خدا (ص) تحقق یافته است از جمله بنگرید به التمهید فی علوم القرآن ج ۱ ص ۲۱۸. (۱)- تفسیر مجمع البیان ج ۱ ص ۸۴. (۲)- البیان ص ۲۵۲. (۳)- اتقان سیوطی نوع ۱۸ ص ۲۰۲. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۴۷ چیست؟ معتقدند که قرآن در این دوران به صورت یک کتاب در نیامد «۱». ۲۵- مرحله اول از جمع قرآن چه کاری بوده است؟ حفظ و از بر کردن قرآن «۲». ۲۶- جماع قرآن اصطلاحاً چه کسانی بوده‌اند؟ حافظان وحی در اصحاب رسول خدا (ص). ۲۷- چه کسی در

رأس حافظان وحی قرار داشت؟ رسول خدا (ص). ۲۸- در مورد حفظ قرآن توسط رسول خدا (ص) قرآن چه می‌گوید؟ در سوره اعلی می‌فرماید: «سَ نَقْرُؤُكَ فَلَا تَنْسَى یعنی، قرآن را بر تو می‌خوانیم به‌طوری که هرگز فراموش نکنی. (۱)_____» مناهل العرفان ج ۱ ص ۲۴۱.

اتقان ج ۱ ص ۲۰۲، طبق نظر دانشمندان اهل سنت به دلیل که آیات قرآن تا آخرین روزهای عمر رسول خدا (ص) نازل می‌گردید طبعاً فرصت تدوین کامل آن در قالب یک کتاب پدید نیامد، اهل سنت در عین حال از طریق زید بن ثابت روایت کرده‌اند که تألیف قرآن به معنای تدوین آن به صورت یک کتاب کاری است که در زمان رسول خدا (ص) شروع گردید (اتقان ج ۱ ص ۲۰۲) ضمناً از دانشمندان معاصر اهل سنت دکتر صبحی صالح برخلاف نظر اکثریت اهل سنت معتقد است که تدوین قرآن به معنای مشخص شدن ترتیب سوره‌ها در قالب یک کتاب در همان دوران رسول خدا (ص) تحقق یافت بنگرید به مباحث فی علوم القرآن ص ۷۱ و ۷۳. (۲)- تاریخ قرآن دکتر رامیار ص ۲۱۲ باید افزود که عده‌ای از محققان جمع قرآن به معنای حفظ و از بر کردن قرآن را به عنوان نخستین مرحله از جمع قرآن، مورد تشکیک قرار داده و معتقدند که این مطلب ریشه تاریخی صحیحی ندارد بلکه بیشتر از جانب مستشرقان دامن زده شده است تا بلکه قرآن را از نظر سرنوشت تدوین با تورات و انجیل برابر نمایند به عقیده این محققان حفظ قرآن در زمان رسول خدا (ص) امر شایعی بوده است لکن نه به این منظور که از بر کردن قرآن جایگزین کتابت آن شود بلکه حفظ و کتابت قرآن در عرض یکدیگر صورت گرفته و حفظ قرآن انگیزه‌های خاص خود را داشته است. جهت اطلاع بیشتر بنگرید به کتاب حقایق هامة حول القرآن الکریم از سید جعفر مرتضی عاملی ص ۹۹ الی ۱۰۱ و نیز البیان ص ۲۵۳. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۴۸ ۲۹- چرا رسول خدا (ص) حافظ قرآن بود؟ رسول خدا (ص) خواندن و نوشتن نمی‌دانست و با خواست الهی قرآن در قلب و حافظه او قرار گرفت. ۳۰- چرا رسول خدا (ص) خواندن و نوشتن نمی‌دانست؟ زیرا در این صورت کفار و مشرکان نسبت به اصالت قرآن تردید می‌نمودند «۱». ۳۱- چه اصطلاحی در قرآن معرّف بی‌اطلاعی رسول خدا (ص) از خواندن و نوشتن است؟ امّی «۲». ۳۲- در بین اصحاب پیامبر (ص) مهمترین حافظ وحی چه کسی بود؟ علی (ع). ۳۳- چند نفر از حافظان وحی را در دوران رسول خدا (ص) ذکر کنید. علی (ع)، عبد الله بن مسعود، ابی بن کعب، عباده بن صامت، معاذ بن جبل. ۳۴- پنج نفر از معلمان قرآن که به دستور رسول خدا (ص) در کار آموزش قرآن بوده‌اند نام ببرید. عبد الله بن مسعود، ابی بن کعب، معاذ بن جبل، سالم و مصعب بن عمیر. (۱)_____ قرآن کریم در آیه ۴۸ از سوره

عنکبوت می‌فرماید: «وَمَا كُنْتُمْ تَلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكُمْ إِذَا لَارْتَابَ الْمُبْطِلُونَ» یعنی: تو قبل از این کتابی نمی‌خواندی و با دستانت خطی نمی‌نوشتی زیرا در این صورت افراد باطل پیشه تردید می‌کردند. (۲)- در آیه ۱۵۷ از سوره اعراف می‌فرماید: «الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي...». پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۴۹ ۳۵- در مورد تعداد حافظان و معلمان قرآن در زمان رسول خدا (ص) چه می‌توان گفت؟ تعداد آنها فوق شمارش بوده است. ۳۶- به ۴ مورد از فعالیت‌های قرآنی در دوران رسول خدا (ص) اشاره کنید. ۱- آموزش ابتدایی قرآن. ۲- آموزش تفسیری قرآن. ۳- ختم قرآن. ۴- حفظ قرآن. ۳۷- نام سه نفر از کسانی که قرآن را در زمان رسول خدا (ص) بر آن حضرت عرضه کردند ذکر کنید؟ عبد الله بن مسعود، ابی بن کعب و زید بن ثابت. ۳۸- روش رسول خدا (ص) در تعلیم قرآن چگونه بود؟ رسول خدا (ص) لفظ و معنای قرآن را در کنار هم آموزش داده و ده آیه ده آیه قرآن را به اصحاب خود یاد می‌دادند «۱». ۳۹- نام یک تن از زنان صحابه که در شمار جامعان قرآن بوده است، را ذکر کنید. ام ورقه دختر عبد الله بن حارث. ۴۰- در مورد تعدد نسخه‌های قرآن در زمان رسول خدا (ص) چه می‌توان گفت. از قرآن نسخه‌های متعددی تهیه گردید و برخی از صحابه دارای قرآن شخصی (۱)_____ القرآن الکریم و روایات

المدرستین ج ۱ ص ۱۵۷. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۵۰ شدند. ۴۱- نام چهار تن از صاحبان مصاحف در عهد رسول خدا (ص) را ذکر کنید. عبد الله بن مسعود، ابی بن کعب، معاذ بن جبل، ابو موسی اشعری. ۴۲- سید القراء در روایت پیامبر (ص) لقب چه کسی است؟ ابی بن کعب. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۵۱

فصل ششم جمع آوری و تدوین قرآن پس از رحلت رسول خدا (ص)

الف- جمع قرآن توسط علی (ع)

الف- جمع قرآن توسط علی (ع) ۱- چه کسانی بعد از رحلت رسول خدا (ص) قرآن را جمع آوری کرده‌اند؟ علی (ع)، ابو بکر و عثمان. ۲- نخستین کسی که پس از رسول خدا (ص) قرآن را جمع آوری نمود چه کسی بود؟ علی (ع). ۳- انگیزه علی (ع) در جمع قرآن پس از وفات رسول خدا (ص) چه بود؟ عمل به وصیت رسول خدا (ص). ۴- علی (ع) در خصوص جمع قرآن پس از رسول خدا (ص) چه فرمود؟ «۱» فرمود، سوگند یاد کرده‌ام که رداء بر دوش نگیرم جز برای نماز جمعه مگر آنکه قرآن را جمع آوری کنم. ۵- علی (ع) قرآن را در چه _____ مدتی جمع آوری نمود؟ _____ (۱) تاریخ جمع قرآن کریم ص ۸۷.

پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۵۲ طبق صحیح‌ترین روایت شش ماه «۱». ۶- تفاوت قرآن علی (ع) با قرآن موجود در چه چیزی بوده است؟ ۱- ترتیب آیات و سوره‌های آن بر حسب نزول. ۲- نگارش شأن نزول و تأویلات قرآنی در حاشیه آیات. ۷- آیا قرآن علی (ع) آیات و سوره‌های بیشتری نسبت به قرآن کنونی داشته است؟ خیر. ۸- علی (ع) پس از جمع آوری قرآن، چه اقدامی انجام داد؟ قرآن خود را بر صحابه عرضه کرد اما آنان نپذیرفتند و گفتند ما را به آن نیازی نیست. ۹- علت مخالفت صحابه در پذیرش قرآن علی (ع) چه بود؟ قرآن علی (ع) با توجه به داشتن معانی و شأن نزول، موجب رسوایی منافقان بود. ۱۰- سرانجام قرآن علی (ع) چه شد و این قرآن در حال حاضر در دست کیست؟ این قرآن در شمار موارث خصوصی امامت در آمد و در حال حاضر در اختیار امام زمان (عج) قرار دارد. ۱۱- دو نفر از مورخانی که از قرآن علی (ع) خبر داده‌اند نام ببرید؟ _____ (۱) در برخی از روایات مدت جمع

آوری قرآن توسط علی (ع) سه روز اعلام شده است اما به عقیده صاحب التمهید فی علوم القرآن شاید اشتباه از راوی باشد زیرا درست آن است که حضرت علی (ع) قرآن را در ۶ ماه جمع آوری کرده و در این مدت رداء بر دوش نگرفت مگر برای اداء نماز جمعه التمهید ج ۱ ص ۲۲۵ و ۲۲۷ به نقل از مناقب این شهر آشوب. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۵۳ ابن الندیم در کتاب الفهرست و یعقوبی در کتاب تاریخ. ۱۲- امام باقر (ع) در مورد جمع قرآن توسط علی (ع) چه فرمود؟ هیچ کس نمیتواند ادعا کند که قرآن را آنچنان که خدا نازل کرده، جمع کرده است مگر آنکه دروغ بگوید، جز علی (ع) «۱».

ب- جمع قرآن در زمان ابو بکر

ب- جمع قرآن در زمان ابو بکر ۱- دومین شخصی که پس از رحلت رسول خدا (ص) قرآن را جمع نمود چه کسی بود؟ ابو بکر. ۲- انگیزه ابو بکر در جمع قرآن چه بود؟ کشته شدن تعدادی از قاریان و حافظان قرآن در جنگ یمامه «۲». ۳- چه کسی در زمان خلافت ابو بکر متصدی جمع قرآن شد؟ زید بن ثابت. ۴- به عقیده دانشمندان کارگزار اصلی جمع قرآن در خلافت ابو بکر چه کسی بود؟ عمر بن خطاب. ۵- ادعای ابو بکر و زید بن ثابت در مسأله جمع قرآن در این دوران چه بود؟ _____ (۱) بحار الانوار ج ۹۲ ص ۸۸. (۲)-

این انگیزه از ظاهر روایات مربوط به این حادثه به دست می‌آید اما به عقیده شیعه انگیزه اصلی چیزی جز فضیلت تراشی و بزرگ‌نمایی عاملان این جمع آوری نیست. بنگرید به تاریخ قرآن دکتر رامیار ص ۳۰۶ و ۳۰۷ و ص ۳۲۹ تحت عنوان: انگیزه ابو بکر. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۵۴ آنها کاری انجام داده‌اند که رسول خدا (ص) نیز انجام نداد. ۶- آیا واقعا جمع و تدوین قرآن در زمان ابو بکر کار بی‌سابقه‌ای بود؟ خیر، زید بن ثابت خود از نویسندگان و تدوین‌کنندگان قرآن در زمان رسول خدا (ص) بود «۱». ۷- روش زید در جمع آوری قرآن در زمان ابو بکر چه بود؟ وی آیات و سوره‌های قرآن را در صحیفه‌ها و اوراق متعددی نوشت و آنها را در بین دو جلد قرار داد «۲». ۸- مبنای زید بن ثابت و منابع او در جمع قرآن چه بود؟ به گفته خودش او قرآن را از روی پوست‌های درختان، سنگهای سفید، استخوانهای شانه شتر و حافظه‌های اصحاب پیامبر جمع آوری نمود «۳». ۹- علت انتخاب زید بن ثابت به عنوان مسئول جمع قرآن توسط ابو بکر چه بود؟ وی از نظر فکری و سیاسی با ابو بکر و عمر، هماهنگ بود. ۱۰- آیا می‌توان در اصل جمع قرآن در دوران خلافت ابو بکر تردید نمود؟ خیر «۴».

(۱) - مناهل العرفان ج ۱ ص ۲۴۳

(۲) - همان مأخذ ص ۲۴۷. (۳) - سه سؤال اخیر ظاهرا بیان‌کننده تازگی و سختی کاری است که زید بن ثابت انجام داد و به عقیده محققان شیعه این مطالب واقعیتی ندارد بلکه در جهت بزرگ کردن کار زید و دیگر کارگزاران جمع قرآن عنوان شده است. بنگرید به حقایق هامة حول القرآن الکریم ص ۱۳۰ تحت عنوان: «سر حقیقی در جمع قرآن توسط زید». (۴) - برخی از دانشمندان از جمله آیت الله خویی در کتاب «البیان» با توجه به تناقض چشمگیری که در روایات مربوط به جمع قرآن در دوران خلفا وجود دارد، منکر اصل واقعه جمع قرآن در زمان ابو بکر شده و آن را از اساس افسانه پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۵۵ ۱۱- آیا قرآنی که در دوران خلافت ابو بکر جمع آوری گردید، توسط دیگران مورد بازنویسی قرار گرفت؟ خیر در این مورد شواهدی وجود ندارد. ۱۲- تحلیل صحیح در مورد قرآن ابو بکر چه می‌باشد؟ این قرآن در واقع قرآن شخصی مقام خلافت بود. ۱۳- قرآن ابو بکر پس از وفات او در دست چه کسانی قرار گرفت؟ ابتدا در دست خلیفه دوم عمر و پس از وفات عمر در دست دختر او حفصه قرار گرفت. ۱۴- سرانجام قرآن ابو بکر چه بود؟ این قرآن در زمان خلافت مروان از بین رفت. ۱۵- آیا همزمان با جمع قرآن توسط ابو بکر، قرآن‌های دیگری هم وجود داشته است؟ آری.

می‌دانند، آیت الله خویی ضمنا معتقد

است در صورت صحت روایات جمع قرآن در زمان ابو بکر- آن هم با جزئیاتی که درباره آن آمده است- این امر مستلزم ورود شبهه تحریف به ساحت قرآن است در صورتی که قرآن از هرگونه تحریفی مصون مانده است، اما واقع مطلب آن است که همانگونه که محققان دیگر از جمله علامه طباطبایی در قرآن در اسلام، دکتر محمود رامیار در تاریخ قرآن، آیت الله معرفت در کتاب التمهید و سید جعفر مرتضی در حقایق هامه حول القرآن الکریم به اختصار یا تفصیل بحث کرده‌اند، ظاهرا اصل جمع قرآن در دوران خلافت ابو بکر را نمی‌توان منتفی دانست، گرچه اولاً- این قرآن به دلیل عدم استنساخ توسط دیگر صحابه نیازی را از جامعه برطرف نکرده است. ثانيا هدف از انجام آن صرفا اثبات فضیلتی جهت مقام خلافت و کارگزاران آن بوده تا در این زمینه از علی (ع) و دیگر صحابه جمع آور قرآن عقب نباشند. بنابراین جمع قرآن در دوران خلافت ابو بکر بیشتر ماهیت سیاسی داشته است تا ماهیتی دینی و اجتماعی. جهت تفصیل بیشتر بنگرید به منابعی که ذکر آن گذشت. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۵۶ ۱۶- به ۴ مصحف (قرآن) معتبر که تا سال سی هجری در نقاط مختلف جامعه اسلامی رواج داشته با ذکر منطقه اشاره کنید. ۱- مصحف ابی بن کعب در دمشق ۲- مصحف عبد الله بن مسعود در کوفه. ۳- مصحف ابو موسی اشعری در بصره ۴- مصحف مقداد در حمص شام.

ج- جمع قرآن در زمان عثمان ۱- سومین کسی که پس از رحلت رسول خدا (ص) به جمع قرآن پرداخت که بود؟ عثمان بن عفان.
 ۲- انگیزه عثمان در جمع آوری قرآن چه بود؟ پیدایش اختلاف شدید در مسأله قرائت. ۳- علت پیدایش اختلافات قرائت در زمان عثمان چه بود؟ وجود قرآنهای متعدد که توسط برخی از صحابه جمع آوری شده بود. ۴- جمع قرآن توسط عثمان در چه سالی صورت پذیرفت؟ به طور تقریب در سال ۲۵ هجری. ۵- کدام یک از صحابه نسبت به اختلاف قرائت- به عنوان عامل اختلاف بین مسلمانان- به عثمان هشدار داد؟ حذیفه بن یمان. ۶- چه کسانی در دوران خلافت عثمان متصدی جمع قرآن شدند؟ چهار نفر بنامهای: زید بن ثابت، سعید بن عاص، عبد الله بن زبیر و عبد الرحمن بن حارث. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۵۷ ۷- آیا اعضای کمیته جمع قرآن در زمان عثمان به صورت مستقل در جمع قرآن عمل کردند؟ خیر، آنان از صاحب نظران دیگر هم استفاده کردند «۱». ۸- مبنای اصلی کمیته جمع قرآن جهت یکی ساختن قرآن‌ها چه بود؟ قرآن جمع شده در زمان ابو بکر که در اختیار حفصه بود. ۹- نتیجه کار کمیته جمع قرآن در زمان عثمان چه شد؟ تهیه چند نسخه از قرآن به عنوان مصحف امام. ۱۰- تعداد مصاحف امام در دوره عثمان را ذکر کنید. طبق صحیح‌ترین ۵ عدد «۲». ۱۱- مصحف امام یعنی چه و چرا این لقب به وجود آمد؟ مصحف امام یعنی قرآن نمونه و این لقب به این دلیل به وجود آمد که مردم مناطق مختلف موظف شدند از قرآنهای ارسالی عثمان نسخه‌هایی جهت خود تهیه نمایند. ۱۲- روش کار کمیته جمع کننده قرآن در زمان عثمان چه بود؟ پس از جمع آوری نسخه‌ها و مدارک قرآنی، سعید بن عاص آیات را املا کرده و زید بن ثابت آنها را می‌نوشت. (۱) _____ استاد معرفت در کتاب التمهید

فی علوم القرآن ج ۱ ص ۲۸۱ می‌نویسد: از آنجا که این چهار نفر در انجام مأموریت خود از صلاحیت و کار آرای لازم برخوردار نبودند لذا از افراد دیگری مانند ابی بن کعب، مالک بن ابی عامر، کثیر بن افلج، انس بن مالک، عبد الله بن عباس و ... (تا ۱۲ نفر) نیز کمک گرفتند. (۲)- تاریخ قرآن دکتر رامیار ص ۴۵۹ به بعد. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۵۸
 ۱۳- توحید مصاحف یعنی چه و در چه زمانی انجام گرفت؟ توحید مصاحف یعنی یکی ساختن قرآن‌ها از نظر قرائت و این کار در زمان عثمان انجام پذیرفت. ۱۴- مصاحف امام به چه مناطقی ارسال شدند؟ به شهرهای مدینه، مکه، بصره، کوفه و شام. ۱۵- عثمان برای رواج قرائت قرآن خود چه کرد؟ با هر نسخه‌ای از مصحف امام، یک قاری نیز به مناطق مختلف اعزام نمود. ۱۶- پس از تهیه مصاحف امام در دوران عثمان، سایر مصاحف و نوشتجات قرآنی چه شد؟ جهت ریشه کن شدن اختلافات قرائت، به دستور عثمان از بین رفت. ۱۷- اصطلاح حَرائق المصاحف یعنی چه و به چه کسی اطلاق گردید؟ حراق المصاحف یعنی سوزاندن قرآن‌ها که به عثمان اطلاق گردید. ۱۸- آیا با تهیه مصاحف امام در زمان عثمان، اختلاف قرائت برچیده شد؟ خیر. ۱۹- چرا علی رغم تهیه مصاحف امام در زمان عثمان، باز اختلاف قرائت از بین نرفت؟ ۱- این مصاحف خود اختلافات محدودی با یکدیگر داشتند «۱». (۱) _____ جهت اطلاع از میزان و

چگونگی اختلاف این مصاحف با یکدیگر بنگرید به کتاب التمهید فی علوم القرآن ج ۱ ص ۳۴۹ و ۳۵۳. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۵۹ ۲- خط این مصاحف ابتدایی و فاقد نقطه و علائم اعراب بود «۱». ۲۰- منظور از مصحف عثمانی چیست؟ منظور قرآنهای موجود است که از نظر قرائت، ترتیب سوره‌ها و سایر مشخصات با قرآن عثمان هماهنگ است. ۲۱- آیا عثمان نسبت به از بین بردن قرآنهای متفرق موفق گشت؟ کاملاً خیر. ۲۲- پس از جمع قرآن توسط عثمان چه قرائت دیگری از قرآن همچنان رواج داشت؟ قرائت عبد الله بن مسعود، قرائت ابی بن کعب و قرائت ابو موسی اشعری. ۲۳- نظر اصحاب پیامبر (ص) درباره توحید مصاحف در زمان عثمان چه بود؟ این کار با رضایت و موافقت اکثریت صحابه همراه گشت. ۲۴- موضع علی (ع) و سایر امامان شیعه در قبال قرآن عثمانی چه بود؟ امامان قرآن موجود را پذیرفته و شیعیان را به تبعیت از سایر مردم در قرائت قرآن

ترغیب کرده‌اند. ۲۵- کار عثمان در جمع قرآن مورد اعتراض قطعی کدامیک از صحابه واقع شد؟
(۱) _____ برخی از محققان بر این عقیده‌اند که هیئتی که عثمان مأمور جمع آوری و تدوین قرآن نمود از کارآیی و تخصص لازم جهت انجام مأموریت خود برخوردار نبودند و به همین دلیل نتیجه کار آنان تهیه قرآنی گردید که بدون اشکال و غلط نبود، بلکه همین قرآن به دلیل ناقص بودن رسم الخطش، اساس اختلاف قراءات در دوره‌های بعد را به وجود آورد، جهت اطلاع بیشتر بنگرید به کتاب التمهید ج ۱ ص ۲۸۱ و ۲۸۷. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۶۰ عبد الله بن مسعود. ۲۶- واکنش عبد الله بن مسعود در مقابل اقدام عثمان چه بود؟ از تسلیم قرآن خود به عثمان خودداری کرد. ۲۷- انگیزه ابن مسعود در مخالفت با عثمان چه بود؟ او خود را ذی صلاح‌تر از زید بن ثابت برای جمع قرآن می‌دانست. ۲۸- قرائت و مصحف عبد الله بن مسعود در چه منطقه‌ای رواج داشت؟ کوفه. ۲۹- در مورد وجود قرآن عبد الله بن مسعود چه می‌توان گفت؟ به گفته ابن الندیم قرآن ابن مسعود تا قرن سوم وجود داشته است. ۳۰- آیا مخالفت عبد الله بن مسعود با عثمان- در قضیه جمع قرآن- اقدامی اصولی بوده است؟ خیر. ۳۱- استقبال مناطق مختلف جامعه از مصاحف عثمانی چه بود؟ استقبال خوب بود و مردم به سرعت به نسخه‌برداری از این مصاحف اقدام نمودند. ۳۲- عاقبت مصاحف عثمانی چه بود؟ پس از اصلاح رسم الخط قرآن و تهیه قرآنهایی با مشخصات املائی، قرآنهای عثمانی به تدریج متروک شد. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۶۱ ۳۳- مشخصات رسم الخط مصاحف عثمانی را ذکر کنید. رسم الخط مصاحف عثمانی فاقد هرگونه علامت از قبیل نقطه، حرکت اعراب، تنوین، تشدید و حتی الف (در بسیاری از کلمات) بود. ۳۴- دو نفر از کسانی که پس از عثمان اقدام به از بین بردن مصاحف غیر عثمانی کردند نام ببرید. مروان بن حکم و حجاج بن یوسف. ۳۵- مصاحف عثمانی تا چه قرنی وجود خارجی داشته است؟ به شهادت مورخان و جهانگردان حداقل تا قرن هشتم. ۳۶- سه نفر از دانشمندان و جهانگردانی که مصاحف عثمانی را رؤیت کرده‌اند با ذکر زمان رؤیت نام ببرید. ابن کثیر در قرن ششم، یاقوت حموی در قرن هفتم، ابن بطوطه در قرن هشتم. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۶۳

فصل هفتم اصلاح رسم الخط قرآن

فصل هفتم اصلاح رسم الخط قرآن ۱- آیا رسم الخط موجود در مصاحف عثمانی می‌توانست نیاز مردم را در فراگیری قرآن برطرف سازد؟ خیر. ۲- پس از پیدایش مصاحف عثمانی چه کاری در تکمیل کار عثمان صورت گرفت؟ اصلاح رسم الخط قرآن. ۳- علل اصلی توجه به اصلاح رسم الخط قرآن چه بود؟ با توجه به گسترش فتوحات اسلامی ملل غیر عرب به اسلام روی آوردند، اما به دلیل ناآشنایی به زبان و لهجه اعراب، در قرائت قرآن مرتکب اشتباه می‌شدند. ۴- اصلاح رسم الخط قرآن به کدام زمان مربوط می‌شود؟ نیمه دوم قرن اول هجری. ۵- اصلاح رسم الخط قرآن در چند مرحله به وقوع پیوست؟ در سه مرحله. ۶- مراحل اصلاح رسم الخط قرآن را ذکر کنید. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۶۴ ۱- پیدایش علائم اعراب (فتحه، ضمه، کسره) و تنوین‌ها. ۲- پیدایش نقطه جهت حروف هم شکل عربی. ۳- تحوّل در شکل علائم اعراب و پیدایش علائم همزه و تشدید. ۷- چه کسی مبتکر پیدایش علائم اعراب و تنوین بود؟ ابو الاسود دؤلی. ۸- ابو الاسود دؤلی چه کسی بود؟ دانشمندی نحوی و از شاگردان علی (ع). ۹- ابو الاسود دؤلی به پیشنهاد چه کسی، نسبت به اختراع علائم اعراب اقدام نمود؟ زیاد بن ابیه حاکم کوفه «۱». ۱۰- آیا ابو الاسود دؤلی شخصا مایل به علامت گذاری قرآن بود؟ خیر. ۱۱- علت کراهت ابو الاسود دؤلی نسبت به علامت‌گذاری قرآن چه بود؟ می‌ترسید که کلام الهی با عوامل غیر قرآنی خلط شود. ۱۲- چه شد که ابو الاسود به علامت‌گذاری قرآن راضی گردید؟ به دستور زیاد بن ابیه شخصی در مسیر ابو الاسود قرآن را عمداً غلط خواند و

(۱) در این مورد دو روایت در کتب

تاریخ و علوم قرآنی جلب نظر می‌کند و مطابق روایت دیگر ابو الاسود به تشویق علی (ع) دست به تأسیس قواعدی زد که مردم با استفاده از آن قرآن را صحیح بخوانند. بنگرید به مقدمه‌ای بر تاریخ قرائت قرآن ص ۱۵۴. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۶۵ ابو الاسود تصمیم گرفت تا رسم الخط قرآن را اصلاح نماید «۱». ۱۳- روش کار ابو الاسود دوئلی در علامت‌گذاری قرآن چگونه بود؟ او با کمک یک نویسنده سراسر قرآن را با رنگی جدا از رنگ قرآن، علامت‌گذاری نمود. ۱۴- کار ابو الاسود دوئلی را در اصطلاح علوم قرآنی چه می‌گویند؟ اختراع شکل و نقطه. ۱۵- شیوه حرکت‌گذاری قرآن توسط ابو الاسود را شرح دهید. به دستور ابو الاسود بجای فتحه، نقطه‌ای بالای حرف، بجای کسره نقطه‌ای زیر حرف و بجای ضمه نقطه‌ای وسط حرفی که قرار بود علامت‌گذاری شود قرار دادند و در مورد تنوین‌ها از دو نقطه روی حروف استفاده گردید. ۱۶- پس از ابو الاسود دوئلی چه کسانی کار او را- در تکمیل رسم الخط قرآن- دنبال کردند؟ نصر بن عاصم لیثی، یحیی بن یعمر عدوانی. ۱۷- کار نصر بن عاصم و یحیی بن یعمر در مسیر اصلاح رسم الخط قرآن چه بود؟ اعجام و نقطه‌گذاری حروف متشابه قرآن. (۱) مطابق روایات تاریخی این

شخص در آیه: «وَ أَذَانُ مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولُهُ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَ رَسُولُهُ...» (سوره توبه آیه ۳) کلمه «رسوله» را عمداً «رسوله» قرائت کرد در این صورت معنی آیه از «خدا و رسول او از مشرکین بیزار است» به «خدا از مشرکین و رسول خود بیزار است» تغییر یافت و در اینجا بود که ابو الاسود تصمیم گرفت تا به اصلاح رسم الخط قرآن پردازد. بنگرید به تاریخ قرآن دکتر رامیار ص ۵۳۴. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۶۶ ۱۸- اعجام یعنی چه؟ اعجام یعنی رفع ابهام و گنگی در تلفظ حروف و کلمات. ۱۹- اعجام و نقطه‌گذاری قرآن چگونه به وقوع پیوست؟ اعجام با اختراع نقطه برای حروف هم شکل به وقوع پیوست. ۲۰- اعجام و نقطه‌گذاری قرآن در زمان کدام خلیفه به وقوع پیوست؟ عبد الملک بن مروان. ۲۱- در قرن دوم چه اقدامات دیگری در مسیر اصلاح رسم الخط قرآن صورت گرفت؟ ۱- تغییر شکل نقطه‌های اعراب و تنوین به شکل علامت‌های کنونی. ۲- پیدایش همزه و تشدید. ۲۲- اولین کسی که همزه و تشدید را وضع نمود چه کسی بود و در چه قرن؟ خلیل بن احمد فراهیدی در قرن دوم. ۲۳- استقبال مردم از مسأله اصلاح رسم الخط قرآن چگونه بود؟ اصلاح رسم الخط قرآن در ابتدا با کراهت مردم و دانشمندان روبرو گردید اما به تدریج مورد پذیرش و استقبال آنان قرار گرفت. ۲۴- علت کراهت اولیه مردم از مسأله اصلاح رسم الخط قرآن چه بود؟ احتیاط در برابر ورود هر عامل غیر قرآنی در کتاب آسمانی. ۲۵- جهت جلوگیری از تداخل متن قرآن با علامت‌های نگارشی چه اقدامی از پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۶۷ سوی مردم صورت گرفت؟ معمولاً- متن آیات قرآن را با رنگی و علائم اعراب و نقطه‌ها را با رنگ دیگری می‌نوشتند. ۲۶- فتوی مالک بن انس در مورد اصلاح رسم الخط قرآن چه بود؟ مالک فتوی داد که نقطه‌گذاری و علامت‌گذاری قرآنی که جنبه آموزشی دارد بلامانع است. ۲۷- ورود علائم املائی و نقطه از نظر پذیرش عمومی چند مرحله را پشت سر گذاشت، توضیح دهید. سه مرحله به این ترتیب که: در دوره اول کاری مکروه و ناپسند، در دوره دوم کاری جایز و در دوره سوم کاری مستحب اعلام گردید. ۲۸- فتوای نووی در موضوع اصلاح رسم الخط قرآن چه بود؟ بنا به فتوای نووی نقطه‌گذاری و علامت‌گذاری قرآن کاری مستحب اعلام گردید. ۲۹- شیوه نگارش قرآن در چه قرن به کمال و پختگی رسید؟ قرن سوم. ۳۰- نخستین کسی که در مورد نقطه و اعراب‌گذاری قرآن کتابی تألیف کرد چه کسی بود؟ ابو حاتم سجستانی. ۳۱- به چند کتاب که درباره رسم الخط قرآن نوشته شده اشاره کنید. المصاحف تألیف ابن ابی داود پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۶۸ هجاء مصاحف الامصار تألیف ابو عمرو عثمان بن سعید دانی النقط و الشكل تألیف ابو عمرو عثمان بن سعید دانی المقنع تألیف ابو عمرو عثمان بن سعید دانی ۳۲- نخستین کسی که در راه تکمیل کتابت قرآن و زیبایی خط آن قدم برداشت که بود؟ خالد بن ابی الهیاج

از اصحاب علی (ع) «۱». ۳۳- در مورد خط قرآن در قرون اولیه توضیح دهید. تا قرن سوم قرآن با خط کوفی و پس از آن با خط نسخ نگاشته می‌شد. ۳۴- چه کسی نخستین مصحف را با خط نسخ نوشت و در چه قرن؟ خطاط معروف محمد بن علی بن الحسین بن مقله در اوائل قرن چهارم «۲». ۳۵- خط نسخ در چه قرن به حد اعلای کمال خود رسید و توسط چه کسی؟ در قرن هفتم و توسط یاقوت بن عبد الله موصلی. ۳۶- اولین دولت اسلامی که به چاپ قرآن اقدام کرد کدام دولت بود و در چه قرن؟ دولت ایران و در قرن ۱۳ «۳» (۱)- التمهید فی علوم القرآن ج ۱ ص ۳۵۵. (۲)- همان مأخذ ج ۱ ص ۳۵۶. (۳)- همان مأخذ ج ۱ ص ۳۵۷. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۶۹

بخش دوم علوم قرآنی

فصل مقدماتی کلیاتی درباره علوم قرآنی

اشاره

فصل مقدماتی کلیاتی درباره علوم قرآنی ۱- علوم قرآن چه نوع ترکیبی است؟ ترکیب اضافی (مضاف و مضاف الیه). ۲- منظور از علوم قرآنی چه علمی است؟ مقصود هرگونه اطلاعات متصل به قرآن است، اطلاعاتی که در خدمت فهم قرآن باشد یا اطلاعاتی که به قرآن استناد پیدا کند «۱». ۳- نمونه‌ای از علوم قرآنی را ذکر نمایید. علم قرائت، علم اسباب النزول، علم ناسخ و منسوخ، علم اعراب قرآن، علم غریب القرآن، علم محکم و متشابه، علم اعجاز، علم تفسیر، ... ۴- علوم قرآنی از چه زمانی به وجود آمد؟ به شکل ساده و ابتدایی خود از زمان نزول قرآن. ۵- اصطلاح علوم قرآنی از چه قرن پدید آمده است؟ اواخر قرن دوم «۲».

(۱)- مناهل العرفان ج ۱ ص ۱۶.

(۲)- درآمدی بر علوم قرآنی ص ۸۳. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۷۲ ۶- قدیمی‌ترین کتابی که با عنوان علوم قرآنی نوشته شده چه کتابی است؟ کتاب الرغیب فی علوم القرآن از محمد بن عمر الواقدی متوفی ۲۰۷ هجری «۱». ۷- علوم قرآن از نظر زركشی شامل چند نوع است؟ ۴۷ علم «۲». ۸- علوم قرآن از نظر سیوطی شامل چند نوع است؟ ۸۰ علم «۳». ۹- علم _____ در علوم قرآنی چه _____ علمی است؟ علم _____ تفسیر «۴».

(۱)- درآمدی بر علوم قرآنی ص ۸۳

نام این کتاب الرغیب فی علم القرآن نیز ثبت شده است ضمناً باید گفت که در خصوص سابقه نخستین تألیف با عنوان «علوم قرآن» بین دانشمندان اختلاف نظر وجود دارد. عبد العظیم زرقانی در کتاب «مناهل العرفان» اوائل قرن پنجم را نخستین مبدأ در تألیف کتب علوم قرآنی می‌داند. به عقیده زرقانی علی بن ابراهیم مشهور به «الحوفی» قدیمی‌ترین مؤلف شناخته شده در زمینه علوم قرآنی است و نام اثر او «البرهان فی علوم القرآن» بوده است. اما دکتر صبحی صالح در کتاب مباحث فی علوم القرآن از چندین اثر با عنوان علوم قرآنی یاد می‌کند که در قرون سوم و چهارم هجری تألیف شده است که از جمله آنها می‌توان کتب «الحاوی فی علوم القرآن» اثر محمد بن خلف مرزبان (متوفی ۳۰۹) و «عجائب علوم القرآن» اثر ابو بکر محمد بن قاسم انباری (متوفی ۳۲۸) ذکر نمود. تحقیقات دیگری حاکی است که قدیمی‌ترین کتاب را با عنوان «علوم قرآن» محمد بن عمر الواقدی (متوفی ۲۰۷) تألیف کرده است و نام کتاب واقدی «الرغیب فی علوم القرآن» یا «الرغیب فی علم القرآن» بوده است حاجی خلیفه نیز در کشف الظنون از کتابی به نام «التنبیه علی فضل علوم القرآن» خبر می‌دهد که تألیف ابو القاسم محمد بن حبیب نیشابوری بوده و به اعتقاد برخی از صاحب نظران این کتاب اولین تألیف در زمینه علوم قرآن به شمار می‌رود (علوم قرآن و فهرست منابع از دکتر سید عبد الوهاب طالقانی ص

(۳۵) و اینها غیر از کتبی است که در علوم مختلفه قرآن در قرن دوم تألیف شده است. جهت اطلاع بیشتر بنگرید به کتب درآمده بر علوم قرآنی ص ۸۳، مباحث فی علوم القرآن ص ۱۲۱، مناهل العرفان ج ۱ ص ۲۸. التمهید فی علوم القرآن ج ۱ مقدمه. (۲) - بنگرید به تعریف و شناخت این علوم در کتاب البرهان. (۳) - بنگرید به تعریف و شناخت این علوم در کتاب الاتقان. (۴) - مباحث فی علوم القرآن از دکتر صبحی صالح ص ۱۲۱، مناهل العرفان ج ۱ ص ۲۴. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۷۳

۱۰- علوم قرآنی با تفسیر چه رابطه‌ای دارد؟ علوم قرآن در واقع اصول تفسیر است «۱». ۱۱- تدوین کتب مربوط به علوم قرآنی از چه قرنی آغاز گردید؟ قرن اول. ۱۲- نمونه‌ای از نویسندگان علوم قرآنی را در قرن دوم نام ببرید. ابان بن تغلب صاحب کتاب معانی القرآن و کتابی نیز در علم قرائت، فراء نحوی صاحب معانی القرآن، شعبه بن حجاج صاحب تفسیر. ۱۳- در دوران صحابه و تابعین علوم قرآنی چه شکلی داشت؟ به صورت شفاهی و با تکیه بر روایات بود. ۱۴- نمونه‌ای از کتب و منابع علوم قرآنی را در قرون مختلف معرفی کنید.

نمونه‌ای از منابع علوم قرآنی با معرفی مؤلفان آن در قرنهای مختلف

نمونه‌ای از منابع علوم قرآنی با معرفی مؤلفان آن در قرنهای مختلف

(۱) _____ - مباحث فی علوم القرآن از مناع القطان ص ۱۶. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۷۴ نمونه‌ای از منابع علوم قرآنی با معرفی مؤلفان آن در قرنهای مختلف پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۷۵ نمونه‌ای از منابع علوم قرآنی با معرفی مؤلفان آن در قرنهای مختلف «۱» ۱۵- با توجه به جدول مذکور نام ۵ کتاب مرجع را در علوم قرآنی ذکر کنید. ۱- البرهان زرکشی ۲- الاتقان سیوطی ۳- التمهید محمد هادی معرفت ۴- مناهل العرفان عبد العظیم زرقانی ۵- البیان آیت اله ابو القاسم خویی ۱۶- جامع ترین کتب در علوم قرآنی چه کتبی است؟ «۲»؟ الاتقان از سیوطی.

(۱) _____ - جهت اطلاع بیشتر با کتابهای علوم قرآنی در قرون مختلف بنگرید به التمهید علوم القرآن ج ۱ مقدمه، مباحث فی علوم القرآن از دکتر صبحی صالح ص ۱۱۹ الی ص ۱۲۶، مناهل العرفان ج ۱ ص ۲۳ الی ۳۱. (۲) - قرآن پژوهی از بهاء الدین خرمشاهی ص ۶۶۴. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۷۷

فصل اول قرائت و تجوید قرآن

الف - علم قرائت

الف - علم قرائت ۱- معنای لغوی قرائت چیست؟ قرائت مصدر قرأ و به معنای خواندن است. ۲- معنای اصطلاحی قرائت چیست؟ ۱- وجهی از وجوه احتمالی نصّ (متن) قرآن. ۲- طرق و روایات قرآنی که برخوردار از سند باشد «۱». ۳- علم قرائت در اصطلاح علوم قرآنی چه علمی است؟ علم به کیفیت اداء کلمات قرآن و اختلاف این کیفیت «۲». ۴- ریشه قرائت قرآن چه امری است؟ نقل و روایت آن هم با سند صحیح (۱) _____.

بنگرید به التمهید فی علوم القرآن ج ۲ ص ۹، پژوهشی در تاریخ قرآن کریم ص ۲۵۰، در توضیح تعاریف فوق باید گفت که گروهی از اصحاب پیامبر (ص) پس از رحلت آن حضرت به جمع آوری قرآن در مصحف‌هایی دست زدند که از آن جمله‌اند: عبد الله بن مسعود، ابی بن کعب، معاذ بن جبل و مقداد بن اسود. اینان در مواردی درباره ضبط نصّی از قرآن با چگونگی قرائت آن، با

یکدیگر اختلاف داشتند و از اینجا مصحف‌های صحابه با یکدیگر اختلاف پیدا کردند و مردم هر منطقه از مناطق جهان اسلام قرآن را بر حسب مصحف آن صحابی که نزد آنان بسر می‌برد، قرائت می‌کردند. التمهید فی علوم القرآن ج ۲ ص ۹. (۲) - طبعاً منظور اختلافی است که به ناقل و راوی آن در صدر اول یعنی پیشوایان قرائت باز می‌گردد، مناهل العرفان ج ۱ ص ۴۰۵. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۷۸ ۵- آیا اجتهاد و اظهار نظر در مسیر قرائت قرآن جایز است؟ خیر، قرائت اجتهادی نیست. ۶- چه رابطه‌ای بین قرائت و رسم الخط قرآن وجود دارد؟ اساس و پایه بر قرائت است و رسم الخط مبتنی بر قرائت بوده است. ۷- اختلاف قرائت یعنی چه؟ اختلاف قرائت به معنای قرائت یک کلمه یا یک آیه به چند وجه است. ۸- اختلاف قرائت چه ریشه‌هایی دارد؟ ریشه‌های متعددی دارد و دانشمندان تا ده ریشه برشمرده‌اند «۱». ۹- آیا می‌توان اختلاف قرائت قرآن را به عهد پیامبر (ص) نسبت داد؟ به عقیده شیعه خیر «۲». ۱۰- به سه مورد از ریشه‌های اولیه اختلاف قرائت اشاره کنید. ابتدایی بودن وضع خط عربی. خالی بودن حروف از نقطه. وجود لهجه‌های مختلف قبائل عربی.

(۱) - بنگرید به کتاب التمهید فی

علوم القرآن ج ۲ ص ۱۴ تحت عنوان: عوامل پیدایش اختلاف که این ریشه‌ها را به شرح زیر تحقیق کرده است: ابتدایی بودن خط، خالی بودن حروف از نقطه، خالی بودن حروف از شکل و علائم، حذف الفهای ممدوده در کلمات، تأثیر لهجه، رأی و اجتهاد قاریان، مبالغه در ادبیات، روحیه‌های غیر متعارف برخی از قاریان و برخی عوامل جزئی دیگر. (۲) - چنانکه در سؤالات بعد خواهد آمد اهل سنت با اعتقاد به نزول قرآن بر هفت وجه، اختلاف قرائت را به عهد پیامبر (ص) نسبت می‌دهند در حالیکه شیعه معتقد به این موضوع نیست. جهت اطلاع بنگرید به القرآن الکریم و روایات المدرستین ج ۲ ص ۱۸۹ تحت عنوان: القراءات المختلفه و قراؤها. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۷۹ ۱۱- آیا می‌توان اجتهاد و رأی شخصی برخی از قاریان را یکی از ریشه‌های اختلاف قرائت دانست؟ آری. ۱۲- وجوه هفتگانه قرآن یعنی چه و حکم آن چیست؟ به عقیده اهل سنت قرآن براساس هفت وجه نازل شده و قرائت قرآن با هر یک از این وجوه صحیح است. ۱۳- دلیل اهل سنت در مورد وجوه هفتگانه قرآن چیست؟ آنها از قول پیامبر (ص) روایت می‌کنند که: «خداوند قرآن را براساس هفت وجه نازل کرده است «۱». ۱۴- آیا حدیث: «نزول قرآن براساس هفت وجه» حدیث صحیحی است؟ خیر، حدیثی جعلی است. ۱۵- امام صادق (ع) در ردّ حدیث: «نزول قرآن بر هفت وجه» چه فرموده است؟ امام صادق فرمود: «قرآن واحد است و از جانب خدای واحد نازل شده است «۲». ۱۶- حدیث نزول قرآن براساس هفت وجه از سوی چه کسانی جعل شد؟ از سوی دشمنان اسلام از جمله زنادقه «۳».

(۱) - می‌توان گفت که دانشمندان

اهل سنت در پذیرش حدیث متفق بوده و حتی آن را متواتر می‌دانند بنگرید به مباحث فی علوم القرآن ص ۱۰۱، ۱۰۲. (۲) - الکافی ج ۲ ص ۶۳۰. (۳) - مقصود از زنادقه در صدر اسلام، کسانی هستند که اعتقاد به اسلام نداشته اما در صف مسلمانان رفت و آمد می‌کرده‌اند و هدف آنان از جعل حدیث: «نزول قرآن بر هفت وجه» آن بوده است که مردم قرآن را به دلخواه خود قرائت کنند و به تدریج نص اصلی قرآن که در زمان رسول خدا (ص) قرائت می‌شده، گم و فراموش گردد. لکن امامان شیعه با اعلام صریح این حقیقت که قرآن واحد است و از جانب خدای واحد نازل شده، این توطئه را خنثی کردند جهت اطلاع بیشتر بنگرید به کتاب البیان آیت اله خویی ص ۱۷۱ الی ۱۹۳. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۸۰ ۱۷- یک دلیل بر نقض حدیث: «نزول قرآن بر هفت حرف» از سوی اهل سنت نقل کنید. جمع قرآن براساس یک قرائت از سوی عثمان، خود نقض حدیث: «نزول قرآن بر هفت حرف» به شمار می‌رود «۱». ۱۸- آیا قرآن براساس لهجه خاصی از جمله لهجه قریش نازل گردید؟ خیر، چنین چیزی قابل اثبات نیست «۲». ۱۹- منظور از «قراءات سبعة» یا قراءات هفتگانه چیست؟ منظور انتخاب قرائت هفت قاری از بین دهها قرائتی است که در قرن سوم در بین مردم رواج داشته است. ۲۰- دسته بندی کلی قراءات را که در کتب علم قرائت بحث شده است، ذکر

کنید. قرائت‌های هفتگانه. قرائت‌های دهگانه. قرائت‌های چهارده گانه. ۲۱- چه کسی از بین قرائت‌های گوناگون قرآنی به گزینش هفت قرائت اقدام ( ) _____ (۱) - به طوری که

مطالعه کتب تاریخ و علوم قرآنی نشان می‌دهد دانشمندان اهل سنت حدیث: نزول قرآن براساس هفت حرف را پذیرفته و در خصوص آن دست به توجیهاتی زده‌اند که هیچ کدام آنان را قانع نکرده است به طوری که سیوطی در اتقان ج ۱ ص ۱۶۴ از ۴۰ توجیه در مورد حدیث مذکور خبر می‌دهد، اما از نقد علمی حدیث که بگذریم کار عثمان در یکی ساختن قرائت‌های قرآن خود نقض روشنی بر حدیث: «نزول قرآن براساس هفت حرف» است زیرا اگر قرآن از سوی خداوند براساس هفت حرف نازل گردیده بود این پرسش مطرح می‌گردد که عثمان با چه مجوزی به جز یک قرائت بقیه وجوه و قراءات قرآنی را از بین برد. (۲) - لازم به ذکر است که دانشمندان اهل سنت معتقدند که در بین لهجه‌های عرب، لهجه قریش از لهجه‌های دیگر فصیح‌تر بوده و قرآن نیز به همین لهجه نازل شده است اما در مقابل این اعتقاد دلایل روشنی وجود دارد که نظریه نزول قرآن براساس لهجه قریش را نقض می‌کند جهت تفصیل بنگرید به پژوهشی در تاریخ قرآن کریم ص ۲۹۰ تحت عنوان: رد نظریه نزول قرآن به لهجه قریش. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۸۱ نمود؟ ابو بکر احمد بن موسی معروف به ابن مجاهد. ۲۲- ابن مجاهد در چه قرنی زندگی می‌کرد؟ قرن چهارم. ۲۳- آثار ابن مجاهد در زمینه قراءات را ذکر کنید. کتاب السبعة - کتاب الشواذ. ۲۴- آیا ابن مجاهد در گزینش خود، قرائت بهترین قاریان را گزین نمود؟ توضیح دهید. خیر، کار ابن مجاهد ملاکی واقعی نداشت و در بین پیشوایان قرائت کسانی بوده‌اند که از قاریان هفتگانه افضل بوده‌اند (۱). ۲۵- آیا کار ابن مجاهد - در انتخاب قرائت هفت قاری - مورد تأیید همه دانشمندان علم قرائت قرار گرفت؟ خیر. ۲۶- آیا می‌توان گفت حقیقت قرآن و حقیقت قرائت‌های هفتگانه یکی است؟ خیر، قرآن و قراءات دو حقیقت متفاوت از یکدیگر هستند. ۲۷- چرا قرآن و قرائت در حقیقت متفاوت از یکدیگر می‌باشند؟ به عقیده دانشمندان مبنای قرآن نقل متواتر و پی‌درپی است، در صورتی که قراءات - ( ) _____ (۱) - مباحث فی علوم القرآن از دکتر

صبحی صالح ص ۲۴۷، التمهید فی علوم القرآن ج ۲ ص ۲۳۱. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۸۲ بعضاً - متواتر نمی‌باشند (۱). ۲۸- در علم قرائت، اقراء یعنی چه؟ تعلیم و آموزش دادن قرائت قرآن. ۲۹- مقرئ به چه کسی اطلاق می‌شود؟ به شخصی که استاد ماهر در قرائت قرآن بوده و به آموزش قرآن پردازد. ۳۰- اولین مقرئ قرآن در بین مردم چه کسی بود؟ رسول خدا (ص). ۳۱- قرائت در عهد رسول خدا (ص) به چه معنی بود؟ تعلیم لفظ و معنای قرآن به صورت توأمان (۲). ۳۲- روش رسول خدا (ص) در تعلیم قرآن چگونه بود؟ ده آیه، ده آیه از قرآن را - از نظر لفظ و معانی آن - به اصحاب یاد می‌داد (۳). ۳۳- قرائت پس از وفات رسول خدا (ص) به چه معنایی تغییر یافت؟ به معنای فقط تعلیم و آموزش الفاظ قرآن. ۳۴- چند نفر از مقرئین یا اساتید قرائت را در طبقه صحابه ذکر کنید. علی (ع)، عبد الله بن مسعود، ابی بن کعب، ابو الدرداء، زید بن ثابت. ( ) _____ (۱) - جهت اطلاع بیشتر از تفاوت

قرآن و قرائت بنگرید به البیان ص ۱۵۱ الی ۱۶۰. (۲) - القرآن الکریم و روایات المدرستین ج ۱ ص ۲۸۷. (۳) - القرآن الکریم و روایات المدرستین ج ۱ ص ۱۵۷. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۸۳ ۳۵- سه پایگاه قرائت قرآن را در عصر صحابه ذکر کنید. شام با قرائت ابی بن کعب. کوفه با قرائت عبد الله بن مسعود. بصره با قرائت ابو موسی اشعری. ۳۶- چند نفر از مقرئین یا اساتید قرائت را در طبقه تابعین (۱) ذکر کنید. سعید بن جبیر، مجاهد بن جبر، نصر بن عاصم و یحیی بن وثاب. ۳۷- قاریان هفتگانه را با ذکر منطقه هر یک نام ببرید. الف - عبد الله بن عامر مقرئ شام ب - عبد الله بن کثیر مقرئ مکه ج - عاصم بن ابی النجود مقرئ کوفه د - ابو عمر و بن علاء بصری مقرئ بصره ه - حمزه بن حبيب زیات مقرئ کوفه و - نافع بن عبد الرحمن مقرئ مدینه ز - علی بن حمزه کسایی مقرئ کوفه ۳۸- قرائت قاریان هفتگانه چگونه به طبقات بعد منتقل گردید؟ قرائت هر یک از قاریان

توسط دو نفر از شاگردانشان به طبقات بعد منتقل گردید که به این شاگردان، راویان قرائت گویند. ۳۹- راویان قرائت عبد الله بن عامر را نام ببرید. ۱- هشام بن عامر دمشقی. ۲- عبد الله بن احمد دمشقی. (۱) _____ طبقه شاگردان صحابه را که

موفق به دیدار و مصاحبت با رسول خدا (ص) نشده‌اند، طبقه تابعین گویند. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۸۴ ۴۰- راویان قرائت عبد الله بن کثیر را نام ببرید. ۱- احمد بن محمد بن ابی بزه. ۲- محمد بن عبد الرحمن مکی. ۴۱- راویان قرائت عاصم بن ابی النجود را نام ببرید. ۱- حفص بن سلیمان. ۲- ابو بکر شعبه بن حجاج. ۴۲- راویان قرائت ابو عمر و بن علاء را نام ببرید. ۱- حفص بن عمر دوری. ۲- صالح بن زیاد سوسی. ۴۳- راویان قرائت نافع بن عبد الرحمن را نام ببرید. ۱- ورش. ۲- قالون. ۴۴- راویان قرائت حمزه بن حبيب را نام ببرید. ۱- خلاد بن خالد. ۲- خلف بن هشام. ۴۵- راویان قرائت علی بن حمزه کسای را نام ببرید. ۱- حفص بن عمر. ۲- لیث بن خالد «۱». (۱) _____ جهت آشنایی با شخصیت

قاریان هفتگانه و راویان آنها بنگرید به کتاب البیان فی تفسیر القرآن ص ۱۲۶ الی ۱۴۷. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۸۵ ۴۶- صحیح‌ترین قرائت در قرائت‌های هفتگانه از نظر سند کدام قرائت است؟ قرائت عاصم و نافع «۱». ۴۷- قرآن‌های موجود در کشورهای اسلامی براساس قرائت کدام یک از قاریان هفتگانه است کشورهای آسیایی قرائت عاصم و کشورهای افریقایی اکثر قرائت نافع. ۴۸- قرائت عاصم به توسط کدام یک از راویان او بیشتر متداول است؟ توسط حفص. ۴۹- چرا در بین قرائت‌های هفتگانه دو قرائت عاصم و نافع از موقعیت بهتری برخوردار شد؟ چون این دو قرائت با قرائت عموم مسلمانان هماهنگی بیشتری داشته است «۲». ۵۰- چند تن از قاریان هفتگانه شیعه بوده‌اند نام ببرید. ۴ تن به نام‌های عاصم، ابو عمر و بن علاء، کسای و حمزه. ۵۱- مقصود از این شمر حافـظ چیست؟ (۱) _____ این نظر متعلق به یکی از

بزرگان علم قرائت در قرن پنجم بنام ابو محمد مکی بن ابی طالب می‌باشد که از سوی بسیاری از دانشمندان مورد تأیید قرار گرفته است بنگرید به التمهید ج ۲ ص ۲۴۱. (۲)- استاد محمد هادی معرفت در کتاب التمهید فی علوم القرآن می‌نویسد: «از صدر اسلام تا عصر ما قرائت متداول بین مسلمانان قرائتی است که منطبق با قرائت عاصم به روایت حفص است و این دو علت دارد: الف- به طوری که بارها گفته شد حفص و استاد او عاصم به آنچه که با قرائت عامه و روایت صحیح و متواتر بین مسلمانان بود، موافق بود، سخت پای‌بند و علاقه‌مند بودند و ... ب- عاصم در بین قراء معروف به خصوصیات و خصائلی ممتاز بوده که شخصیتی قابل توجه به او بخشیده است وی بی‌نهایت ضابطی استوار و در اخذ قرآن از دیگران، بسیار محتاط بوده است و لذا قرائت را از کسی غیر از ابو عبد الرحمن السلمي که از علی علیه السلام فراگرفته بود، اخذ نمی‌کرد و آن را به زر بن حبیش که قرائت را از ابن مسعود، آموخته بود، عرضه می‌کرد». جهت اطلاع بیشتر بنگرید به التمهید ج ۲ ص ۲۴۲ تحت عنوان: «حفص و قراءتنا الحاضره». پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۸۶ عشقت رسد به فریاد گر خود بسان حافظ قرآن ز بر بخوانی با چهارده روایت مقصود قرائت قرآن مطابق قرائت قاریان هفتگانه است آن هم با توجه به وجود دو راوی و شاگرد برای هر یک از قاریان. ۵۲- آیا بین روایت‌های راویان یک قاری، اختلاف وجود دارد؟ آری، اما اختلافات بسیار محدود. ۵۳- نام سه قاری معتبر دیگر را به غیر از قاریان هفتگانه ذکر کنید. ۱- ابو جعفر یزید بن قعقاع ۲- یعقوب بن اسحاق ۳- خلف بن هشام. ۵۴- مقصود از قرائت‌های دهگانه چیست؟ مقصود قرائت قاریان هفتگانه و قرائت سه قاری معتبر دیگر (ابو جعفر یزید بن قعقاع، یعقوب و خلف) است. ۵۵- انواع قرائت‌ها از نظر سند را ذکر کنید. ۱- متواتر، ۲- مشهور، ۳- صحیح السند، ۴- شاذ، ۵- موضوع، ۶- مدرّج. ۵۶- قرائت متواتر چه قرائتی است؟ قرائتی که در هر طبقه جمع بیشماری از جمع بیشماری آن را روایت کرده‌اند که تبانی آنان در جعل این قرائت ممکن

نباشد. ۵۷- قرائت مشهور چه قرائتی است؟ قرائت مشهور قرائتی است که سند آن صحیح باشد، با قواعد دستور زبان عربی پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۸۷ بخواند و با رسم الخط مصاحف عثمانی هماهنگ باشد. ۵۸- قرائت صحیح چه قرائتی است؟ قرائتی که از نظر سندی صحیح است اما با رسم الخط مصاحف عثمانی یا قواعد زبان عربی مخالفت دارد. ۵۹- قرائت شاذ چه قرائتی است؟ قرائتی که سند آن صحیح نمی‌باشد. ۶۰- قرائت موضوع یا مجعول چه قرائتی است؟ قرائتی که اساس روایی ندارد و فقط منسوب به ناقل آن است. ۶۱- قرائت مدرج چه قرائتی است؟ قرائتی که در آن کلمات غیر قرآنی (به عنوان تفسیر) وارد شده است «۱». ۶۲- قرائت قاریان هفتگانه از نظر سندی، کدام نوع را تشکیل می‌دهد؟ مشهور. ۶۳- اختلاف شیعه و سنی در موضوع قراءات سبعة چیست؟ اکثر اهل سنت قراءات سبعة را متواتر می‌دانند در صورتی که شیعه قائل به تواتر آنها نیست «۲» (۱- جهت توضیح بیشتر در

مورد انواع قراءات بنگرید به اتقان سیوطی ج ۳ ص ۲۶۴، مناهل العرفان ج ۱ ص ۴۲۳. (۲)- موضوع تواتر یا عدم تواتر قراءات سبعة، از مسائل اختلافی بین شیعه و اهل سنت در بحثهای علوم قرآنی است. آیت اله خویی در کتاب البیان (عربی) ص ۱۵۱ تحت عنوان: «نظرة في القراءات» نخست ادله قائلین به تواتر قراءات سبع را نقل کرده و سپس به شکل مستدلی به ابطال آن پرداخته‌اند که علاقه‌مندان می‌توانند به آن مراجعه نمایند. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۸۸ ۶۴- خواندن قرآن با کدام قسم از اقسام قراءات، صحیح و جایز است؟ با دو قسم: متواتر و مشهور. ۶۵- ارکان سه‌گانه قرائت معتبر و صحیح از نظر ابن الجزری کدام است؟ الف- با اصول و قواعد عربی موافقت داشته باشد. ب- با رسم الخط یکی از مصاحف عثمانی هماهنگ باشد. ج- دارای سند صحیح باشد. ۶۶- چند اثر معتبر در مورد قرائت‌های هفتگانه و دهگانه نام ببرید. ۱- حجة القراءات از ابو زرعه عبد الرحمن بن نجله از دانشمندان قرن چهارم و پنجم. ۲- التيسير في القراءات السبع از ابو عمر و عثمان بن سعید دانی قرن پنجم. ۳- الكشف عن وجوه القراءات السبع از مکی بن ابی طالب قرن پنجم. ۴- الاقناع في القراءات السبع از ابن الباذش قرن ششم. ۵- النشر في القراءات العشر از ابن الجزری قرن نهم. ۶۷- یک کتاب در زمینه تاریخ قراءات نام ببرید. مقدمه‌ای بر تاریخ قراءات قرآن از دکتر عبد الهادی فضلی «۱». ۶۸- موضع امامان شیعه در مورد خواندن قرآن با قرائت‌های مختلف چه بوده است؟ امامان شیعه، همواره با عباراتی چون: «همانگونه که مردم قرآن می‌خوانند شما هم بخوانید» یا «همانگونه که قرآن را یاد گرفته‌اید، آن را بخوانید» مردم را به قرائت مشهوری که در بینشان بوده، ارجاع می‌داده و از قرائت خاصی طرف‌داری (۱)- این کتاب توسط آقای دکتر

سید محمد باقر حجتی به فارسی ترجمه شده است. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۸۹ نمی‌کردند «۱».

ب- علم تجوید «۲»

ب- علم تجوید «۲» ۱- تجوید از نظر لغوی یعنی چه؟ تجوید مصدر باب تفعیل به معنای نیکو انجام دادن است. ۲- تجوید در اصطلاح یعنی چه؟ تجوید علمی است که در آن از شناسایی مخارج و صفات حروف و قواعد وقف و وصل و به طور کلی ضوابط نیکو خواندن قرآن بحث می‌شود. ۳- قرآن کریم در باب صحیح خوانی قرآن چه می‌فرماید؟ می‌فرماید: «وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِیْلًا» «۳» یعنی: قرآن را با دقت و تأنی بخوان. ۴- ترتیل در لغت یعنی چه؟ بیان کردن کلمه با دقت و به طور صحیح «۴». ۵- علی (ع) در معنای ترتیل چه فرمود؟ فرمود: «الترتیل حفظ الوقوف و بیان الحروف» «۵» یعنی: ترتیل محافظت کردن از محل وقف‌ها و بیان کردن حروف است (۱)- البیان ص ۱۶۷.

(۲)- آنچه در این فصل آمده کلیاتی از علم تجوید است که به هیچ عنوان نیاز علاقه‌مندان را آموزش تجوید برطرف نمی‌سازد، این کلیات صرفاً برای آشنایی خوانندگان با مسائل تجوید ذکر شده و جهت اطلاع بیشتر مراجعه به کتب تخصصی مانند تهذیب القرائه

یا سر البیان فی علم القرآن یا دیگر کتابهای آموزش تجوید، ضروری است. (۳) - سوره مزمل آیه ۲. (۴) - قاموس قرآن ج ۳ ص ۵۳. (۵) - تفسیر صافی ج ۱ ص ۷۱. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۹۰ ۶ - قرائت بدون تجوید را در اصطلاح چه گویند؟ لحن ۷ - علی (ع) در مورد صحیح خوانی قرآن چه فرمود؟ قرآن را به طور واضح و آشکار قرائت نمایند و مانند شعر آن را قطعه‌قطعه نخوانید، حروف و کلمات آن را مثل پاشیدن ریگ متفرق نکنید و لیکن دلهای سخت خود را با قرآن نرم کنید و فقط همت شما آن نباشد که در قرائت، سوره را تمام کنید «۱». ۸ - چه رابطه‌ای بین علم قرائت و علم تجوید وجود دارد؟ تجوید بعد از علم قرائت ظهور می‌یابد و به عبارت دیگر علم قرائت به الفاظ و ثبت و ضبط کلمات قرآن مربوط است و تجوید به تلفظ و ادای آنها «۲». ۹ - قرائت قرآن چند مرحله دارد، ذکر کنید. ۳ مرحله که عبارتند از: تحقیق، تحدیر یا حدر و تدویر «۳». ۱۰ - قرائت با تحقیق چه قرائتی است؟ قرائتی است با حداکثر آرامش و تأنی که در آن حق هر حرفی از نظر مخرج و رعایت صفات ادا شود. ۱۱ - قرائت با تحدیر چه قرائتی است؟ قرائتی است که با شتاب و سرعت همراه است اما با حفظ احکام تجوید. (۱) - تفسیر صافی ج ۱ ص ۷۱. (۲) -

قرآن پژوهی ص ۱۳۴ با اندکی تلخیص. (۳) - اتقان ج ۱ ص ۳۴۵، سر البیان فی علم القرآن ص ۲۴۰، متذکر می‌شود که برخی قرائت ترتیل را هم نوع خاصی از قرائت ذکر کرده‌اند (بنگرید به قرآن پژوهی ص ۱۳۴) و در تعریف آن گفته‌اند: «ترتیل خواندن قرآن با تأنی و شمرده و شیوا می‌باشد همراه با تدبیر در معانی و رعایت تمامی قواعد تجوید. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۹۱ ۱۲ - قرائت با تدویر چه قرائتی است؟ تدویر نوعی قرائت است که بین قرائت تحقیق و تحدیر قرار دارد یعنی نه به سرعت تحدیر است و نه به کندی تحقیق. ۱۳ - ۴ مورد از مسائل تجوید را ذکر کنید. ۱ - تلفظ صحیح حروف الفبا «۱» ۲ - رعایت وقف و وصل ۳ - رعایت مد و قصر ۴ - رعایت احکام تنوین و ن ساکنه ۱۴ - صفات حروف الفبا بر چند قسم است، ذکر کنید. بر دو قسم: اصلی و عارضی. ۱۵ - صفات اصلی بر چند قسم است؟ ده قسم «۲» از جمله: استعلاء و استفال. ۱۶ - استعلاء یعنی چه؟ استعلاء در لغت یعنی طلب بلندی کردن و چون در تلفظ برخی از حروف دهان پر شده و حرف درشت تلفظ می‌گردد به این حروف حروف استعلاء یا مسـتعلیه گویند. ۱۷ - نتیجه استعلاء چیست؟ (۱) - از آن جا که شناخت صحیح

تلفظ حروف الفبا در گرو شناخت وضع دندانه‌ها و نیز حرکت زبان به نقاط مختلف دهان بوده و چنین شناختی جز با گذراندن دوره‌های تخصصی و یا مراجعه به کتابهای تجویدی بدست نمی‌آید در این پرسش و پاسخها - که تنها به ذکر کلیاتی از تجوید بسنده شده است - از ذکر کیفیت تلفظ حروف خودداری گردید. (۲) - این ده قسم عبارتند از: جهر، همس، شدت، رخوت، طباق، انفتاح، استعلاء، استفال، اذلاق و اصمات که دو به دو ضد هم هستند. جهت اطلاع از کیفیت هر صفت بنگرید به کتاب تهذیب القرائه ص ۲۳. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۹۲ با تفخیم ادا کردن حروف. ۱۸ - تفخیم در علم تجوید یعنی چه؟ درشت و پر ادا کردن حروف. ۱۹ - چند حرف با تفخیم ادا می‌گردد؟ ۷ حرف که عبارتند از: ص - ض - ط - ظ - خ - غ - ق ۲۰ - استفال در علم تجوید یعنی چه؟ پست شدن و در اصطلاح: «پائین آمدن انتهای زبان و میل به پائین کردن آن و در نتیجه نازک ادا شدن حرف است». ۲۱ - نتیجه استفال چیست؟ با ترقیق و نازکی ادا کردن حروف. ۲۲ - ترقیق یعنی چه؟ ضعیف و نازک کردن حروف را به وسیله صوت ترقیق گویند. ۲۳ - چند حرف به صورت نازک ادا می‌شود؟ ۲۱ حرف که غیر از حروف استعلاء است. ۲۴ - صفات حروف یعنی چه؟ صفت در اصطلاح تجوید عبارت از کیفیت ایجاد و خروج حرف از مخرج (محل تلفظ) «۱» (۱) - قرآن پژوهی ص

۱۳۶. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۹۳ ۲۵ - صفات حروف بر چند قسم است؟ بر دو قسم اصلی و عارضی. ۲۶ - خصوصیت صفات اصلی حروف چیست؟ این صفات لازمه حروف بوده و از آنها جدا نمی‌شود. ۲۷ - صفات عارضی

حروف چه صفاتی است؟ صفاتی که لازمه حروف نبوده بلکه به جهت زیبایی قرائت بر آن عارض می‌شود. ۲۸- صفات عارضی چند قسم است؟ مشهور این صفات ۹ قسم است «۱» از جمله سکون و قلقله. ۲۹- قلقله چیست؟ قلقله در لغت به معنای اضطراب و بی‌قراری است اما در تجوید رها شدن حرف از مخرج آن در هنگام سکون. ۳۰- صفت قلقله مخصوص چند حرف است؟ ۵ حرف ق، ط، ب، ج و د معروف به قطب جد. ۳۱- اماله در تجوید یعنی چه؟ اماله به معنی میل دادن است و در تجوید یعنی میل دادن فتحه به _____ جانب کسره و الـف به _____ طرف یاء است.

(_____ ۱) - برخی صفات عارضی را تا ۱۵

قسم برشمرده‌اند از جمله بنگرید به کتاب سرّ الیّان فی علم القرآن ص ۱۶۴ اما همانگونه که گذشت مشهور این صفات نه قسم به شرح زیر است: قلقله، صفیر، لین، تکریر، نبره، تفشّی، استطال، بّحه و غنه جهت اطلاع بیشتر از این صفات بنگرید به کتاب تهذیب القرائه ص ۲۵ و ۲۶. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۹۴ ۳۲- یک نمونه از تلفظ کلمات قرآن را با اماله ذکر کنید. کلمه مجریها در آیه ۴۱ سوره هود که حرف راء به کسره ادا می‌شود. ۳۳- تسهیل در تجوید یعنی چه؟ تسهیل یعنی به سهولت ادا کردن و در تجوید با تخفیف ادا کردن همزه است مانند اء من که تلفظ می‌شود آمن. ۳۴- تنوین و نون ساکن در برابر حروف الفبا به چند حالت تلفظ می‌گردند، ذکر کنید. به ۴ حالت: اظهار، ادغام، قلب یا ابدال، اخفاء. ۳۵- اظهار یعنی چه؟ اظهار یعنی ظاهر کردن و در اصطلاح ظاهر کردن ن ساکنه یا تنوین در مقابل حروف حلق است. ۳۶- حروف حلقی چه حروفی هستند؟ ۶ حرف به شرح: همزه-ه-ح-خ-ع-غ ۳۷- ادغام یعنی چه؟ ادغام در تجوید یعنی داخل کردن حرفی در حرف دیگر که به صورت یک حرف مشدّد ادا شود. ۳۸- قلب یا ابدال در تجوید یعنی چه؟ قلب یا ابدال، تبدیل کردن حرفی است به حرف دیگر و منظور در این جا تبدیل شدن ن ساکن یا تنوین به حرف میم است هرگاه در مقابل حرف با قرار بگیرند مانند من پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۹۵ بعد که خوانده می‌شود ممبعد. ۳۹- اخفاء یعنی چه؟ اخفاء در لغت به معنای پوشاندن و پنهان کردن است و مقصود از اخفاء در تجوید به وضوح ظاهر نکردن تنوین و یا ن ساکنه در مقابل ۱۵ حرف از حروف الفباست «۱». ۴۰- ادغام در تجوید بر چند قسم کلی است ذکر کنید. بر ۲ قسم: ادغام صغیر و ادغام کبیر. ۴۱- ادغام صغیر در چه موقعیت صورت می‌گیرد؟ وقتی دو حرف هم جنس در کنار یکدیگر قرار گرفته و اولی ساکن و دومی متحرک باشد ادغام صورت می‌گیرد که به آن ادغام صغیر گویند مانند: فاضرب بّعصاک. ۴۲- ادغام کبیر در چه موقعیتی صورت می‌گیرد؟ وقتی دو حرف هم جنس در کنار یکدیگر قرار گرفته که هر دو متحرک باشند و ما جهت ادغام کردن خود حرف اول را ساکن کنیم مانند: قال لهم که در حالت ادغام می‌شود قال لهم. ۴۳- مد چیست؟ مد در لغت به معنای کشیدن است اما در تجوید کشش صوت است در مورد حروف مد. ۴۴- قصر چیست؟ قصر نقطه مقابل مد است و در تجوید ادای حرف به میزان طبیعی و معمول را قصر (_____ ۱) - این حروف عبارتند از: ت، ث،

ج، د، ذ، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ف، ق و ک. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۹۶ گویند. ۴۵- حروف مد چه حروفی است؟ سه حرف آ، ای، او که به صدای مد هم معروف است. ۴۶- مد چگونه تولید می‌شود؟ از برخورد صدای مد با سبب مد، مد تولید می‌شود. ۴۷- سبب مد چیست؟ سبب مد دو چیز است حرف همزه و سکون. ۴۸- مد بر چند قسم است؟ بر دو قسم: مد متّصل و مد منفصل. ۴۹- مد متّصل چه مدّی است؟ مدّی است که در آن صدای مد و سبب مد هر دو در یک کلمه باشند مانند: جاء. ۵۰- مد منفصل چه مدّی است؟ مدّی است که در آن صدای مد و سبب مد در دو کلمه باشند مانند: انا ارسلنا. ۵۱- وقف یعنی چه؟ وقف در تجوید قطع صوت و نفس است در آخر کلمه، به طوری که اگر حرف آخر ساکن هم نباشد قاری ساکن کند. ۵۲- ابتدا یعنی چه؟ پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۹۷ شروع قرائت مجدد پس از وقف را، ابتدا گویند. ۵۳- وقف بر چند قسم است؟ بر ۴ قسم: وقف تام، وقف کافی، وقف حسن و وقف قبیح «۱». ۵۴-

وقف تام چه وقفی است؟ وقفی که در آن کلام از حیث لفظ (ترکیب نحوی) و معنی کامل بوده و به مابعد خود ربطی نداشته باشد. مانند وقف بر: «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ». ۵۵- وقف کافی چه وقفی است؟ وقفی که در آن کلام از حیث لفظ تمام بوده، اما از جهت معنی به کلام بعد از خود ارتباط داشته باشد. مانند وقف بر: «مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ» و ابتدا از «وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ». ۵۶- وقف حسن چه وقفی است؟ وقفی که در آن کلام از جهت معنی تمام بوده اما از جهت لفظ به کلام بعد از خود ارتباط داشته باشد. مانند وقف بر: «الْحَمْدُ لِلَّهِ» و شروع از «رَبِّ الْعَالَمِينَ». ۵۷- وقف قبیح چه وقفی است؟ وقفی که در آن کلام از حیث لفظ و معنی تمام نبوده و از هر دو جهت به مابعد خود ارتباط داشته باشد. مانند وقف بر: «لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا﴾* و شروع از: «إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ» (۱)*. ۱- برخی از دانشمندان

سه قسم اول را وقف اختیاری و قسم چهارم یعنی وقف قبیح را وقف اضطراری نامیده‌اند. بنگرید به سر البیان فی علم القرآن ص ۲۱۱. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۹۸ ۵۸- وقف به چند روش صورت می‌پذیرد؟ دو روش مهم را ذکر کنید. به ۵ روش که دو روش آن عبارتند از: ۱- وقف به ابدال ۲- وقف به اسکان «۱» ۵۹- وقف به ابدال یعنی چه؟ ابدال یعنی تبدیل کردن و در وقف به ابدال حرف آخر کلمه به حرف دیگری تبدیل می‌شود مانند رحمه که در وقف می‌شود رحمه و حسابا که در وقف می‌شود حسابا. ۶۰- وقف به اسکان یعنی چه؟ اسکان یعنی ساکن کردن و در وقف به اسکان حرف آخر کلمه با سکون تلفظ می‌شود مانند کسب که در موقع وقف می‌شود کسب. ۶۱- رموز سجاوندی چیست؟ رموز سجاوندی علائم وقف است که توسط شیخ عبد اله سجاوندی وضع گردید. ۶۲- رموز سجاوندی چند علامت است، ذکر کنید. ۶ علامت که عبارتند از: م- ط- ج- ز- ص- لا ۶۳- م علامت چه وقفی است؟ وقف لازم و حتمی اگر رعایت نشود معنای کلام عوض می‌شود. ۶۴- ط علامت چه وقفی است؟ وقف مطلق و در جایی است که کلام از نظر لفظ و معنی کامل است. (۱) - روشهای دیگر وقف عبارتند از:

حذف و اثبات، الحاق و روم و اشماع که جهت اختصار از ذکر آن خودداری گردید. جهت اطلاع بنگرید به تهذیب القرائه ص ۴۴ و ۴۵. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۹۹ ۶۵- ج علامت چه وقفی است؟ وقف جایز و در جایی است که وقف و وصل هر دو جایز است اما وقف اولویت دارد. ۶۶- ز علامت چه وقفی است؟ نشانه وقف مجوز است و در جایی است که وقف و وصل هر دو جایز است اما وصل خواندن اولویت دارد. ۶۷- ص علامت چه وقفی است؟ وقف مرخص و در جایی است که به دلیل طولانی بودن آیه به یک نفس خواندن امکان ندارد و به ضرورت وقف می‌شود. ۶۸- ل علامت چه وقفی است؟ وقف غیر جایز و در جایی است که وقف بر کلمه موجب تغییر معنای آیه و یا ایجاد معنای قبیحی شود. ۶۹- اشباع در تجوید یعنی چه؟ اشباع یعنی سیر نمودن و در تجوید یعنی سیر کردن حرکت به طوری که فتحه به صورت الف، کسره به صورت ای و ضمه به صورت او ادا شود مانند: «ماله» که تلفظ می‌شود «مالهو». ۷۰- اختلاس در تجوید یعنی چه؟ اختلاس ضد اشباع است و آن ربودن قسمی از حرکت حرف و ناقص ادا کردن آن است. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۰۰ ۷۱- راء در تلفظ چه حکمی دارد؟ اصل در تلفظ حرف (راء) تفخیم است اما در صورتی که حرف راء مکسور یا ماقبل آن مکسور باشد با ترقیق ادا می‌شود مانند: رزق یا مریه. ۷۲- لام در تلفظ چه حکمی دارد؟ اصل در تلفظ حرف (ل) ترقیق است مگر آن که ماقبل یا مابعد آن یکی از حروف استعلاء واقع شود مانند: قل، الصلاه، سلطان. ۷۳- لام جلاله چه لامی است؟ لام کلمه الله. ۷۴- لام جلاله در تلفظ چه حکمی دارد؟ هرگاه ماقبل لام جلاله مکسور باشد ترقیق می‌شود مانند: بالله و در صورتی که ماقبل آن مفتوح یا مضموم باشد، تفخیم می‌شود مانند: و الله. ۷۵- تلاوت قرآن چه آدابی دارد به چند مورد اشاره کنید. تلاوت قرآن آداب مختلفی «۱» دارد از جمله: الف- داشتن وضو و طهارت «۲» ب- قرائت آن در مکان تمیز و مناسب ج- رعایت ترتیل در تلاوت (شمرده و صحیح خواندن) «۳» (۱) - جهت

اطلاع بیشتر از این آداب بنگرید به کتابهای علوم قرآنی و قرائت از جمله: مباحث فی علوم القرآن از مناع القطان ص ۱۹۱ الی ۱۹۳، سر البیان فی علم القرآن ص ۲۴۱ الی ۲۵۱. (۲)- در این مورد به آیه ۷۹ سوره واقعه استدلال شده است که می‌فرماید: «لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ» یعنی قرآن را جز پاکان لمس نمی‌کنند یا نباید لمس کنند. (۳)- اشاره به آیه دوم سوره مزمل که می‌فرماید: «وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا» یعنی قرآن را با تأنی و واضح بخوان. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۰۱ د- ذکر «استعاذه» قبل از شروع تلاوت «۱» ه- تلاوت از روی قرآن به جای از حفظ خوانی «۲» و- ذکر «بسم الله الرحمن الرحيم» قبل از شروع تلاوت «۳» ز- خواندن قرآن با صوت زیبا «۴» ح- خواندن قرآن به صورت محزون «۵» ط- تدبیر کردن در معانی آیات «۶» ی- تأثیر پذیری از آیات قرائت شده «۷» ک- رعایت سکوت کامل به هنگام استماع قرآن «۸»

(۱) _____ - اشاره به آیه ۹۸ سوره نحل که

می‌فرماید: «پس چون قرآن می‌خوانی از شرّ شیطان رانده شده به خدا پناه ببر و استعاذه به معنای ذکر: «اعوذ بالله من الشیطان الرجیم» است. (۲)- در فصل مقدماتی از قول پیامبر (ص) گذشت که: «قرائت قرآن از روی مصحف بهتر از قرائت قرآن از حفظ است». (۳)- رسول خدا (ص) فرمود: «هر کاری که بدون بسم الله ... انجام پذیرد ابتر و ناقص است» (تفسیر صافی ج ۱ ص ۸۳) طبق این حدیث مستحب است غیر از سوره توبه که بدون بسم الله شروع شده، در تلاوت دیگر سوره‌ها (حتی وسط سوره) تلاوت با «بسم الله ...» همراه باشد. (۴)- طبق روایاتی از معصومین که در بخش مقدماتی ذکر شده است و نیز بنگرید به مجمع البیان ج ۱ ص ۸۶. (۵)- طبق روایاتی از معصومین که در بخش مقدماتی ذکر شده است و نیز بنگرید به مجمع البیان ج ۱ ص ۸۶. در این مورد، آیات زیادی در قرآن وجود دارد که هدف از نزول قرآن را تدبیر و بهره‌گیری معنوی اعلام فرموده (از جمله سوره ص آیه ۲۹ و سوره ابراهیم آیه ۵۲) چنانکه روایات متعددی نیز از معصومین وارد شده که تعدادی از آنها در فصل مقدماتی گذشت. (۷)- خدای تبارک و تعالی در آیه ۱۲۱ از سوره بقره می‌فرماید: «آنان که کتاب (آسمانی) را به ایشان داده‌ایم آن را تلاوت کرده و حق تلاوت آن را ادا می‌کنند» امام صادق (ع) در تفسیر این آیه فرموده است: حق تلاوت آن است که در تلاوت آیات مربوط به بهشت و دوزخ تأمل شود به این صورت که با ذکر دعا از خداوند درخواست بهشت شده و با حالت تضرع به خداوند از جهنم پناه برده شود (تفسیر مجمع البیان ج ۱ ص ۳۷۵). (۸)- چنانکه در آیه ۲۰۴ از سوره اعراف آمده است: «چون قرآن خوانده می‌شود پس گوش فرا دهید و آرام گیرید شاید مورد رحمت الهی قرار گیرید. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۰۳

فصل دوم اسباب النزول

الف- مباحث کلی اسباب النزول

الف- مباحث کلی اسباب النزول ۱- شأن نزول یا سبب نزول یعنی چه؟ سبب نزول عبارت از سؤال یا حادثه‌ای است که در پی آن آیه یا آیاتی از قرآن نازل شده است. ۲- اسباب النزول بر چند قسم کلی است، ذکر کنید. بر دو قسم: ۱- سبب عام، ۲- سبب خاص. ۳- منظور از سبب عام در نزول بخشی از قرآن چیست؟ مقصود نزول بخشی از قرآن است که به طور ابتدائی و با هدف هدایت مردم نازل شده است «۱». ۴- مقصود از سبب خاص در بحث‌های علوم قرآنی چیست؟ مقصود همان سبب نزول اصطلاحی است که عبارت از سؤال یا حادثه‌ای است که در پی آن آیه‌ای نازل شده است «۲».

(۱) _____ - بنگرید به اتقان ج ۱ ص ۱۰۷ از

قول جعبری. (۲)- بنگرید به اتقان ج ۱ ص ۱۰۷ از قول جعبری. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۰۴-۵

مثالی جهت سبب نزول ذکر کنید. در پی سؤال مردم از حکم انفال (ثروتهای عمومی) آیه نازل شد که: «از تو درباره انفال سؤال

می‌کنند بگو که انفال متعلق به خدا و رسول است «۱»». ۶- دو رکن اصلی در بحث اسباب النزول کدامند؟ ۱- خصوص سبب، ۲- عموم لفظ. ۷- منظور از «خصوص سبب» در بحث اسباب النزول چیست؟ مقصود همان سؤال یا واقعه‌ای است که موجب نزول آیه یا آیاتی از قرآن شده است. ۸- منظور از «عموم لفظ» در بحث اسباب النزول چیست؟ منظور آن است که برخی از آیات گرچه درباره حادثه خاصی نازل شده، اما در قالب الفاظ و تعابیر عام نازل شده است. ۹- با ذکر یک آیه از قرآن سبب خاص و تعبیر عام را در بحث اسباب النزول نشان دهید. در آیه: «وَيُلِّ لِكُلِّ هُمْزَةٍ لَمَزَةٍ الَّتِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ» آیه در جهت نفرین بر امیه بن خلف «۲» که رسول خدا (ص) را مورد آزار قرار داد، نازل شده (حادثه خاص) اما لفظ الَّتِي لَفْظِي عام است و این نفرین شامل هر مسخره کننده و آزار کننده دیگر نیز می‌شود.

(۱)- سوره انفال آیه ۱. (۲)- نمونه بینات در شأن نزول آیات ص ۸۷۹، متذکر می‌شود که برخی از مفسران نزول این آیه را در شأن اخنس بن شریق یا ولید بن مغیره نیز احتمال داده‌اند. بنگرید مجمع البیان ج ۱۰ ص ۸۱۸ و تفسیر کشاف زمخشری ج ۴ ص ۷۹۵. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۰۵-۱۰ در بحث اسباب النزول عموم لفظ ملا-ک و معتبر است یا خصوص سبب؟ طبعاً عموم لفظ. ۱۱- آیا در بحث اسباب النزول سبب خاص با لفظ خاص نیز وجود دارد؟ آری. ۱۲- مثالی جهت سبب خاص که با لفظ خاص نیز وارد شده است، از آیات قرآن ذکر کنید. «تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ» که در مورد ابو لهب نازل گردید. ۱۳- فایده دانستن سبب نزول در آیات قرآن چیست؟ ۱- شناخت فلسفه احکام. ۲- شناخت دایره شمول حکم. ۳- فهم بهتر آیات از نظر شرایط نزول «۱». ۱۴- اسباب النزول چه مبنایی دارد؟ مبنای سماعی دارد یعنی نقل و روایت صحیح. ۱۵- آیا می‌توان با حدس یا اجتهاد سبب نزول آیه‌ای را معین نمود؟ خیر، اعتباری ندارد. ۱۶- روایات اسباب النزول در چه منابعی است؟ توضیح دهید. الف- در تفاسیر مختلف شیعه و سنی.

(۱)- برخی از محققان تا ۱۳ فایده جهت شناخت اسباب النزول یاد کرده‌اند. بنگرید به فصلنامه پژوهش‌های قرآنی ص ۱۹ الی ۲۷، تاریخ قرآن دکتر رامیار ص ۶۱۶. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۰۶ ب- در کتب مستقلاً که با عنوان اسباب النزول تألیف شده است. ۱۷- به سه کتاب که درباره سبب نزول آیات تألیف شده اشاره کنید. الف- اسباب النزول از واحدی. ب- لباب النقول از سیوطی. ج- نمونه بینات در شأن نزول آیات از دکتر محمد باقر محقق. ۱۸- کهن‌ترین کتاب در زمینه شناخت اسباب النزول چه کتابی بوده است؟ کتاب علی بن مدینی (متوفی ۲۳۴) استاد بخاری. ۱۹- سند روایات اسباب النزول معمولاً به چه کسانی منتهی می‌شود؟ به صحابه پیامبر (ص) که شاهد نزول وحی بوده‌اند. ۲۰- چه کسی در بین صحابه آگاه‌ترین فرد به اسباب النزول آیات بود؟ علی (ع). ۲۱- علی (ع) در زمینه آگاهی خود بر سبب نزول آیات چه فرمود؟ فرمود: «سوگند به خداوند هیچ آیه‌ای نازل نشد جز آنکه می‌دانم درباره چه موضوعی و درباره چه کسی و در چه مکانی نازل شده است «۱»». ۲۲- جری و انطباق در قرآن یعنی چه؟ یعنی آیه‌ای که درباره شخص یا گروهی نازل شده، معمولاً در همان مورد محدود نشده بلکه در خصوص سایر افراد و گروهها که از نظر خصوصیات با مورد نزول شریک باشند، جریان و انطباق پیدا می‌کند. (۱)- اتقان ج ۴ ص ۲۳۳. پرسش و

پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۰۷ ۲۳- تعدد اسباب و وحدت نازل- در بحث اسباب النزول- یعنی چه؟ یعنی در خصوص چند حادثه آیه واحدی نازل شده باشد «۱». ۲۴- وحدت سبب نزول و تعدد نازل- در بحث اسباب النزول- یعنی چه؟ یعنی در خصوص یک حادثه، آیات متعددی نازل شده باشد «۲».

ب- آشنایی با سبب نزول چند آیه و سوره معروف

ب- آشنایی با سبب نزول چند آیه و سوره معروف ۱- آیه: «وَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَ مَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ» درباره

چه کسانی نازل گردید (۳)؟ منافقین. ۲- آیه: «سَيَقُولُ الشُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبَلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا...» به مناسبت چه موضوعی و در شأن چه کسانی نازل شد؟ در مورد تغییر قبله از مسجد الاقصی به مسجد الحرام و در شأن یهودیان مدینه. ۳- لیلۃ المبیّت چه شبی است؟ شبی که رسول خدا (ص) به مدینه هجرت نمود و علی (ع) در بستر او استراحت کرد. ۴- به مناسبت لیلۃ المبیّت چه آیه‌ای نازل گردید؟ آیه ۲۰۷ سوره بقره با متن: «وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ (۴)».

(۱)_____ - مثالها را بنگرید در کتاب اتقان

سیوطی ج ۱ ص ۱۲۱، تاریخ قرآن دکتر رامیار ص ۶۳۸. (۲) - مأخذ اول ج ۱ ص ۱۲۴، تاریخ قرآن دکتر رامیار ص ۶۴۰. (۳) - سوره بقره آیه ۸ یعنی: و از مردم کسانی (هستند که) می‌گویند به خدا و روز قیامت ایمان آورده‌ایم اما آنان جزء مؤمنان نیستند. (۴) - برخی از مردمان کسانی هستند که جان خود را جهت کسب رضای الهی به فروش می‌گذارند و خدا به پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۰۸ ۵- آیه مباهله به چه مناسبتی نازل گردید؟ این آیه به مناسبت مباهله رسول خدا (ص) و اهل بیت او با علمای مسیحیت (نجران) نازل گردید. ۶- آیه مباهله چه آیه‌ای است ذکر کنید. آیه ۶۱ سوره آل عمران که می‌فرماید: «فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعِيدٍ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَابْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ (۱)».

۷- در آیه مباهله مراد از «ابناءنا»، «نساءنا» و «انفسنا» چه کسانی هستند؟ مراد از «ابناءنا» حسن و حسین (ع) مراد از «نساءنا» فاطمه زهرا (ع) و مراد از «انفسنا» علی (ع) هستند. ۸- آیه: «وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ (۲)» درباره چه کسانی نازل شد؟ شهدای بدر و احد. (۳) ۹- آیه: «إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ (۴)» درباره چه کسانی نازل شده؟

_____ بندگان خود مهربان است. (۱) - پس هر کسی که با تو به گفتگو و جدال برخاست آنهم پس از آنکه به دانستن آن آگاه شدی بگو بیایید (به همراهی) پسران ما و پسران شما و زنان ما و زنان شما و کسانی از خود ما و کسانی از خود شما را بخوانیم سپس ما و شما به نفرین کردن پردازیم و لعنت خدا را برای کسانی بخواهیم که از دروغگویان باشد. (۲) - آیه ۱۶۹ سوره آل عمران و ترجمه آن چنین است: البته نپندارید کسانی را که در راه خدا کشته شده‌اند مرده‌اند بلکه آنان زندگانند که در نزد خدای خود روزی می‌خورند. (۳) - نمونه بینات در شأن نزول آیات ص ۱۶۱. (۴) - سوره نساء آیه ۱۴۵ که می‌فرماید: «همانا منافقین در پائین‌ترین طبقات جهنم خواهند بود.» پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۰۹ منافقین مدینه به سرپرستی عبد الله بن ابی. ۱۰- آیه اکمال دین در چه زمانی و به چه مناسبتی نازل گردید (۱)؟ پس از حجه الوداع و به مناسبت اعلام ولایت علی (ع) و جانشینی پیامبر (ص). ۱۱- آیه ولایت در شأن چه کسی و به چه مناسبتی نازل گردید (۲)؟ در شأن علی (ع) و به مناسبت انفاق انگشتی از سوی آن حضرت به فقیر. ۱۲- آیه تبلیغ چه زمان و به چه مناسبتی نازل گردید (۳)؟ در بازگشت از حجه الوداع و به منظور نصب علی (ع) به جانشینی پیامبر (ص). ۱۳- در سوره توبه حوادث چه جنگ‌هایی مورد ارزیابی قرار گرفته است؟ جنگ‌های حنین و تبوک. ۱۴- مسجد ضرار چه مسجدی است و چه آیه‌ای در خصوص آن نازل گردید؟ مسجدی بود که منافقین مدینه ساختند تا آن را پایگاه توطئه سازند و خداوند با نزول آیات ۱۰۷ و ۱۰۸ سوره توبه، به پیامبر (ص) دستور داد تا در آن نماز نخواند. ۱۵- در سوره احزاب حوادث کدام جنگ مورد ارزیابی قرار گرفته؟ جنگ خندق یا جنگ احزاب. ۱۶- آیه تطهیر را ذکر کرده و بگوئید در شأن چه کسانی نازل شده؟

(۱)_____ - سوره مائده آیه ۲ که متن و

ترجمه آن در بخش اول، فصل آیه گذشت. (۲) - سوره مائده آیه ۵۵ که متن و ترجمه آن در بخش اول، فصل آیه گذشت. (۳) - آیه ۶۷ از سوره مائده که متن و ترجمه آن در بخش اول، فصل آیه گذشت. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۱۰ «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا (۱)»، این آیه در شأن اهل بیت پیامبر (ص) نازل شده

است. ۱۷- مصداق اهل بیت در آیه تطهیر چه کسانی هستند؟ رسول خدا (ص)، علی (ع)، فاطمه، حسن و حسین علیهم السلام. ۱۸- آیه: «وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ» (۲) در شأن چه کسی و به چه مناسبتی نازل شد؟ در شأن ابو جهل و به مناسبت تصمیم او جهت آزار و یا قتل پیامبر (ص)، که البته توطئه او و دوستانش عقیم ماند. ۱۹- سوره فتح به چه مناسبتی نازل گردید؟ به مناسبت انعقاد پیمان صلح حدیبیه که از مقدمات فتح مکه گردید. ۲۰- آیه «نَبَا» (۳) در شأن چه کسی نازل گردید؟ در شأن ولید بن عقبه ابی معیط که به مناسبت دادن گزارش دروغ، قرآن وی را فاسق خواند. ۲۱- آیه: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ» (۴) به چه مناسبتی نازل گردید؟ (۱) - سوره احزاب آیه ۳۳ که

می‌فرماید: «جز این نیست که خدا اراده کرده است که پلیدی را از شما اهل بیت بزدايد و شما را پاک گرداند چه پاک گرداندنی.» (۲) - ما از پیش رو و پشت سر سدی برایشان قرار دادیم و بر چشم آنها پرده‌ای افکندیم که چیزی را نمی‌بینند. (۳) - سوره حجرات آیه ۶ که می‌فرماید: «ای ایمان آورندگان اگر فاسقی برای شما خبری آورد درباره آن تحقیق و تفحص کنید.» (۴) - ای مردمان شما را از زن و مردی آفریدیم و به صورت دسته‌ها و قبیله‌هایی قرار دادیم تا همدیگر را بشناسید بدرستی که گرمی‌ترین شما نزد خدا پرهیزکارترین شماست، سوره حجرات آیه ۱۳. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۱۱ در روز فتح مکه و به منظور اعلام برابری بین آحاد مردم از جمله بلال حبشی و قریشیان مکه. ۲۲- جریان معراج پیامبر (ص) در چه سوره‌هایی نقل شده است؟ در سوره اسراء آیه یکم و سوره نجم آیات اول تا هجدهم. ۲۳- آیه نجوی در چه موردی نازل گردید «۱»؟ در این مورد که اگر کسی تصمیم به گفتگوی خصوصی با پیامبر (ص) دارد نخست باید مبلغی در راه خدا انفاق کند. ۲۴- در بین اصحاب پیامبر (ص) چه کسی به آیه نجوی عمل نمود؟ باتفاق نظر شیعه و سنی فقط علی (ع). ۲۵- آیه ابتدای سوره ممتحنه درباره چه کسی نازل شد؟ حاطب بن ابی یلتعه «۲». ۲۶- سوره منافقون درباره چه کسانی نازل شد؟ منافقان مدینه به سرپرستی عبد الله بن ابی. ۲۷- سوره دهر یا انسانان در شأن چه کسانی نازل گردید «۳»؟ (۱) - سوره مجادله آیه ۱۲: ای

کسانی که ایمان آورده‌اید هنگامی که خواستید با پیامبر (ص) به نحوی گفتگوی خصوصی پردازید پیش از آن صدقه‌ای پردازید. (۲) - این شخص با اعزام جاسوسی به سوی مکه قصد داشت اهالی مکه را از جریان حمله رسول خدا به مکه باخبر سازد که خداوند با نزول سوره ممتحنه رسول خود را از این توطئه باخبر ساخت جهت اطلاع بیشتر بنگرید به کتاب نمونه بینات در شأن نزول آیات ص ۷۹۹. (۳) - مراد از آیه پنجم این سوره است که می‌فرماید: «إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا...» پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۱۲ در شأن علی، فاطمه، حسن و حسین علیهم السلام. ۲۸- سبب نزول سوره دهر چه بود؟ در پی بیماری حسن و حسین (ع) حضرت علی و فاطمه و نیز کنیز آنان فضّه نذر کردند که پس از شفای حسنین سه روز روزه بگیرند، آنان پس از بهبود فرزندان خود ضمن وفای به نذر افطاری خود را در سه روز متوالی به یتیم، مسکین و اسیری ایتار نمودند در اینجا بود که آیاتی از سوره دهر نازل شد و به تمجید اهل بیت پرداخت که: «وَيُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مَشْكِيْنَا وَ يَتِيمًا وَ أَسِيرًا». ۲۹- سوره مطففین درباره چه کسانی نازل گردید؟ درباره گرانفروشان مدینه. ۳۰- در سوره علق: «أَرَأَيْتَ الَّذِي يَنْهَى عَبْدًا إِذَا صَلَّى» (۱) در شأن چه کسی نازل گردید؟ در شأن ابو جهل که مزاحم برگزاری نماز رسول خدا (ص) در مسجد الحرام می‌گشت. ۳۱- در سوره بینه: «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ» (۲) در شأن چه کسی نازل گردید؟ در شأن علی (ع) و شیعیان او. ۳۲- سوره «العاديات» در خصوص چه موضوعی نازل گردید؟ درباره جنگ ذات السلاسل که به فرماندهی علی (ع) صورت گرفت و خبر از

(۱) - آیا دیدی آن کسی که باز می‌داشت بنده‌ای (از ما را) هنگامی که به نماز می‌ایستاد. (۲) - همانا آنان که ایمان آوردند و

کارهای نیک و شایسته انجام دادند بهترین افراد (جهان) هستند. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۱۳
 پیروزی آنان داد. ۳۱- سوره تکاثر در شأن چه کسانی نازل شد؟ درباره دو طایفه از قریش بنام بنو سهم و بنو عبد مناف «۱». ۳۲-
 سوره همزه در شأن چه کسی نازل شد؟ بنا به مشهورترین روایت در شأن امیه بن خلف «۲». ۳۳- سوره فیل بیانگر چه ماجرای
 است؟ این سوره در جهت گزارش حمله ابرهه به خانه خدا و از بین رفتن او و لشکریانش نازل گردید. ۳۴- در سوره ماعون آیه: «أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالْإِيمَانِ» در شأن چه کسی نازل گردید؟ عاص بن وائل سهمی «۳». ۳۵- در سوره ماعون آیه: «قَوْلٌ لِلْمُصَلِّينَ»
 درباره چه کسانی نازل شد؟ منافقین. ۳۶- در سوره کوثر آیه: «إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ» درباره چه کسی نازل شد؟ عاص بن وائل.
 (۱) - نمونه بینات در شأن نزول آیات

ص ۸۷۷، در این مورد روایات دیگری هم وجود دارد. (۲) - اسباب النزول سیوطی ص ۴۳۸، بنا به روایات دیگر این سوره در
 مذمت ولید بن مغیره یا اشق بن شریق یا جمیل بن عامر جهنی نازل گردید بنگرید به نمونه بینات در شأن نزول آیات ص ۸۷۹.
 (۳) - در این مورد احتمالات دیگری نیز مطرح است از جمله آن که آیه فوق در شأن ولید بن مغیره یا ابو سفیان نازل شده است.
 بنگرید به نمونه بینات ص ۸۸۴. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۱۴ ۳۷- سوره «قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ» به
 چه مناسبتی نازل گردید؟ به مناسبت رد پیشنهاد بزرگان قریش به پیامبر که می‌گفتند یک سال تو بت‌های ما را عبادت کن و یک
 سال ما خدای تو را عبادت می‌کنیم. ۳۸- سوره نصر به چه مناسبتی نازل گردید؟ فتح مکه. ۳۹- سوره تبت به چه مناسبتی نازل
 گردید؟ به مناسبت مذمت و کوبیدن ابو لهب و همسر او که به دشمنی با رسول خدا (ص) می‌پرداختند. ۴۰- سوره توحید به چه
 مناسبتی نازل گردید؟ به مناسبت پاسخ دادن به سؤال یهودیان و مشرکان در مورد خداوند. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و
 علوم قرآنی، ص: ۲۱۵

فصل سوم ناسخ و منسوخ، عام و خاص

الف- ناسخ و منسوخ در قرآن

الف- ناسخ و منسوخ در قرآن ۱- نسخ از نظر لغوی بر چند معنی آمده است؟ بر سه معنی الف- نوشتن و پاک‌نویس کردن. ب- نقل
 و تغییر. ج- از بین بردن. ۲- نسخ در اصطلاح علوم قرآنی یعنی چه؟ سپری شدن اعتبار حکمی از احکام ثابت دینی با سپری شدن
 وقت و زمان آن «۱». ۳- چرا در تعریف نسخ برای حکم، قید ثابت آمده است؟ در صورتی که حکم ثابت نبوده و با تغییر موضوع،
 عوض شود نسخی به وقوع نمی‌پیوندد. ۴- نسخ در عرف صحابه و مسلمانان اولیه چه معنایی داشته است؟ از نظر آنان هر گونه
 تغییری در یک حکم نسبی نوعی نسخ به حساب می‌رفت. اسست «۲».

(۱) - البیان ص ۲۷۷. (۲) - گرچه این
 تغییر تخصیص یک عام یا تقیید یک امر مطلق باشد. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۱۶ ۵- آیا نسخ در
 احکام دینی جایز است و چرا؟ آری، طبیعت هر نهضت اصلاحی ایجاب می‌کند که بر حسب شرایط، تغییراتی در قوانین خود
 به‌وجود آورد. ۶- نمونه‌ای از نسخ در اسلام را ذکر کنید. تغییر قبله مسلمانان از مسجد الاقصی به بیت الله الحرام. ۷- چه آیاتی از
 قرآن در مورد تغییر قبله نازل گردید؟ آیات ۱۴۲ تا ۱۴۵ سوره بقره «۱». ۸- ناسخ یعنی چه؟ ناسخ آیه‌ای است که حکمی از احکام
 دینی را که قبلاً نازل شده، نسخ کرده و به اعتبار آن پایان می‌دهد. ۹- منسوخ یعنی چه؟ منسوخ عبارت از آیه‌ای است که در آن
 حکمی نسخ شده است. ۱۰- چه کسانی نسخ در احکام دینی را محال و غیر ممکن می‌دانند؟ یهودیان و مسیحیان. ۱۱- مهمترین
 دلیل مخالفان نسخ چه بوده است؟ تصور می‌کنند که نسخ یک حکم و جایگزینی حکم دیگری بجای آن مستلزم جهل خداوند

است (۱) _____ این آیات در ابتدای جزء دوم و با این عبارت شروع می‌گردد: «سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبَلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا...» پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۱۷-۱۲- چرا نسخ در احکام امری جایز است؟ نسخ حکمی که از ابتدا طبق مصلحتی از جمله امتحان مردم- در علم خداوند- به صورت موقت وضع شده باشد، مانعی ندارد. ۱۳- آیا در تورات و انجیل نیز نسخ به وقوع پیوسته است؟ آری «۱». ۱۴- آیا موضوع ناسخ و منسوخ در قرآن طرح شده است؟ آری. ۱۵- چه آیاتی از قرآن موضوع ناسخ و منسوخ را مستقیماً طرح کرده است؟ آیه ۱۰۶ سوره بقره و آیه ۱۰۱ سوره نحل. ۱۶- مفاد آیه ۱۰۶ از سوره بقره- در مورد ناسخ و منسوخ- چیست؟ آنچه از آیه‌ای نسخ کنیم یا از خاطره‌ها بزدائیم آیه‌ای بهتر یا مثل آن را بیاوریم آیا ندانستی که خداوند بر هر کاری تواناست «۲». ۱۷- مفاد آیه ۱۰۱ از سوره نحل- در مورد ناسخ و منسوخ- چیست؟ چون آیه‌ای را جایگزین آیه‌ای سازیم- با آنکه خداوند به آنچه نازل می‌کند آگاه‌تر است- مشرکان گویند که بر خدا افترا بسته‌ای بلکه بیشتر آنان نمی‌دانند. ۱۸- آیا در بین مسلمانان هم کسی منکر وقوع نسخ در قرآن بوده است؟ آری. _____ (۱) - نمونه‌های نسخ در تورات و انجیل را بنگرید در کتاب البیان ص ۲۸۱ الی ۲۸۴. (۲) - ما نُنَسِّخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۱۸-۱۹- نام دو تن از دانشمندان اسلامی که منکر وقوع نسخ در قرآن بوده‌اند را ذکر کنید. ابو مسلم اصفهانی، سید هبه‌الدین شهرستانی. ۲۰- حقیقت نسخ از نظر منکران وقوع نسخ در قرآن چیست؟ به عقیده آنان نسخ صورت گرفته نسخ احکام دینهای گذشته به وسیله احکام اسلام است. ۲۱- آیا در احکام اسلامی مصداقی از ناسخ و منسوخ وجود دارد؟ آری. ۲۲- نسخ در چه حوزه‌ای واقع شده است؟ حوزه تشریع یعنی احکام و مقررات دینی. ۲۳- شناخت ناسخ و منسوخ از چه نظر اهمیت دارد؟ از نظر قضاوت و فتوی و آشنایی با تاریخ نزول آیات. ۲۴- علی (ع) به شخصی که بدون اطلاع از ناسخ و منسوخ در قرآن، به قضاوت می‌پرداخت، چه فرمود؟ فرمود: هلاک شدی و دیگران را هم به هلاکت انداخته‌ای «۱». ۲۵- چه عواملی قدرت نسخ آیه‌ای از آیات قرآن را دارد؟ قرآن و سنت قطعی و متواتر. _____ (۱) - اتقان سیوطی ج ۳ ص ۶۶. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۱۹-۲۶- آیا خبر واحد می‌تواند ناسخ آیه‌ای از قرآن باشد؟ خیر «۱». ۲۷- شرایط نسخ آیه‌ای از قرآن با آیه دیگر چیست؟ بین دو آیه تضاد و تعارض به حدی باشد که راهی برای جمع دو آیه با یکدیگر- از نظر مفهوم- وجود نداشته باشد. ۲۸- آیه هر دو آیه‌ای که به ظاهر دارای اختلاف باشند، می‌توان مصداقی از ناسخ و منسوخ دانست؟ خیر. ۲۹- به عقیده دانشمندان اهل سنت نسخ در قرآن دارای چند قسم است، ذکر کنید «۲». بر سه قسم به شرح: الف- نسخ در تلاوت آیه و ابقاء حکم آن. ب- نسخ حکم و نسخ تلاوت آیه با یکدیگر. ج- نسخ حکم بدون نسخ آیه. ۳۰- نسخ در تلاوت آیه و ابقاء حکم آن یعنی چه؟ یعنی آنکه آیاتی در قرآن موجود بوده که فعلاً- وجود ندارد اما حکم آنها در بین _____ (۱) - در توضیح سؤالات ۲۵ و ۲۶

متذکر می‌شویم که خبر متواتر عبارت از خبری است که تعداد ناقلان و راویان آن در هر طبقه به قدری فراوان باشد که احتمال توطئه آنان بر جعل خبر عقلاً و عادتا محال باشد، چنین خبری یقین‌آور بوده و صلاحیت نسخ قرآن را که آن نیز متواتر است خواهد داشت اما در مقابل هر خبر و روایت که ناقلان آن به حد تواتر نرسد خبر واحد محسوب شده و خبر واحد از نظر واحد از نظر صدور از معصوم (ع) ظنی و احتمالی است و به همین جهت صلاحیت نسخ آیه قرآن را- که از متواتر است- نخواهد داشت. (۲)- همانگونه که در سؤالات بعد خواهد آمد برخی از اقسام مذکور قبول شیعه نیست. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۲۰ مسلمانان باقی مانده است «۱». ۳۱- نظر صحیح در مورد: «نسخ در تلاوت آیه و ابقاء حکم» چیست؟ این قسم از

نسخ از نظر تاریخی به وقوع نییوسته زیرا مستلزم وقوع تحریف در قرآن است. ۳۲- نسخ در تلاوت و حکم آیه یعنی چه؟ یعنی آیاتی در زمان رسول خدا (ص) در قرآن وجود داشته که در همان زمان نسخ شده و در حال حاضر اثری از لفظ و معانی آن وجود ندارد. ۳۳- «۲». ۳۳- نظر صحیح در مورد: «نسخ در تلاوت و حکم» آیه چیست؟ به عقیده شیعه این قسم از نسخ نیز صحیح نیست زیرا مستلزم وقوع تحریف در قرآن است. ۳۴- «۳». ۳۴- نسخ در حکم، بدون نسخ خود آیه یعنی چه؟ یعنی در قرآن آیاتی وجود دارد که در حال حاضر تلاوت می‌گردد اما حکم آنها نسخ شده است. ۳۵- نظر صحیح در مورد: «نسخ حکم بدون نسخ خود آیه» چیست؟ این نوع از نسخ مانعی ندارد (۱-_____).

چنانکه گذشت اهل سنت این نوع نسخ را قبول داشته و برای آن مثالهایی زده‌اند از جمله آیه رجم که مورد ادعای عمر بوده است (بنگرید به مناهل العرفان ج ۲ ص ۱۱۱) اما دانشمندان شیعه با ادله محکم این نوع از نسخ را رد کرده‌اند از جمله آیت اله خویی در البیان ص ۲۰۲ و ۲۸۵. ۲- (۲)- اهل سنت آیه‌ای معروف به آیه رضاع را مصداق این نوع از نسخ می‌دانند بنگرید به اتقان سیوطی ج ۳ ص ۷۰ اما شیعیان این قسم از را رد کرده‌اند از جمله بنگرید به البیان ص ۲۰۴ و ۲۰۵. ۳- (۳)- اهل سنت آیه‌ای معروف به آیه رضاع را مصداق این نوع از نسخ می‌دانند بنگرید به اتقان سیوطی ج ۳ ص ۷۰ اما شیعیان این قسم از را رد کرده‌اند از جمله بنگرید به البیان ص ۲۰۴ و ۲۰۵. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۲۱ ۳۶- تعداد آیات منسوخه را ذکر کنید. در این مورد بین دانشمندان، در دوره‌های مختلف، اختلاف نظر وجود دارد «۱». ۳۷- به عقیده سیوطی در کتاب اتقان تعداد آیات منسوخه در قرآن چند مورد است؟ ۲۰ مورد «۲». ۳۸- به عقیده آیت اله خویی تعداد آیات منسوخه چند مورد می‌باشد؟ فقط ۱ مورد. ۳۹- از نظر آیت اله خویی کدام آیه قرآن، منسوخ شده است؟ آیه ۱۲ از سوره مجادله معروف به آیه نجوی. ۴۰- آیه نجوی را ذکر کنید. ای کسانی که ایمان آوردید، هرگاه تصمیم به گفتگوی خصوصی و سرّی با رسول خدا (ص) گرفتید، نخست صدقه‌ای در راه خدا بدهید «۳». ۴۱- آیا در بین اصحاب پیامبر (ص) کسی به آیه نجوی عمل نمود؟ (۱-_____)

آیات منسوخه به اختلاف آنان در تعریف نسخ و خلط تعریف نسخ با تعریف تخصیص باز می‌گردد. ۲- (۲)- جهت اطلاع از این موارد بنگرید به اتقان ج ۳ ص ۷۳ الی ۷۷. ۳- (۳)- جهت اطلاع خوانندگان متذکر می‌شویم که در بین اصحاب رسول خدا (ص) عده‌ای به بهانه‌های واهی وقت رسول خدا (ص) را گرفته و تقاضای گفتگوی سرّی و ملاقات خصوصی می‌کردند خداوند برای محدود کردن این گفتگوها و امتحان مؤمنان با نزول آیه نجوی دستور داد هر کس قصد گفتگوی سرّی با رسول خدا (ص) را دارد، نخست صدقه‌ای تقدیم دارد. با نزول این آیه گفتگوهای سرّی قطع شد و مزاحمت‌ها برچیده شد اما در بین اصحاب پیامبر (ص) علی (ع) تنها کسی بود که با انفاق مال خود در راه خدا، باز از فیض مصاحبت خصوصی رسول خدا (ص) بهره‌مند گردید، تا این که با نزول آیه ۱۳ از سوره مجادله این تکلیف برداشته شد، جهت اطلاع بیشتر بنگرید به کتاب البیان آیت اله خویی ص ۳۷۳. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۲۲ آری، تنها علی (ع) عمل نمود. ۴۲- آیه نجوی با چه آیه‌ای نسخ گردید؟ با آیه ۱۳ سوره مجادله. ۴۳- مفاد ناسخ آیه نجوی را ذکر کنید. آیا ترسیدید که پیش از گفتگوی خصوصی با رسول خدا (ص) صدقه‌هایی بپردازید، حالا که عمل نکردید و خدا از تقصیرتان گذشت، پس نماز گذارید و زکات بپردازید. ۴۴- نظر معتدل در مورد تعداد منسوخات در قرآن کدام است؟ به عقیده دانشمندان علوم قرآنی معاصر در حدود ۱۵ مورد آیه منسوخ در قرآن وجود دارد «۱». ۴۵- معروف‌ترین کتابی که در مورد ناسخ و منسوخ در قرآن تألیف شده چه کتابی است؟ کتاب الناسخ و المنسوخ فی القرآن از ابو جعفر نحاس (متوفی قرن چهارم). ۴۶- آیا وجود ناسخ و منسوخ در قرآن به معنای وجود تناقض در قرآن است؟ خیر. ۴۷- دو نمونه از مصادیق ناسخ و منسوخ را در آیات قرآن ذکر کنید. آیات مربوط به تعداد جنگجویان در سوره انفال و آیات مربوط به عده زنان شوهر (۱-_____)

بنگرید به التمهید ج ۲ ص ۲۹۶ به بعد، تاریخ و علوم قرآن ص ۲۶۰ به بعد، مناهل العرفان ج ۲ ص ۱۵۲. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۲۳ مرده در سوره بقره «۱». ۴۸- بدا یعنی چه؟ بدا یعنی ظهور امری پس از پنهان بودن آن. ۴۹- بدا در اصطلاح یعنی چه؟ بدا به معنای جایگزینی تقدیری از تقدیرات خداوندی به جای تقدیر دیگر است. ۵۰- تفاوت نسخ و بدا در چیست؟ نسخ در افق تشریع و قانونگذاری است اما بدا در افق تکوین و آفرینش است «۲». ۵۱- بدا در چه موردی به وقوع می‌پیوندد؟ بدا در زمانی به وقوع می‌پیوندد که یک قضای غیر حتمی جای خود را به قضای دیگر دهد. ۵۲- چه کسانی منکر وقوع بدا هستند؟ یهودیان، مسیحیان و اهل سنت. ۵۳- دلیل منکران بدا چیست؟ تصور می‌کنند که بدا مستلزم جهل برای خداوند است. (۱) - جهت توضیح بیشتر متذکر

می‌شویم که بنا به آیه ۶۵ سوره انفال مسلمانان در ابتدا موظف شدند که هر نفر با ده نفر در میدان جنگ به نبرد برخیزند اما پس از مدتی این حکم تخفیف یافت و هر نفر موظف شدند که تنها با دو نفر مقابله نمایند که به این موضوع در آیه ۶۶ همین سوره اشاره شده است. و در مورد عده زنان شوهر مرده نیز باید گفت که مطابق آیه ۲۴۰ سوره بقره این عده نخست یکسال بوده است اما مطابق آیه ۲۳۴ همین سوره این حکم نسخ گردید و عده وفات این بانوان به چهار ماه و ده روز تقلیل یافت بنگرید به التمهید فی علوم القرآن ج ۲ ص ۲۹۷ و ۲۹۹. (۲) - شناخت قرآن از سید علی کمالی دزفولی ص ۲۸۴. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۲۴ ۵۴- قرینه‌ای بر صحت بدا ذکر کنید. دعایی که انسان به امید رفع گرفتاری می‌کند، شاهی بر صحت امر بدا است. ۵۵- یک دلیل قرآنی بر صحت بدا ذکر کنید. آیه ۳۹ از سوره رعد که می‌فرماید: «خداوند آنچه را بخواهد از لوح تقدیرات پاک می‌کند و آنچه بخواهد ثابت می‌دارد و اساس کتاب نزد اوست». ۵۶- آیا در قضا و تقدیرات حتمی خداوند بدا راه دارد؟ خیر. ۵۷- امام صادق در مورد اصالت بدا چه فرمود؟ فرمود: «خداوند عزّ و جلّ به چیزی چون اعتقاد به بدا، عبادت نشده است «۱»».

ب- عام و خاص در قرآن

ب- عام و خاص در قرآن ۱- عام چیست؟ عام لفظی است که بدون حصر (استثناء) تمام افرادی که صلاحیت آن را دارند، فرا می‌گیرد. ۲- مهمترین صیغه عام را با ذکر دو مثال قرآنی ذکر کنید. مهمترین صیغه عام لفظ کلّ است مانند مثالهای: «كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ»، «إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ». * ۳- به برخی دیگر از الفاظ عام اشاره کنید. (۱) - البیان ص ۳۹۲ به نقل از توحید

صدوق، ضمنا مقصود امام (ع) آن است که اعتقاد به بدا همواره انسان را در حال تضرّع و دعا نگهداری می‌کند از این رو هیچ امری همچون بدا موجب توجه انسان به خدا نمی‌گردد. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۲۵ الذی، الّتی، ال و نکره در سیاق نفی و نهی. ۴- مثالی جهت نکره در سیاق نفی ذکر کنید. ذلک الکتاب لا ریب فیہ: یعنی این کتاب هیچ شکی در آن نیست که لفظ «ریب» عام است. ۵- مثالی جهت نکره در سیاق نهی ذکر کنید. «فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ» یعنی هیچ آفی به پدر و مادر مگو که افّ عام است. ۶- خاص چیست؟ خاص لفظی است که تنها برخی از افرادی که صلاحیت دارند را فرا می‌گیرد. ۷- تخصیص یعنی چه؟ تخصیص عبارت از خارج ساختن مصادیقی از یک عام است که در شمار همان عام بوده است. ۸- با ذکر یک مثال قرآنی عام و خاص را روشن سازید. در آیه شریفه: «إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ...» «الانسان عام است و «الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» خاص است. ۹- مخصّص چیست؟ مخصّص عاملی است که حکم خاص را از حکم عام جدا و متمایز می‌کند. ۱۰- مخصّص بر چند قسم است؟ بر دو قسم: متّصل و منفصل. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۲۶ ۱۱- مخصّص متّصل بر چند قسم است؟ بر ۵ قسم که عبارتند از: استثناء، صفت، شرط، غایت و بدل بعض از کل

«۱». ۱۲- مخصص منفصل چیست؟ مخصصی است که در آن بین عام و اصل مخصص فاصله‌ای باشد یعنی هر کدام در آیه‌ای قرار داشته باشند. ۱۳- مثالی جهت مخصص منفصل در قرآن ذکر کنید. در آیه ۳ از سوره نساء می‌فرماید: «با هر خانمی که مایل بودید ازدواج کنید» اما در آیه ۲۳ همین سوره می‌فرماید: «مادرانتان و دخترانتان و ...» از نظر ازدواج برای شما حرام شده‌اند که این مخصص منفصل است. ۱۴- تفاوت نسخ و تخصیص را توضیح دهید. نسخ و تخصیص از چند جهت با یکدیگر تفاوت دارند «۲» از جمله آن که: «نسخ اختصاص حکم به برخی از زمانها را می‌رساند اما تخصیص اختصاص حکم را به برخی از افراد. و دیگر: نسخ عبارت از قطع استمرار حکم (تشریع) سابق است. اما تخصیص منحصر کردن حکم عام و کلی بر بعضی از افراد. نسخ فقط در احکام شرعی تحقق دارد اما تخصیص در احکام و غیر احکام نسبت پیدا می‌کند. نسخ جز با کتاب و سنت صورت نمی‌گیرد اما تخصیص به وسیله حکم عقل نیز»

(۱)- تعریف و مثالهای هر یک از انواع مخصص در کتب تخصصی علوم قرآنی آمده است که ما از نقل آن خودداری کرده‌ایم اما علاقه‌مندان می‌توانند به کتابهای اتقان سیوطی نوع چهل و پنجم، مباحث فی علوم القرآن مناع القطان ص ۲۲۶، مراجعه کنند. (۲)- زرقانی در کتاب مناهل العرفان تا هفت تفاوت جهت نسخ و تخصیص برشمرده است بنگرید به ج ۲ ص ۸۰ الی ۸۲. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۲۷ صورت می‌گیرد. ۱۵- آیا هر حکم عامی در قرآن، مورد خاص دارد؟ ضرورتاً خیر. ۱۶- از اقسام عام در قرآن، به دو قسم اشاره کنید. الف- عامی که بر عمومیت خود باقی است. ب- عامی که منظور از آن خاص باشد. ۱۷- نمونه‌ای از عامی که منظور آن خاص است از آیات قرآن ذکر کنید. در آیه: «أَمْ يَحْشُدُونَ النَّاسَ عَلَى مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ» یعنی آیا (عده‌ای) به مردم حسادت می‌کنند نسبت به آن چه خداوند از فضلش به آنان داده است، طبق روایات مراد از «ناس» در این آیه، رسول خدا (ص) است که مورد حسادت کفار و منافقین بوده است «۱».

(۱)- اتقان ج ۲ نوع ۵۱. پرسش و

پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۲۹

فصل چهارم محکم و متشابه، تنزیل و تأویل

الف- محکم و متشابه در قرآن

الف- محکم و متشابه در قرآن ۱- محکم و متشابه در قرآن به چند معنی وارد شده است توضیح دهید؟ به دو معنی: الف- لغوی ب- اصطلاحی ۲- محکم و متشابه از نظر لغوی یعنی چه؟ محکم به معنای استوار و خلل‌ناپذیر (مصون از زوال و فساد) و تشابه به معنای همسانی در زیبایی، نظم، اسلوب و ... ۳- رابطه آیات قرآن با محکم و متشابه از نظر لغوی چیست؟ بنا به معنای لغوی، محکم و متشابه دو وصف برای کلیه آیات قرآنی است یعنی تمام آیات قرآن از یک جهت محکم و از جهت دیگر متشابه‌اند. ۴- کدام آیه صفت محکم بودن را به کل قرآن نسبت می‌دهد؟ آیه اول سوره هود که می‌فرماید: «قرآن کتابی است که همه آیاتش محکم است» «۱». ۵- کدام آیه صفت تشابه را (از نظر لغوی) به کل قرآن نسبت می‌دهد؟ آیه ۲۳ از سوره زمر که می‌فرماید: «خداوند بهترین سخن (قرآن) را نازل کرد که»

(۱)- کتابُ أَحْكَمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۳۰ کتابی است که آیاتش شبیه به یکدیگر است «۱». ۶- محکم از نظر اصطلاحی یعنی چه؟ محکم عبارت از آیه‌ای است که در بیان منظور خود صریح و استوار بوده و معنای آن با معنای دیگر اشتباه نشود. ۷- متشابه از نظر اصطلاحی یعنی چه؟ متشابه عبارت از آیه‌ای است که در معنای آن احتمالاتی به ذهن برسد به طوری که حقیقت معنای آیه برخواننده و شنونده مشتبه شود. ۸- رابطه قرآن با

محکم و متشابه از نظر اصطلاحی چیست؟ قرآن به دو بخش متمایز تقسیم می‌شود محکمت و متشابهات. ۹- کدام آیه قرآن را به محکمت و متشابهات تقسیم می‌کند؟ آیه هفتم از سوره آل عمران که می‌فرماید: «اوست خدایی که کتاب را بر تو نازل کرد از این کتاب بخشی محکمت است که اساس کتاب است و بخشی متشابهات (۲)». ۱۰- بحث محکم و متشابه در علوم قرآنی براساس کدام یک از معانی گفته شده است؟ معانی اصطلاحی. ۱۱- قرآن از محکمت با چه تعبیری یاد فرموده است؟ ام الکتاب یعنی اساس قرآن (۱) _____.

الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا. (۲)- هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۳۱ ۱۲- تعبیر ام الکتاب در مورد محکمت ناظر به چیست؟ اینکه آیات محکمت مرجع آیات متشابهات است. ۱۳- قرآن در مورد متشابهات چه هشدار داده است؟ این که بیمار دلان و فتنه جویان از آیات متشابه قرآن سوء استفاده کرده و مدعی تأویل آن هستند. ۱۴- چه کسی دانای به تأویل حقیقی متشابهات قرآنی است؟ خداوند و راسخان در علم (۱). ۱۵- مراد از راسخان در علم چه کسانی هستند؟ رسول خدا (ص) و امامان شیعه (ع). ۱۶- وظیفه مؤمنان در مقابل آیات محکم چیست؟ به این آیات ایمان آورده و به مفاد آن عمل کنند. ۱۷- وظیفه مؤمنان در مقابل آیات متشابه چیست؟ (۱) _____ باید توجه داشت که در تفسیر:

«وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ» که قسمتی از آیه هفتم سوره آل عمران است، بین مفسران شیعه و سنی اختلاف نظر وجود دارد و ریشه این اختلاف به واو «و الراسخون» باز می‌گردد که واو عطف است یا واو استیناف. اهل سنت معمولاً واو را استینافی گرفته و در نتیجه علم به تأویل متشابهات را مخصوص خدای تبارک و تعالی می‌دانند در حالیکه مفسران شیعه به انکای روایاتی که از امامان رسیده است از جمله روایت امام صادق که می‌فرماید: «نحن الراسخون في العلم و نحن نعلم تأويله» (اصول کافی ج ۱ ص ۲۱۳) واو را واو عطف دانسته و تأویل متشابهات را علاوه بر خداوند از اختصاصات راسخان در علم به شمار می‌آورند. در این وسط مرحوم علامه طباطبایی رأی عجیب و جالبی ارائه کرده است این مفسر بزرگ از یک سو همانند مفسران اهل سنت واو را در آیه شریفه واو استیناف دانسته‌اند، اما از سوی دیگر معتقد است که رسول خدا (ص) و اهل بیت او دانای به تأویل تمام قرآن منجمله متشابهات آن هستند لکن این مقام علمی به توسط آیات دیگری (آیاتی از سوره تطهیر و واقعه) برای آنان به دست می‌آید و نه آیه هفتم از سوره آل عمران. جهت اطلاع بیشتر بنگرید به کتاب قرآن در اسلام ص ۶۶ تفسیر المیزان ج ۳ ص ۵۰. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۳۲ به این آیات ایمان آورده اما از عمل به آن خودداری ورزند. ۱۸- دو نمونه از آیات متشابه قرآن را ذکر کنید؟ «۱» آیه ۵ از سوره طه که می‌فرماید: «الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى». آیه ۲۲ از سوره فجر که می‌فرماید: «وَجَاءَ رَبُّكَ...» ۱۹- آیا محکم و متشابه در قرآن امری مطلق است یا نسبی؟ امری نسبی. ۲۰- روش امامان شیعه در مسأله محکم و متشابه چه بوده است؟ آیات متشابه را به آیات محکم ارجاع داده و معانی واقعی متشابهات را روشن می‌ساخته‌اند. ۲۱- چرا در قرآن آیه‌ای که مطلقاً متشابه باشد وجود ندارد؟ چون معانی آیات متشابه از طریق ارجاع به آیات محکم، روشن می‌گردد. ۲۲- امام صادق (ع) در مورد آیات محکم و متشابه چه فرموده است؟ فرموده است: «محکم آیه‌ای است که بتوان به آن عمل کرد (معنای آن کاملاً) _____ روش _____» (۱) _____ ترجمه ظاهری آیه: «الرَّحْمَنُ

عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى» این است: «و خدای رحمان بر تخت قرار گرفت» چون کلمه عرش در خود قرآن نیز به معنای تخت استعمال شده است (در سوره یوسف می‌فرماید: «وَرَفَعَ أَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ» یعنی یوسف پدر و مادر خود را بر تخت نشانید و بالا برد) به این ترتیب آیه موهم جسمانیت پروردگار است که البته خداوند از این موضوع منزّه است لذا معنای حقیقی آیه چیز دیگری است همانند: و خداوند بر هستی مستولی گشت. به همین ترتیب آیه: «وَجَاءَ رَبُّكَ» ظاهراً به معنی آمد پروردگار تو، می‌باشد که این معنا نیز معنای

صحیحی در مورد پروردگار نیست و باید آن را به گونه‌ای تأویل نمود که با محکّمات قرآن در تعارض نباشد برخی از مفسّران مضافی را در تقدیر گرفته‌اند مانند: «و جاء رحمه ربك» یعنی رحمت پروردگار تو آمد و نظرات دیگری هم در این خصوص وجود دارد. جهت اطلاع بیشتر بنگرید به کتاب التمهید فی علوم القرآن ج ۳ ص ۱۱۲ و ۱۱۳ و نیز نقد و بررسی‌های بعمل آمده در این زمینه در همین کتاب و قرآن در اسلام ص ۵۰. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۳۳ است) اما متشابه آیه‌ای است که معنای آن برای کسی که ناوارد است مشتبه می‌شود «۱». ۲۳- امام رضا (ع) در مورد محکم و متشابه چه فرمود؟ فرمود: «کسی که متشابه قرآن را به محکم آن برگرداند او به راه راست هدایت شده است» ۲۴- آیا می‌توان حروف مقطعه را از جمله آیات متشابه دانست؟ خیر. ۲۵- چرا حروف مقطعه از مصادیق متشابهات نیست؟ چون حروف مقطعه ظاهراً مدلول و مفهوم لفظی ندارد لذا نمی‌تواند از مصادیق متشابهات باشد «۳». ۲۶- چرا در قرآن متشابهات راه یافته است؟ نزول معانی و حقایق نامتناهی و مطلق در الفاظ و عبارات محدود، موجب پیدایش متشابهات شده است «۴». ۲۷- امام صادق (ع) از محکّمات قرآن با چه تعبیری ییاد فرمود؟ فرقان. ۲۸- از نظر فقهی محکم چه نوع آیه‌های است؟

(۱) _____ - المحکم ما یعمل به و المتشابه

ما اشتبه علی جاهله. تفسیر عیاشی ج ۱ ص ۱۸۵. (۲) - قرآن در اسلام ص ۵۲ به نقل از عیون اخبار الرضا. (۳) - قرآن در اسلام ص ۴۷. (۴) - شناخت قرآن از سید علی کمالی دزفولی ص ۲۱۸. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۳۴ محکم در مقابل منسوخ است یعنی محکم آیه‌ای است که نسخ نشده است «۱». ۲۹- راغب اصفهانی آیات قرآن را از نظر محکم و متشابه بر چند قسم تقسیم کرده است توضیح دهید. بر سه قسم: الف- متشابه علی الاطلاق. ب- محکم علی الاطلاق. ج- متشابه از یک نظر و محکم از نظر دیگر «۲». ۳۰- نمونه‌ای از متشابهات علی الاطلاق را در قرآن ذکر کنید. علم به فرارسیدن قیامت که جز خداوند نمی‌داند. ۳۱- مقصود از آیه‌ای که از یک نظر متشابه و از نظر دیگر محکم است، چه نوع آیه‌ای است؟ مقصود آیه‌ای است که خداوند و راسخان در علم، به تأویل و حقیقت آن آگاه می‌باشند. ۳۲- متشابهات بیشتر در چه زمینه‌هایی در قرآن آمده است؟ در زمینه آیاتی که از صفات خداوند بحث می‌کند.

ب- تنزیل و تأویل در قرآن

ب- تنزیل و تأویل در قرآن ۱- تنزیل از نظر لغوی یعنی چه؟ فرود آوردن. ۲- تنزیل در اصطلاح تاریخ قرآن یعنی چه؟

(۱) _____ - شناخت قرآن ص ۲۲۰. (۲) - به

نقل از شناخت قرآن ص ۲۲۱. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۳۵ نزول تدریجی قرآن کریم. ۳- تنزیل قرآن در اصطلاح علوم قرآنی یعنی چه؟ مراد معانی روشن و تحت الفظی آیات است. ۴- کلمه تأویل از نظر لغوی یعنی چه؟ تأویل از ماده اول به معنای بازگردانیدن و رجوع است. ۵- کلمه تأویل چند مرتبه و در چند سوره از سوره‌های قرآن وارد شده است؟ این کلمه ۱۷ مرتبه و در ۷ سوره از سوره‌های قرآن وارد شده است. ۶- تأویل در عرف مفسّران قدیم به چه معنی بود؟ این کلمه مترادف با تفسیر بود. ۷- تأویل در عرف مفسّران دوره متأخران «۱» به چه معنی بود؟ از نظر مفسّران این دوره هر معنایی از قرآن که برخلاف مفاهیم ظاهری لغات و عبارات بوده، نوعی تأویل به شمار می‌رفت. ۸- آیا معانی تأویل در عرف مفسّران (از قدیم یا متأخر) معانی دقیقی بود؟ خیر، به عقیده مفسّران معاصر، این معانی غلط و ناقص است «۲». ۹- معانی تأویل در عرف قرآن چیست؟ تأویل در عرف قرآن به چند معنی آمده است از جمله: عاقبت امر، ارجاع به حقیقت

(۱) _____ - در بحث‌های تاریخ فرهنگ و

عقاید اسلامی معمولاً تا پایان قرن پنجم را دوره متقدمان و از ابتدای قرن ششم به بعد را دوره متأخران گویند. (۲) - قرآن در اسلام

ص ۵۸. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۳۶ شیء و تعبیر خواب. ۱۰- تأویل قرآن بر چند قسم است نام ببرید؟ بر دو قسم: تأویل به حق، تأویل به باطل. ۱۱- تأویل به حق قرآن چه تأویلی است؟ تأویلی که نشان دهنده مراد و مقصود حقیقی خداوند است. ۱۲- تأویل به باطل در قرآن چه تأویلی است؟ تأویلی که برخلاف مقصود حقیقی خداوند است. ۱۳- تأویل به باطل از سوی چه کسانی صورت می‌گیرد؟ فتنه‌جویان و بیمار دلان. ۱۴- تأویل حقیقی قرآن (تأویل به حق) نزد چه کسانی است؟ خداوند و راسخان در علم «۱». ۱۵- کلمه تأویل از نظر علامه طباطبایی به چه معنی است؟ به عقیده علامه طباطبایی تأویل یک شیء (از جمله قرآن) از سنخ مفاهیم لفظی نیست بلکه حقیقتی است عینی و خارجی که آن شیء از آن سرچشمه می‌گیرد «۲». ۱۶- از نظر علامه طباطبایی تأویل قرآن چه ماهیتی دارد؟ تأویل قرآن حقیقت یا حقایقی است که در نزد خداوند بوده و از مختصات غیب (_____۱) - بنگرید به همین فصل بخش

محکم و متشابه پاورقی سؤال ۱۴ در توضیح «وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ». (۲) - قرآن در اسلام ص ۶۲. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۳۷ است «۱». ۱۷- از نظر متأخرین تأویل مخصوص چه آیاتی بوده است؟ فقط آیات متشابه. ۱۸- به عقیده علامه طباطبایی تأویل مخصوص چه آیاتی است؟ تمام آیات قرآن «۲». ۱۹- تفاوت تفسیر و تأویل (قرآن) در چیست؟ تفسیر یک آیه با ضوابط لغوی و ادبی سازگار بوده و از جنس مفاهیم لفظی است اما تأویل یک آیه ضرورتاً با ضوابط ادبی هماهنگ نبوده و تنها بیانگر مقصود حقیقی آیه است. ۲۰- فرق تفسیر و تأویل را در آیه‌ای نشان دهید. در آیه: «سِيرُوا فِيهَا لَيَالِيَ وَ أَيَّامًا آمِنِينَ» «۳» معنای تفسیری چنین است: «در میان آنها (آبادیهای سبأ و شام) شبها و روزها با آسودگی سیر و گردش کنید»، اما معنای تأویلی چنین است: «در علوم ائمه (ع) و در سایه آنان سیر و تأویل کنید» «۴». (_____۱) - قرآن در اسلام ص ۶۵. (۲) -

قرآن در اسلام ص ۶۴ الی ۶۷. (۳) - سوره سبأ آیه ۱۸. (۴) - بنگرید به روایاتی در این زمینه به تفسیر صافی ج ۴ ص ۲۱۷. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۳۹

فصل پنجم معجزه و اعجاز قرآن

الف - کلیاتی در مورد اعجاز قرآن

الف - کلیاتی در مورد اعجاز قرآن ۱- اعجاز از نظر لغوی به چند معنی آمده است، ذکر کنید. بر سه معنی: الف - فوت و از دست رفتن. ب - عاجز و ناتوان ساختن. ج - عاجز و ناتوان یافتن. ۲- معجزه در اصطلاح علوم دینی یعنی چه؟ در این مورد تعاریف متعددی وجود دارد از جمله: «معجزه امر خارق العاده‌ای است که همراه با تحدی بوده و از معارضه در امان باشد» «۱». ۳- آیا معجزه می‌تواند با مهارت‌های اکتسابی و یا تعلیم و تعلم همراه باشد؟ خیر. ۴- تفاوت‌های معجزه و سحر را بیان کنید؟ سحر و معجزه تفاوت‌های زیادی با یکدیگر دارند از جمله: الف - سحر قابل آموختن است اما معجزه قابل آموختن نیست. (_____۱) - اتقان ج ۴ ص ۳. پرسش و

پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۴۰ ب - معجزه با تحدی همراه است اما سحر با تحدی همراه نیست «۱». ۵- در تعریف معجزه منظور از امر «خارق العاده» چیست؟ منظور وقوع هر کار یا پدیده‌ای است که جدّاً برخلاف عرف و عادت معمولی انسانهاست. ۶- کلمه تحدی از نظر لغوی یعنی چه؟ برانگیختن و تحریک کردن شخص جهت انجام یک کار یا شرکت در مسابقه. ۷- در تعریف معجزه منظور از تحدی چیست؟ منظور دعوت از مخالفان انبیاء جهت هم‌اورد خواهی و معارضه با معجزات ارائه شده است. ۸- در تعریف معجزه منظور از «سالم بودن از معارضه» چیست؟ منظور آن است که هیچ کس نمی‌تواند در مقام نظیر آوردن

برای یک معجزه، موفق گردد. ۹- فلسفه و ضرورت معجزات انبیاء را ذکر کنید. معجزات انبیاء سند حقانیت آنان بوده است. ۱۰- آیا تعـــــبیر معجزه در قرآن وارد شد اســـــده است؟ خیر.

(۱) منظور از مقرون بودن با تحدی

آن است که آورنده معجزه با اعتماد به نفس از همه منکران و مخالفان دعوت می‌کند که اگر می‌توانند مثل و نظیر معجزه او را بیاورند اما در عمل کسی نمی‌تواند با او به رقابت پردازد در صورتی که صاحب سحر و جادو نمی‌تواند به این شکل رقبا خود را دعوت به تحدی کند چون کار او ماهیت اکتسابی و آموختنی دارد. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۴۱

۱۱- در قرآن از معجزه با چه تعبیری سخن رفته است؟ با دو تعبیر آیه و بیّنه «۱». ۱۲- آیه در لغت یعنی چه؟ علامت و نشانه. ۱۳- بیّنه در لغت به چه معنی است؟ دلیل روشن و واضح. ۱۴- آیا تمام پیامبران الهی دارای معجزه بوده‌اند، توضیح دهید. خیر، برخی دارای معجزه بوده‌اند مانند حضرت موسی (ع) و برخی دارای معجزه نبوده‌اند اما حقانیت آنان از طریق معرفتی پیامبری صاحب معجزه صورت می‌گرفته است مانند حقانیت هارون که توسط حضرت موسی (ع) اعلام گردید. ۱۵- آیا آوردن معجزه در اختیار پیامبر است؟ خیر، پیامبر با اذن و اراده خداوند معجزه را می‌آورد. ۱۶- آیا معجزات انبیاء، با قانون علّیت و اصول عقلی تعارض دارد؟ خیر «۲». ۱۷- با توجه به قانون علّیت، توجیه عقلانی معجزه چیست؟ معجزه دارای علّتی فوق مادی است.

(۱) این دو واژه گاه به شکل مستقل

و گاه نیز به صورت صفت و موصوف در کنار یکدیگر به کار رفته‌اند به عنوان مثال در آیه ۲۱۱ سوره بقره آمده است: «سَلُّ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَمَا آتَيْنَاهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ» یعنی: از بنی اسرائیل سؤال کن که چقدر از نشانه‌های روشنگر خود را به آنان دادیم. (۲)- جهت اطلاع دقیق‌تر از این مبحث بنگرید به تفسیر المیزان ج ۱ ص ۹۰، ۹۱. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۴۲

۱۸- معجزات پیامبران از نقطه نظر انتخاب و پیشنهاد مردم بر چند قسم بوده است؟ بر دو قسم: ابتدایی و اقتراح. ۱۹- منظور از معجزه ابتدایی چیست؟ منظور معجزه‌ای است که نوع آن به نظر مردم بستگی ندارد بلکه فقط با خواست الهی تعیین می‌شود. ۲۰- منظور از معجزه اقتراحی چیست؟ منظور معجزه‌ای است که نوع آن به پیشنهاد مردم، دعای پیامبر (ص) و پذیرش الهی تعیین می‌شود. ۲۱- دو نمونه از معجزات اقتراحی پیامبران گذشته را ذکر کنید. ناقه (شتر) حضرت صالح (ص) و نزول مائده آسمانی در امت عیسی (ع). ۲۲- آیا معجزات درخواستی همواره با موافقت (خداوند) همراه بوده است؟ خیر. ۲۳- چرا معجزات اقتراحی یا درخواستی اکثراً با موافقت خداوند همراه نبوده است؟ چون هدف منکران پیامبران در طرح معجزات درخواستی، بیشتر بهانه‌جویی بوده است تا حقیقت‌جویی. ۲۴- معجزات پیامبران با ویژگی‌های عصرشان چه رابطه‌ای داشته است؟ معجزات پیامبران با ویژگی‌های عصر و زمانشان هماهنگ بوده است. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۴۳

۲۵- نمونه‌ای از هماهنگی معجزات پیامبران را با ویژگی‌های عصر آنان ذکر کنید. در زمان حضرت موسی (ع) سحر و جادوگری در اوج خود بود، لذا معجزه حضرت موسی (ع) عصایی بود که تبدیل به مار می‌گشت. ۲۶- تکذیب چه قسمی از معجزات، نزول عذاب آسمانی را به دنبال داشت؟ معجزات اقتراحی. ۲۷- از تفاوت‌های معجزات انبیاء گذاشته با معجزه پیامبر اسلام دو تفاوت را ذکر کنید. الف- معجزات پیامبران گذشته حسی، اما معجزه پیامبر اسلام (ص) عقلی است. ب- معجزات پیامبران گذشته موقتی و معجزه پیامبر اسلام (ص) ابدی است. ۲۸- مهمترین معجزه رسول خدا (ص) چیست؟ قرآن مجید. ۲۹- آیا قرآن نمونه‌ای از معجزات اقتراحی است؟ خیر.

۳۰- به دو مورد دیگر از معجزات رسول خدا (ص) (غیر از قرآن) اشاره کنید. الف- معراج پیامبر (ص) ب- خبر دادن پیامبر (ص) از غیب. ۳۱- ادعای اعجاز قرآن بر چه پایه‌ای استوار است؟ بر آیات متعددی که رسماً مخالفان را به نظیر آوردن برای قرآن دعوت می‌کند. ۳۲- قرآن در چه جامعه‌ای- از نظر خصوصیات ادبی- نازل شد؟ پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۴۴

قرآن در جامعه‌ای نازل شد که مردم آن از نظر ذوق سلیم فطری و شعر و شاعری در اوج خود بسر می‌بردند. ۳۳- مراحل

تحدی و دعوت قرآن به معارضه را ذکر کنید. الف- دعوت به آوردن کتابی همانند قرآن. ب- دعوت به آوردن ده سوره چون سوره‌های قرآن. ج- دعوت به آوردن یک سوره مثل سوره‌های قرآن. ۳۴- چه آیاتی منکران را دعوت به آوردن کتابی در حد قرآن کرده است؟ آیه ۳۴ سوره طور و آیه ۸۸ بنی اسرائیل «۱». ۳۵- کدام آیه مخالفان را به آوردن ده سوره مثل سوره‌های قرآنی دعوت کرده است؟ آیه ۱۳ سوره هود. ۳۶- چه آیاتی مقدار تحدی با قرآن را در حد یک سوره تعیین کرده است؟ آیه ۳۸ سوره یونس و آیه ۲۳ سوره بقره. ۳۷- یک نمونه از آیات مربوط به تحدی را ذکر کنید. آیه ۲۳ سوره بقره که می‌فرماید: «و اگر به آنچه بر بنده خود نازل کرده‌ایم تردید»

(۱)- در آیات ۳۳ و ۳۴ سوره طور آمده است: «أَمْ يَقُولُونَ تَقَوَّلَهُ لَا يُلَّا- يُؤْمِنُونَ فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ» یعنی: آیا مشرکین گویند که پیامبر (ص) قرآن را ساخته و به خدا نسبت داده است (چنین نیست) بلکه آنان ایمان نمی‌آورند بگو اگر راست می‌گویید سخن و کلامی مثل قرآن عرضه کنید که در این آیه «حدیث» می‌تواند حداکثر کتابی معادل قرآن باشد و در آیه ۸۸ سوره بنی اسرائیل آمده است: «بگو اگر جن و انس با یکدیگر جمع شوند بر این که (کتابی) همانند قرآن بیاورند نخواهند توانست گرچه برخی نسبت به برخی هم پشت و مددکار باشند» که این آیه نیز به‌طور غیر مستقیم تحدی را نسبت به کل قرآن اعلام فرموده است. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۴۵ دارید پس سوره‌ای همانند آن بیاورید و جز خدا همه گواهان خود را به یاری طلبید اگر راست می‌گویید «۱». ۳۸- خصوصیت آیات تحدی را از نظر مکان نزول ذکر کنید. این آیات به جز ۱ مورد (آیه ۲۳ سوره بقره) بقیه در مکه نازل شده است. ۴۰- چرا اکثر آیات تحدی در مکه نازل گردید؟ زیرا قرآن در این شهر به عنوان معجزه رسول خدا (ص) مطرح گردید و کفار و مشرکین را به معارضه طلبید. ۴۱- نظر نهایی قرآن در مسأله معارضه (رقابت جویی) با قرآن چیست؟ هیچ‌کس به صورت فردی یا گروهی و حتی اجتماع جتّیان و آدمیان در هیچ زمان و شرایطی نمی‌توانند مثل قرآن را بیاورند «۲».

ب- بررسی وجوه اعجاز قرآن

ب- بررسی وجوه اعجاز قرآن ۱- اعجاز قرآن در چند ناحیه قابل بررسی است؟ در دو ناحیه لفظ و معنی. ۲- نظر دانشمندان در مورد وجوه اعجاز قرآن، به‌طور کلی چیست؟ از نظر دانشمندان قرآن از نظر وجوه مختلفی معجزه است. ۳- از وجوه مختلف اعجاز قرآن به ۶ وجه اشاره کنید «۳» (۱)-
وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ. (۲)- با استفاده از سوره بقره آیات ۲۳ و ۲۴، سوره بنی اسرائیل آیه ۸۸. (۳)- جهت اطلاع از نظرات دانشمندان در مورد وجوه اعجاز قرآن بنگرید به کتاب البیان ص ۴۵، تفسیر المیزان پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۴۶ الف- اعجاز قرآن از نظر فصاحت و بلاغت. ب- اعجاز قرآن از نظر داشتن اخبار و مسائل غیبی. ج- اعجاز قرآن از نقطه نظر عدم تعارض و اختلاف. د- اعجاز قرآن از نظر شخص آورنده آن. ه- اعجاز قرآن از نظر تشریع و قانونگذاری. و- اعجاز قرآن از نظر جاذبه و تأثیر بر دلها. ۴- کدام یک از وجوه اعجاز قرآن از نظر تاریخی بر دیگر وجوه آن تقدّم دارد؟ فصاحت و بلاغت. ۵- اعجاز قرآن از نظر داشتن اخبار غیبی بر چند قسم تقسیم می‌شود، نام ببرید؟ بر سه قسم که عبارتند از: الف: ذکر اخبار و سرگذشت‌های پیشینیان. ب: پیشگویی‌هایی از حوادث آینده. ج: اخبار علمی و کشف رازهای طبیعی. ۶- با ذکر آیه‌ای از قرآن اعجاز این کتاب را از نظر اخبار غیبی نشان دهید. در آیه ۴۹ از سوره هود پس از نقل سرگذشت قوم نوح می‌فرماید: «این از اخبار غیبی بود که بر تو فرو خواندیم تو و قومت قبل از این، اطلاعی از این سرگذشت نداشتی «۱». ۷- سه نمونه از پیشگویی‌های قرآن که بعدها به وقوع پیوست را ذکر کنید. الف- پیشگویی در مورد پیروزی دولّت روم بر ایران در سوره روم (آیات ۳ و ۴).

ج ۱ ص ۷۵ الی ۹۰، اتفاق سیوطی ج ۴ ص ۷ و معجزه بزرگ پژوهشی در علوم قرآنی ص ۱۱۱. (۱) - تِلْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ مَا كُنْتَ تَعْلَمُهَا أَنْتَ وَلَا قَوْمُكَ مِنْ قَبْلِ هَذَا. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۴۷ ب- پیشگویی در مورد فتح مکه در سوره فتح (آیه ۲۷). ج- پیشگویی در مورد پیروزی مسلمین در جنگ بدر در سوره قمر (آیه ۴۵). ۸- دو نمونه از اخبار و پیشگویی‌های علمی قرآن را ذکر کنید. الف- اصل زوجیت عمومی در موجودات «۱». ب- وجود حرکت در خورشید و ستارگان «۲». ۹- با ذکر آیه‌ای از قرآن، اعجاز این کتاب را از نظر عدم وجود اختلاف در آن نشان دهید. آیه ۸۸ سوره نساء که می‌فرماید: «آیا پس در قرآن اندیشه نمی‌کنند و اگر این کتاب از جانب غیر خدا نازل شده بود در آن اختلافات فراوانی می‌یافتند «۳». ۱۰- عاری بودن قرآن از اختلاف چه رابطه‌ای با اعجاز آن دارد؟ با توجه به تکاملی بودن فکر بشر، در صورتی که قرآن کلام خدا نبود آثار تکامل تدریجی و در نتیجه اختلاف در آن مشخص می‌شد. ۱۱- اعجاز قرآن را از نقطه نظر آورنده آن توضیح دهید. با توجه به امی و بی‌سواد بودن رسول خدا (ص) ارائه کتابی به عظمت قرآن از سوی آن حضرت، معجزه است. ۱۲- آیه‌ای از قرآن که بیانگر اعجاز آن از نظر شخص آورنده است ذکر کنید.

(۱) - در آیه ۴۹ از سوره ذاریات می‌فرماید: «وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ» یعنی از هر چیزی به صورت زوج آن را آفریدیم شاید متذکر شوید. (۲) - در سوره یس پس از ذکر حرکت برای خورشید و ماه می‌فرماید: «وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ» یعنی: و هر کدام در فلک و مداری شناورند (آیه ۴۰). (۳) - أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۴۸ آیه ۱۶ سوره یونس که می‌فرماید: «بگو اگر خداوند خواسته بود قرآن را بر شما نمی‌خواندم و شما را از مضامین آن با خبر نمی‌ساختم من عمری را در بین شما بسر بردم (و چنین سخنانی از من نشنیدید) آیا تعقل نمی‌کنید «۱». ۱۳- رابطه اعجاز قرآن با مسأله قانونگذاری و تشریع را در آیه‌ای توضیح دهید. آیه ۹ سوره اسری که می‌فرماید: «این قرآن به راه و طریقه‌ای هدایت می‌کند که پاینده‌ترین راه است «۲». ۱۴- در مورد اعجاز قرآن از نظر جاذبه و تأثیر بر دلها چه می‌توان گفت؟ استماع قرآن در صدر اسلام موجب گرایش مردم به اسلام شده و در نتیجه کفار شنیدن آن را تحریم کردند «۳». ۱۵- نام چند نفر از کسانی را که با شنیدن آیات قرآن مسلمان شدند ذکر کنید. طفیل بن عمرو، جبیر بن مطعم، ضَمَاد بن ثعلبه «۴». ۱۶- کدامیک از کارشناسان ادبی قریش پس از ارزیابی قرآن آن را سحر قلمداد نمود؟ ولید بن مغیره «۵». ۱۷- چرا مشرکان ارائه قرآن از جانب رسول خدا (ص) را سحر قلمداد کردند؟

(۱) - قُلْ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ وَلَا أَدْرَاكُمْ بِهِ فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِنْ قَبْلِهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ. (۲) - إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ. (۳) - در سوره فصّلت آیه ۲۶ آمده است که: «وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ وَالْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَعْلَمُونَ» یعنی: کافران گفتند به این قرآن گوش مدهید و در آن سر و صدا بیندازید شاید شما پیروز گردید. (۴) - بنگرید به تاریخ قرآن از دکتر رامیار ص ۲۱۳ تحت عنوان: تأثیر قرآن. (۵) - اشاره به سوره مدثر آیات ۱۱ الی ۲۴ که این مطلب را شرح می‌دهد. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۴۹ به دلیل تأثیری که بر دلها می‌گذاشت. ۱۸- قرآن در مورد تأثیر کلام الهی بر دلهای مؤمنان چه می‌فرماید؟ در آیه ۲ سوره انفال می‌فرماید: «مؤمنان کسانی هستند که چون آیات الهی بر دلهایشان خوانده شود به ایمانشان افزوده گردد «۱». ۱۹- آیا در صدر اسلام کسانی در صدد معارضه با قرآن برآمدند یا خیر؟ بله، عده‌ای در جهت معارضه با قرآن اقدام نمودند. ۲۰- نام سه نفر از کسانی که مشهور به معارضه با قرآن هستند را ذکر کنید. مسیلمه کذاب، سجاح، ابو الطیب متنبی «۲». ۲۱- آیا معارضه کنندگان موفق شدند سوره یا سوره‌هایی مانند قرآن عرضه کنند؟ خیر. ۲۲- اعجاز به صرفه یعنی چه؟ اعجاز به صرفه یعنی آن که خداوند دشمنان و مخالفان قرآن را از مقابله جدی با قرآن منصرف می‌کند و توان آنها از اینکه مثل قرآن بیاورند را، سلب می‌نماید. ۲۳-

نخستین کسی که در بین مسلمانان معتقد به نظریه صرفه شد که بود؟ ابراهیم بن سیار مشهور به نظام «۳» (متوفی ۲۲۴ هـ). ۲۴- دو تن از معتقدان به صرفه (غیر از نظام) را نام ببرید؟

(۱) _____ (۱) - إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ

وَجَلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا. (۲)- در زمینه اطلاع بیشتر از نام و نشان معارضه کنندگان با قرآن بنگرید به کتاب اعجاز قرآن و بلاغت محمد از مصطفی صادق رافعی ص ۱۴۱ الی ۱۵۸. (۳)- معجزه بزرگ پژوهشی پیرامون علوم قرآنی ص ۱۰۱. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۵۰ سید مرتضی، ابن حزم اندلسی. ۲۵- عقیده عمومی دانشمندان شیعه و سنی در مورد نظریه صرفه- در بحث اعجاز قرآن- چیست؟ این نظر، نظریه باطلی است. ۲۶- چرا از نظر دانشمندان اسلامی نظریه صرفه- در اعجاز قرآن- نظریه باطلی است؟ زیرا مطابق نظریه صرفه، قرآن خود، فاقد خصوصیت اعجاز می‌شود «۱». ۲۷- حداقل میزانی که اعجاز قرآن در مورد آن صادق است چه اندازه‌ای است؟ ۱- سوره آن هم کوچکترین سوره قرآن. ۲۸- نمونه‌هایی از آثار گذشتگان را در زمینه اعجاز قرآن نام ببرید؟ اعجاز قرآن از ابو بکر باقلانی. الخرائج والجرائح از قطب راوندی. ۲۹- نمونه‌هایی از کتابهای معاصرین در زمینه‌های اعجاز قرآن را نام ببرید؟ اعجاز قرآن و بلاغت محمد از مصطفی صادق رافعی. معجزه بزرگ از محمد ابو زهره. ۳۰- منابع اصلی بحث‌های مربوط به اعجاز قرآن کدام است؟ کتب تفسیر و کتب علوم قرآنی ۲) _____ (۱) - اتقان ج ۴ ص ۷. (۲)- از جمله بنگرید به تفسیر المیزان ج ۱ ص ۷۱ الی ۱۱۰، کتاب البیان آیت الله خویی ص ۵۷ الی ۱۸۹. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۵۱

فصل ششم جامعیت و تحریف ناپذیری قرآن

فصل ششم جامعیت و تحریف ناپذیری قرآن ۱- قرآن چه جایگاهی در بین مسلمانان دارد، دو مورد را ذکر کنید. ۱- قرآن کتاب راهنمای مسلمانان است. ۲- قرآن سند نبوت رسول خدا (ص) است «۱». ۲- با ذکر آیه‌ای، راهنما بودن قرآن را نشان دهید. آیه ۹ سوره بنی اسرائیل: «بدرستی که این قرآن به راهی هدایت می‌کند که پاینده‌ترین راه است «۲». ۳- قرآن از نظر مخاطبانش چگونه کتابی است؟ کتابی است جهانی که همه را مورد خطاب قرار می‌دهد. ۴- با ذکر آیه‌ای از قرآن، مخاطبان عمومی قرآن را نشان دهید. آیه یکم از سوره فرقان: «خجسته باد خدایی که فرقان (قرآن) را نازل کرد تا برای اهل جهان بیم‌دهنده باشد «۳». ۵- قرآن از نظر جامعیت چگونه کتابی است؟

(۱) - با استفاده از قرآن در اسلام ص ۳. (۲) - إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ. (۳) - تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۵۲ کتابی جامع و دربردارنده کلیات نیاز بشر. ۶- با ذکر آیه‌ای از قرآن، جامعیت کتاب الهی را نشان دهید. آیه ۸۹ از سوره نحل که می‌فرماید: «وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ» یعنی: ما بر تو این کتاب را نازل کردیم که بیان کننده هر حقیقتی است. ۷- قرآن از نظر دلالت چگونه کتابی است؟ کتابی روشن و گویا. ۸- قرآن از نظر مراتب معنی چگونه کتابی است؟ دارای مراتب متعددی از معنی است. ۹- قرآن از چند راه با مخاطبان خود سخن گفته است؟ دو راه ظاهر و باطن. ۱۰- مقصود از ظاهر در قرآن چیست؟ مقصود آن دسته معانی و مفاهیمی است که بر حسب ظواهر عرفی، از لغات و عبارات عربی فهمیده می‌شود. ۱۱- یک نمونه از ظواهر معانی قرآن را ذکر کنید. بگو ای جماعت کافران من نمی‌پرستم آنچه شما می‌پرستید «۱». ۱۲- مقصود از معانی باطنی در قرآن چیست؟ مقصود مراتبی از معانی قرآن است که از تحلیل ظواهر آیات قرآنی به دست می‌آید. (۱) - قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ لَا أَعْبُدُ مَا

تَعْبُدُونَ. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۳۲۵۳- ظاهر و باطن را در یک آیه قرآنی نشان دهید. در آیه شریفه: «وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا» (۱). ظاهر آیه یعنی: «خدا را پرستید و هیچ چیز را شریک او قرار ندهید». باطن آیه: «به هیچ عاملی غیر از خدا التفات نکنید» (۲). ۱۴- چرا قرآن از دو راه ظاهر و باطن سخن گفته است؟ الف- حقایق قرآن در ظاهر آن خلاصه نمی‌شود. ب- هر کس بتواند به اندازه فهم و درکش از قرآن استفاده کند. ۱۵- حدیثی از رسول خدا (ص) در مورد ظاهر و باطن در قرآن نقل کنید. پیامبر فرمود: «قرآن ظاهر و باطنی دارد و باطن آن هم باطنی دارد تا هفت بطن» (۳). ۱۶- معانی ظاهری و باطنی قرآن چه رابطه‌ای با یکدیگر دارند؟ در طول یکدیگر قرار دارند نه در عرض هم. ۱۷- در ترجمه یا تفسیر قرآن، معانی ظاهری چه جایگاهی دارند؟ در ترجمه و تفسیر قرآن اصل بر حجت بودن معانی ظاهری است مگر آن که قرینه‌ای عقلی یا نقلی مانع شود (۴). ۱۸- در چه دسته‌ای از آیات قرآن معانی ظاهری مراد نیست؟ آیات متشابهات. ۱۹- آیا در آیه: «يُدَّ اللَّهُ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ» یـــــد بـــــه معنای دســـــت ظـــــاهری اســـــت توضیح دهید. (۱) _____ - سوره نساء آیه ۳۶. (۲) - قرآن

در اسلام ص ۳۳. (۳) - تفسیر صافی ج ۱ ص ۵۹. (۴) - بنگرید به کتاب البیان ص ۳۹۷. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۵۴ خیر در این آیه ید به معنای دست نیست چون با منزه بودن خداوند از جسمانیت تعارض دارد و این قرینه‌ای است که در آیه معنای ظاهری ید مراد نیست، بلکه معنی باطنی آن مراد است که به معنای قدرت است. ۲۰- چه کسانی قادرند که از معانی باطنی قرآن خبر دهند؟ رسول خدا (ص) و امامان معصوم (ع). ۲۱- باطنیون در اسلام چه کسانی بودند؟ کسانی که در تفسیر قرآن برای ظواهر آیات اعتباری قائل نبودند. ۲۲- آیا تفسیر باطنیه از قرآن تفسیر صحیحی بود؟ خیر تفسیری غلط و انحرافی بود (۱). ۲۳- قرآن از نظر اصالت چگونه کتابی است؟ کتابی جاودانه و تحریف ناپذیر. ۲۴- چگونه می‌توان تحریف ناپذیری قرآن را اثبات نمود؟ با استفاده از قرآن، حدیث و تاریخ. ۲۵- اقسام کلی تحریف در یک کلام را ذکر کنید. تحریف لفظی، تحریف معنوی (۲) _____ (۱) - جهت شناخت باطنیه

و روش آنان در تفسیر قرآن بنگرید به کتاب مبانی و روش‌های تفسیر قرآن از عباسعلی عمید زنجانی ص ۲۴۶. (۲) - آیت اله خویی در کتاب البیان برای معنای تحریف ۶ وجه را بیان کرده‌اند که برخی از آنها از جمله تحریف معنوی به قرآن راه یافته و برخی نیز به قرآن راه نیافته و یا آنکه بین دانشمندان اختلافی است جهت اطلاع بیشتر بنگرید به این کتاب ص ۱۹۷. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۶۲۵۵- تحریف لفظی یعنی چه؟ تحریف لفظی یعنی کم و زیاد شدن عبارات در یک کلام. ۲۷- تحریف معنوی یعنی چه؟ تحریف معنوی یعنی تفسیر غلط و انحرافی از یک کلام. ۲۸- کدامیک از اقسام تحریف را می‌توان به قرآن نسبت داد؟ تحریف معنوی. ۲۹- مهمترین مصداق تحریف معنوی قرآن چیست؟ تفسیر به رأی مذموم و انحرافی. ۳۰- عقیده عمومی مسلمانان درباره تحریف قرآن چیست؟ مشهور عقیده مسلمانان این است که تحریف به قرآن راه نیافته است. ۳۱- آیه ذکر یا آیه حفظ را در تحریف ناپذیری قرآن بگویید. آیه ۹ از سوره حجر که می‌فرماید: «إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ» یعنی: ما خود این ذکر را فرستادیم و آن را حفظ کننده‌ایم. ۳۲- از آیه ذکر یا آیه حفظ چه نتیجه‌ای می‌توان گرفت؟ خداوند حفظ قرآن را خود تضمین کرده است. ۳۳- آیه‌ای از سوره فصّلت را که بر تحریف ناپذیری قرآن دلالت می‌کند، ذکر کنید. آیه ۴۱ که می‌فرماید: «قرآن کتاب استواری است که باطلی از هیچ جهت به آن وارد پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۵۶ نشده است قرآن از جانب خدای کارداران ستوده نازل شده است» (۱). ۳۴- با استفاده از کدام حدیث پیامبر (ص) می‌توان تحریف ناپذیری قرآن را ثابت کرد؟ حدیث مشهور ثقلین. ۳۵- مفاد حدیث ثقلین را ذکر کنید. رسول خدا (ص) فرمود: «من دو امانت وزین در میان شما بجای می‌گذارم، کتاب خدا و اهل بیت خودم که اگر به آن دو تمسّک ورزید هرگز گمراه نخواهید شد» (۲). ۳۶- چرا حدیث ثقلین بر عدم تحریف قرآن دلالت می‌کند؟ اگر قرآن کم و زیاد شود ارزشی جهت تمسّک نخواهد داشت و

سخن رسول خدا (ص) نقض خواهد شد. ۳۷- نام سه نفر از بزرگان شیعه که در سخنان خود تحریف ناپذیری قرآن را به عنوان یکی از اعتقادات شیعه مطرح کرده‌اند ذکر کنید. شیخ صدوق، سید مرتضی، شیخ طوسی. ۳۸- چگونه می‌توان از تاریخ جهت اثبات تحریف ناپذیری قرآن استفاده کرد؟ قرآن از نظر کیفیت نقل، خبر واحد نیست بلکه در تمام طبقات از نقل تواتری برخوردار است و در متواترات تحریف معنی نمی‌دهد.

(۱) - وَ إِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ. (۲) - اِنِّی تَارِكٌ فِیْكُمْ الثَّقَلِیْنِ كِتَابُ اللَّهِ وَ عَرْتِی مَا اِنْ تَمَسَّیْكُمْ بِهِمَا لَنْ تَضَلُّوْا اَبَدًا، متذکر می‌شود که حدیث ثقلین از احادیث متواتر و قطعی الصدوری است که در کتابهای حدیثی شیعه و سنی وارد شده است و آیت اله خویی در کتاب البیان بخش تعلیقات (ص ۴۹۹) گوشه‌ای از اسناد حدیث ثقلین به نقل از مصادر اهل سنت را نشان داده‌اند. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۵۷ ۳۹- دو کتاب در زمینه عدم تحریف قرآن معرفی کنید. افسانه تحریف قرآن از رسول جعفریان التحقیق فی نفی التحریف از محمد هادی معرفت. ۴۰- نظر صحیح در مورد روایاتی که از آنها استفاده تحریف قرآن می‌شود چیست؟ این روایات از سنخ خبر واحد بوده و چون یقین‌آور نیست، نمی‌توان با آن وقوع تحریف را ثابت کرد «۱». ۴۱- چرا نمی‌توان در دوران خلفا و پس از خلفا احتمال تحریف داد؟ قرآن در دوران صحابه و تابعین رواج یافته و دارای نسخه‌های متعددی شده بود، لذا تحریف آن امکان‌پذیر نبود. ۴۲- چرا نمی‌توان در مورد آیاتی که در شأن اهل بیت (ع) نازل شده، قائل به تحریف شد؟ قرآن به شکلی نازل نشده که حساسیتی جهت تحریف ایجاد کند، به این معنی که از ابتدا در این آیات نام علی (ع) و اهل بیت نبوده تا زمینه‌ای جهت حذف این آیات به وجود آید «۲».

(۱) - جهت اطلاع بیشتر از موقعیت

این روایات و ارزیابی آنها بنگرید به کتاب البیان ص ۲۲۶. (۲) - جهت اطلاع بیشتر از این مطلب بنگرید به کتاب البیان ص ۲۳۰. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۵۹

فصل هفتم تفسیر و ترجمه قرآن

الف - سیر تاریخی تفسیر

اشاره

الف - سیر تاریخی تفسیر ۱- کلمه تفسیر از چه کلمه‌ای گرفته شده است؟ کلمه تفسیر از ریشه «فسر» یا «سفر» گرفته شده است. ۲- «فسر» یا «سفر» به عنوان ریشه تفسیر یعنی چه؟ هر دو واژه به معنای کشف و بیان است «۱». ۳- تفسیر از نظر لغوی یعنی چه؟ روشن کردن، واضح نمودن، بیان کردن. ۴- تفسیر در معنای اصطلاحی یعنی چه؟ تفسیر به معنای روشن ساختن و کشف معنای الفاظ و عبارات دشوار است. ۵- موضوع علم تفسیر از نظر دانشمندان چیست؟ تفسیر علم فهم و شناختن قرآن است.

(۱) - سفر در واقع مقلوب فسر است و

هر دو نیز به معنای کشف است و تفاوت این دو در این است که «سفر» به معنای کشف ظاهری و مادی و «فسر» به معنای کشف باطنی و معنوی به کار می‌رود. تاریخ تفسیر قرآن کریم از حیب اله جلالیان ص ۱۹. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۶۰ ۶- کلمه تفسیر چند مرتبه در قرآن وارد شده است؟ یک مرتبه. ۷- کلمه تفسیر در قرآن به چه معنی به کار رفته است؟ شرح و تفصیل. ۸- کلمه تفسیر در چه آیه‌ای از قرآن وارد شده، ذکر کنید. در آیه ۳۳ از سوره فرقان که می‌فرماید: «وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا» «۱». ۹- تعریف طبرسی از تفسیر چیست؟ به عقیده طبرسی: «تفسیر به معنای کشف

مراد و منظور از لفظ مشکل است «۲». ۱۰- تعریف زرکشی از تفسیر چیست؟ به عقیده زرکشی: «تفسیر علمی است که با آن کتاب خدا که بر پیامبرش نازل شده فهمیده می‌گردد و بیان معانی و استخراج احکام و حکمت‌های آن صورت می‌گیرد «۳». ۱۱- کلمه تفسیر چه موقعیتی در روایات اسلامی دارد؟ این کلمه در روایات شیعه و سنی بسیار آمده است. ۱۲- یک نمونه از روایات رسول خدا (ص) را در مورد تفسیر قرآن ذکر کنید. «کسی که قرآن را با رأی خود تفسیر کند جایگاهش آتش جهنم است «۴»».

(۱) _____ - یعنی: و مشرکان «در نکوهش

تو» مثلی نمی‌آورند مگر آنکه ما برای (پاسخ دادن) تو گفتاری به حق و درست و با نیکوترین بیان (جهت رد گفتارشان) می‌آوریم.

(۲) - مجمع البیان ج ۱ ص ۸۰. (۳) - البرهان ج ۱ ص ۱۳. (۴) - بحار الانوار ج ۹۱ ص ۱۰۷. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۱۳۲۶۱- آیا تفسیر قرآن امری ضروری است، توضیح دهید. بله تفسیر امری ضروری است و بسیاری از حقایق قرآن با تفسیر فهمیده می‌شود. ۱۴- نخستین منبع در تفسیر قرآن چیست؟ قرآن. ۱۵- آیه‌ای از قرآن در مورد اصل: «تفسیر قرآن به قرآن» ذکر کنید. خداوند در آیه ۱۹ از سوره قیامت می‌فرماید: «ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ» یعنی: بیان قرآن هم بر عهده خود ماست. ۱۶- نخستین مفسر انسانی چه کسی است؟ رسول اکرم (ص). ۱۷- قرآن کریم در خصوص رسول خدا (ص) به عنوان نخستین مفسر چه فرموده است؟ در آیه ۴۴ از سوره نحل فرموده است: «ما این ذکر (قرآن) را بر تو نازل کردیم تا تو برای مردم آنچه جهت ایشان نازل شده است بیان کنی «۱». ۱۸- نمونه‌ای از تفسیر قرآن را توسط رسول خدا (ص) ذکر کنید. رسول خدا (ص) در تفسیر: «غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ»، «مغضوبین» را به یهود و «ضالین» را به نصاریا تفسیر فرمود «۲». ۱۹- تقسیم‌بندی تفسیر قرآن از نظر مبنایی را ذکر کنید. ۱- تفسیر نقلی یا روایی (تفسیر به کلام روایات).

(۱) _____ - وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ

مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ. (۲) - اتقان ج ۴ ص ۲۴۵. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۶۲-۲- تفسیر به رأی. ۲۰- اصطلاح تفسیر نقلی یا تفسیر اثری یعنی چه؟ منظور همان تفسیر روایی قرآن است. ۲۱- مقصود از تفسیر به ماثور چیست؟ منظور تفسیر قرآن با کمک روایتی از پیامبر یا امام است. ۲۲- دامنه نقل و روایت از نظر شیعه را ذکر کنید. اقوال رسول خدا (ص) و امامان دوازده گانه. ۲۳- دامنه نقل و روایت از نظر اهل سنت را ذکر کنید. اقوال رسول خدا (ص) و نظرات تفسیری صحابه «۱». ۲۴- آیا اقوال و نظرات صحابه- در مسیر تفسیر قرآن- اعتبار شرعی دارد؟ خیر «۲». ۲۵- آیا اقوال و روایات امامان شیعه در مسیر تفسیر قرآن اعتبار شرعی دارد؟ آری. ۲۶- دلیل اعتبار شرعی اقوال امامان در تفسیر قرآن چیست؟

(۱) _____ - عبد العظیم زرقانی در کتاب

مناهل العرفان در تعریف تفسیر به ماثور نوشته است: تفسیر به ماثور عبارت از هر چیزی (یا توضیحی) است که در قرآن یا سنت یا کلام صحابه در بیان مراد خدای تعالی، آمده باشد و سپس از قول حاکم نیشابوری می‌نویسد: «تفسیر صحابه از قرآن که خود شاهد نزول وحی بوده‌اند در حکم حدیث مرفوع می‌باشد». مناهل العرفان ج ۱ ص ۴۸۰ الی ۴۸۱ و نیز قرآن در اسلام ص ۴۴. (۲) - قرآن در اسلام ص ۴۴. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۶۳ رسول خدا (ص) با صدور حدیث ثقلین اعتبار شرعی سخنان اهل بیت و امامان خود را تصریح فرمود «۱». ۲۷- دو نمونه از تفاسیر نقلی یا روایی اهل سنت را با نام مؤلف ذکر کنید. تفسیر جامع البیان از طبری. تفسیر الدر المنثور از سیوطی. ۲۸- دو نمونه از تفاسیر نقلی یا روایی شیعه را با نام مؤلف ذکر کنید. تفسیر عیاشی از محمد بن مسعود عیاشی. تفسیر برهان از سید هاشم بحرانی. ۲۹- تفسیر قرآن در زمان پیامبر (ص) چه وضعیتی داشت؟ بسیار ساده و درخور فهم همگان بود. ۳۰- پیامبر اسلام در تفسیر خود چه روشی را پایه گذاری کردند؟ روش تفسیر قرآن به قرآن. ۳۱- پیامبر اکرم (ص) در تفسیر آیه: «الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ...» ظلم را به چه تفسیر «۲» کردند؟

(۱) _____ - حدیث ثقلین از احادیث قطعی

و متواتری است که در اکثر منابع حدیثی شیعه و سنی وارد شده و در پیرامون آن تحقیقات سودمندی صورت گرفته است. در این حدیث رسول خدا (ص) فرمود: «أَنْتَ تَارِكٌ فِيكُمْ الثَّقَلَيْنِ كِتَابَ اللَّهِ وَ عِترَتِي مَا أَن تَمْسِكُنَّ بِهِمَا لَنْ تَضَلُّوا...» یعنی: من دو واقعیت گرانقدر در بین شما به یادگار می‌گذارم، کتاب خدا و عترت و اهل بیت خودم را، دو امانتی که اگر به هر دو چنگ زنید هرگز گمراه نخواهید شد و این دو از هم جداشدنی نیستند تا آن که سر حوض (کوثر) به من ملحق گردند. مرحوم علامه طباطبایی در کتاب قرآن در اسلام می‌نویسد: «قرآن به بیان و تفسیر پیغمبر و پیغمبر اکرم به بیان و تفسیر اهل بیت خود حجیت می‌دهد.» قرآن در اسلام ص ۵۳. (۲) - آیه ۸۲ سوره انعام که می‌فرماید: «آنان که ایمان آوردند و ایمان خود را به ستم نیالودند، برای آنان امنیت است پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۶۴ به شرک. ۳۲- پس از وفات رسول خدا (ص) امر تفسیر قرآن به دست چه کسانی افتاد؟ صحابه پیامبر. ۳۳- تفسیر در عصر صحابه چه ویژگی بارزی دارد؟ بیشتر با استفاده از روایات بود و تفسیر در واقع شاخه‌ای از حدیث به شمار می‌رفت. ۳۴- آیا اصحاب بر مبنای رأی و اجتهاد نیز قرآن را تفسیر می‌کرده‌اند؟ آری. ۳۵- در بین اصحاب پیامبر (ص) آگاه‌ترین شخص به تفسیر قرآن چه کسی بوده است؟ علی (ع). ۳۶- ۵ تن از مفسران قرآن را در دوره صحابه نام ببرید؟ علی (ع)، ابن عباس، عبد الله بن مسعود، ابی بن کعب و جابر بن عبد الله انصاری. ۳۷- ترجمان القرآن لقب کدامیک از مفسران صحابه است؟ ابی بن عباس و همانا هدایت شدگانند.» در روایت

است که اصحاب به رسول خدا (ص) گفتند: کدامیک از ما به خود ظلم نکرده (تا مشمول امن و هدایت باشد؟) رسول خدا فرمودند: مقصود از ظلم در این آیه شرک است سپس به آیه ۱۳ از سوره لقمان استشهاد فرمود که در آن آمده است: «إِنَّ الشُّرُكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ» یعنی شرک همان ظلم بزرگ است. بنگرید به کتاب اتقان ج ۴ ص ۲۵۴. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۶۵ ۳۸- از منابع تفسیری صحابه، ۳ منبع را ذکر کنید. ۱- سنت و روایت پیامبر (ص). ۲- رأی و نظر شخصی. ۳- اشعار و خطابه‌های عرب. ۳۹- تفسیر در دوره تابعین «۱» چه ویژگی مشخصی دارد؟ در این دوره با آنکه تفسیر قرآن هنوز بر پایه روایات بود اما به تدریج رأی و نظر مفسران و نیز اسرائیلیات وارد تفسیر گشت. ۴۰- اولین مفسر در دوره تابعین که قرآن را براساس رأی خود تفسیر نمود چه کسی بود؟ مجاهد. ۴۱- مقصود از اسرائیلیات چیست؟ مقصود اطلاعاتی درباره سرگذشت‌های اقوام و پیامبران گذشته است که از سوی یهودیان و مسیحیان مسلمان شده برای مسلمانان بازگو می‌شد. ۴۲- سه نفر از اشخاصی که اسرائیلیات را در فرهنگ اسلامی رواج دادند نام ببرید. کعب الاحبار، تمیم داری، ابن جریج. ۴۳- اسرائیلیات با تشویق چه کسی در بین مسلمانان رواج یافت؟ معاویه. ۴۴- آیا اسرائیلیات همه از صحت برخوردار بودند؟ (۱) - مراد از تابعین شاگردان صحابه

هستند که موفق به درک حضور رسول خدا (ص) نشدند. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۶۶ خیر. ۴۵- مفسران دورانهای بعد در مقابل اسرائیلیات چه موضعی اتخاذ کردند؟ این مطالب را شناسایی کرده و به دور ریختند «۱». ۴۶- ۵ تن از مفسران مشهور دوره تابعین را نام ببرید؟ سعید بن جبیر، مجاهد، طاوس بن یمان، عکرمه و حسن بصری. ۴۷- نخستین مدون تفسیر چه کسی بوده است؟ سعید بن جبیر «۲». ۴۸- تفسیر به رأی چه نوع تفسیری است؟ تفسیری که اساس آن را رأی و نظر مفسر تشکیل می‌دهد. ۴۹- نظر دانشمندان اسلامی در مورد اصالت تفسیر به رأی چیست؟ دانشمندان اسلامی تفسیر به رأی را بر دو قسم جایز و مذموم تقسیم کرده‌اند «۳». ۵۰- تفسیر به رأی جایز چه نوع تفسیری است؟ (۱) - مراد مفسران قرن چهارم به بعد

می‌باشند. به عنوان مثال ابن خلدون در مقدمه خود پس از آنکه از نفوذ اسرائیلیات در مسیر تفسیر قرآن یاد می‌کند می‌نویسد: «همینکه مردم در صدد تحقیق برآمدند و «ابو محمد بن عطیه» از دانشمندان متأخر در مغرب زمین پدید آمد، کلیه این تفاسیر

(تفاسیر ممزوج با اسرائیلیات) را ملخص کرد و از میان آنها مسائلی را که به صحت نزدیکتر بود، برگزید. مقدمه ابن خلدون ص ۴۴۰. (۲) - در این که نخستین مدون کل قرآن چه کسی است بین محققان اختلاف نظر وجود دارد به طوری که از ابن عباس، سعید بن جبیر، فراء نحوی و عکرمه به عنوان پیشگامان تفسیر نام برده شده است اما قول ارجح آن است که سعید بن جبیر نخستین مدون تفسیر است که در پی درخواست عبد الملک مروان، تفسیری بر قرآن نوشته و برای او گسیل داشت جهت اطلاع بیشتر بنگرید به تاریخ تفسیر قرآن کریم ص ۹۱ الی ۹۴. (۳) - تاریخ تفسیر قرآن کریم ص ۱۴۴. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۶۷ تفسیری که بر پایه مدارک اصیل و تدبر صحیح در قرآن صورت می‌پذیرد. ۵۱- تفسیر به رأی مذموم چه تفسیری است؟ تفسیری که در آن رأی و نظر شخصی مفسر بر قرآن تحمیل شود. ۵۲- تفسیر به رأی مذموم چه حکمی دارد؟ این نوع از تفسیر حرام می‌باشد. ۵۳- تفسیر به رأی جایز چه حکمی دارد؟ این نوع از تفسیر اشکالی دربر ندارد. ۵۴- نام دیگر تفسیر به رأی جایز چیست؟ تفسیر عقلی و اجتهادی. ۵۵- مبنای مفسر در تفسیر عقلی و اجتهادی چیست؟ ۱- اعتماد به تدبر و عقل در تفسیر ۲- مقتید بودن به روایات تفسیری ۵۶- مشهورترین روش تفسیری در میان مفسران در قرون مختلف چه روشی بوده است؟ تفسیر عقلی و اجتهادی که به تفسیر جامع هم مشهور است. ۵۷- پیامبر اسلام و امامان شیعه در مورد تفسیر به رأی چه فرموده‌اند؟ هر کس قرآن را بـ رأی خود تفسیر کنـد، جایگـه هـش در آتـش اسـت «۱».

(نمونه‌ای از روایات نهی از _____) ۱-

تفسیر به رأی چنین است: قال النبی (ص): «من فسر القرآن برأیه فلیتوا مقعده پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۶۸ ۵۸- تفسیر جامع چه تفسیری است؟ تفسیر جامع تفسیری است که در آن مفسر، قرآن را از جنبه‌های مختلف روایی، ادبی، کلامی، فقهی و ... مورد تفسیر قرار می‌دهد. ۵۹- اولین تفسیر جامع در شیعه چه تفسیری است؟ تفسیر تبیان از شیخ طوسی. ۶۰- در تفسیر عقلی و اجتهادی یا تفسیر جامع، مفسر چه علومی را باید بیاموزد «۱»؟ علوم مختلف از جمله: الف- علوم ادبی مانند صرف، نحو، لغت ب- علوم بلاغی مانند معانی، بیان، بدیع ج- علوم قرآنی مانند اسباب النزول، ناسخ و منسوخ، محکم و متشابه ... د- علوم شرعی مانند فقه، اصول فقه و احادیث تفسیری

_____ من النار» یعنی: کسی که قرآن را با

رأی خود تفسیر کند، جایگاه خود را از آتش پر کرده است. این روایت در منابع حدیثی شیعه و سنی به شکل متعددی وارد شده است، چنانکه ملاحظه می‌گردد در این روایت مطلق تفسیر به رأی مورد نهی واقع شده است اما دانشمندان اسلامی این گونه روایات را به تفسیر به رأی مذموم، منطبق کرده‌اند. بنگرید به تاریخ تفسیر قرآن ص ۱۵۲، مبانی و روشهای تفسیر قرآن ص ۲۲۲ به بعد. (۱) - سیوطی تعداد این علوم را ۱۵ علم دانسته و آخرین آنها را علم موهبت می‌داند یعنی فهمی که خداوند باید نصیب مفسر کند که بتواند تفسیر صحیح کند. بنگرید به اتقان ج ۴ ص ۲۱۳ الی ۲۱۵. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۶۹

نمونه‌ای از تفاسیر شیعه و سنی «۱»

قسمت نخست - تفاسیر شیعه

قسمت نخست - تفاسیر شیعه ۱- تفسیر فرات از چه کسی و متعلق به چه قرنی است؟ فرات بن ابراهیم کوفی و در قرن سوم. ۲- تفسیر قمی از چه کسی و متعلق به چه قرنی است؟ علی بن ابراهیم قمی و قرن سوم. ۳- تفسیر عیاشی از چه کسی و متعلق به چه

قرنی است؟ محمد بن مسعود عیاشی و در قرن سوم. ۴- تفسیر حقایق التنزیل و دقائق التأویل از چه کسی است؟ سید رضی در پایان قرن چهارم. ۵- تفسیر تیّان از چه کسی است؟ شیخ طوسی و در قرن پنجم. (۱) _____)

مهمترین دانشی است که طی قرون و اعصار مختلف مورد توجه مسلمانان بوده و حاصل آن ظهور مفسران و تفاسیر متعددی است که رقم آنها افزون بر ۱۰۰۰ مورد می‌باشد، می‌توان گفت که هیچ کتابی - از آغاز پیدایش خود - همچون قرآن مورد توجه قرار نگرفته و افکار مسلمانان را به خود جلب نکرده است به طوری که معرفی آثاری که پیرامون قرآن به وجود آمده، خصوصاً تفاسیر مختلفی که درباره قرآن نوشته شده، خود نیاز به تحقیقات وسیع و طولانی دارد. برخی از دانشمندان در این زمینه پژوهش‌های بارزشی انجام داده‌اند از جمله آقای سید محمد ایازی در کتاب خود با عنوان: «المفسرون حیاتهم و منهجهم» به معرفی ۱۲۱ تفسیر از مهمترین تفاسیر شیعه و سنی اقدام کرده است. آقای دکتر رجعلی مظلومی نیز در کتاب: «تفسیر شیعه و تفسیر نویسان آن مکتب» گزارش خوب و جامعی در زمینه سیر تفسیر نویسی در شیعه ارائه کرده است. اما آنچه در این قسمت مشاهده می‌گردد تنها معرفی ۳۰ تفسیر از هر کدام از دو گروه شیعه و سنی می‌باشد. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۷۰-۶ تفسیر مجمع البیان از چه کسی است؟ شیخ طبرسی و در قرن ششم. ۷- تفسیر جوامع الجامع از چه کسی است؟ شیخ طبرسی و در قرن ششم. ۸- تفسیر روض الجنان از چه کسی است؟ ابو الفتوح رازی در قرن ششم. ۹- تفسیر شواهد القرآن از چه کسی است؟ سید بن طاوس در قرن هفتم. ۱۰- تفسیر گازر یا تفسیر جلاء العیون از چه کسی است؟ ابو المحاسن جرجانی در قرن هشتم. ۱۱- تفسیر منهج الصادقین متعلق به چه کسی است؟ ملا فتح اله کاشانی در قرن دهم. ۱۲- تفسیر صافی از چه کسی است؟ ملا محسن فیض کاشانی در قرن یازدهم. ۱۳- تفسیر نور الثقلین از چه کسی است؟ عبد علی حویزی در قرن یازدهم. ۱۴- تفسیر البرهان از چه کسی است؟ پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۷۱ سید هاشم بحرانی در قرن دوازدهم. ۱۵- تفسیر کتر الدقایق از چه کسی است؟ میرزا محمد مشهدی در قرن دوازدهم. ۱۶- تفسیر الجوهر الثمین از چه کسی است؟ عبد الله بن محمد رضا معروف به شبر در قرن سیزدهم «۱». ۱۷- تفسیر مواهب الرحمن از چه کسی است؟ سید عبد الاعلی موسوی از معاصرین. ۱۸- تفسیر البیان از چه کسی است؟ آیت اله ابو القاسم خویی از معاصرین. ۱۹- تفسیر المیزان از چه کسی است؟ علامه سید محمد حسین طباطبایی. ۲۰- تفسیر نمونه از چه کسانی است؟ جمعی از بزرگان حوزه علمیه قم به سرپرستی آیت اله مکارم. ۲۱- تفسیر پرتوی از قرآن از چه کسی است؟ آیات الله سید محمد طالقانی. (۱) _____)

بوده است که به نامهای: «الجوهر الثمین فی تفسیر الکتاب المبین»، مختصر همین تفسیر بنام: «تفسیر شبر» و «صفوة التفاسیر» (که تفسیری مفصل است) معروف است بنگرید به المفسرون حیاتهم و منهجهم ص ۴۳۵. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۷۲-۲۲ تفسیر نوین از چه کسی است؟ محمد تقی شریعتی. ۲۳- تفسیر آلاء الرحمن از چه کسی است؟ محمد جواد بلاغی. ۲۴- تفسیر کاشف از چه کسی است؟ محمد جواد مغنیه. ۲۵- تفسیر مخزن العرفان از چه کسی است؟ بانو سیده نصرت امین معروف به بانوی اصفهانی. ۲۶- تفسیر الاثنی عشری از کیست؟ حسین بن احمد حسینی شاه عبد العظیمی قرن چهاردهم. ۲۷- تفسیر البصائر از چه کسی است؟ یعسوب الدین رستگار جویباری از معاصرین. ۲۸- تفسیر اطیب البیان از چه کسی است؟ سید عبد الحسین طیب از معاصرین. ۲۹- تفسیر احسن الحدیث از چه کسی است؟ سید علی اکبر قریشی از معاصرین. ۳۰- تفسیر الفرقان از کیست؟ پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۷۳ محمد صادقی تهرانی از معاصرین.

قسمت دوم- نمونه‌ای از تفاسیر اهل سنت ۱- تفسیر جامع البیان از چه کسی و متعلق به چه قرنی است؟ محمد بن جریر طبری قرن چهارم. ۲- تفسیر بحر العلوم از چه کسی است؟ ابو الیث نصر بن احمد سمرقندی در قرن چهارم. ۳- تفسیر لطائف الاشارات معروف به تفسیر قشیری از چه کسی است؟ ابو القاسم عبد الکریم بن هوازن قشیری قرن پنجم. ۴- تفسیر معالم التنزیل از چه کسی است؟ ابو محمد حسین بن مسعود بغوی قرن ششم. ۵- تفسیر المحرر الوجیز از چه کسی است؟ ابو محمد عبد الحق معروف به ابن عطیه قرن ششم. ۶- تفسیر کشاف از چه کسی است؟ جار الله زمخشری قرن ششم. ۷- تفسیر القرآن العظیم از چه کسی است؟ ابو الفداء اسماعیل بن کثیر قرن ششم. ۸- تفسیر کشف الاسرار از چه کسی است؟ پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۷۴ ابو الفضل رشید الدین میدی قرن ششم. ۹- تفسیر الجامع لاحکام القرآن از چه کسی است؟ ابو عبد الله محمد بن احمد قرطبی قرن هفتم. ۱۰- تفسیر مفاتیح الغیب از چه کسی است؟ فخر رازی قرن هفتم. ۱۱- تفسیر انوار التنزیل از چه کسی است؟ قاضی ابو سعید عبد الله بن عمر بیضاوی. ۱۲- تفسیر البحر المحیط از چه کسی است؟ ابو حیان توحیدی قرن هشتم. ۱۳- تفسیر لباب التأویل از چه کسی است؟ علاء الدین خازن نیشابوری قرن هشتم. ۱۴- تفسیر مدارک التنزیل از چه کسی است؟ ابو البرکات عبد الله بن احمد نسفی قرن هشتم. ۱۵- تفسیر الجواهر الحسان از چه کسی است؟ ابو زید عبد الرحمن بن محمد ثعالبی قرن نهم. ۱۶- تفسیر جلالین از چه کسی است؟ جلال الدین محلی و جلال الدین سیوطی قرون نهم و دهم. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۷۵ ۱۷- تفسیر الدر المنثور از چه کسی است؟ جلال الدین سیوطی قرون نهم و دهم. ۱۸- تفسیر ارشاد العقل السلیم از چه کسی است؟ ابو السعود محمد بن محمد عمادی قرن دهم. ۱۹- تفسیر السراج المنیر از چه کسی است؟ شمس الدین محمد شربینی قرن دهم. ۲۰- تفسیر روح البیان از چه کسی است؟ اسماعیل حقی برسوی قرن دوازدهم. ۲۱- تفسیر روح المعانی از چه کسی است؟ سید محمود آلوسی بغدادی قرن سیزدهم. ۲۲- تفسیر المنار از چه کسی است؟ شیخ محمد عبده با همکاری سید محمد رشید رضا قرن چهاردهم. ۲۳- تفسیر مراغی از چه کسی است؟ مصطفی مراغی قرن چهاردهم. ۲۴- تفسیر فی ظلال القرآن از چه کسی است؟ سید قطب مصری قرن چهاردهم. ۲۵- تفسیر فتح البیان از چه کسی است؟ پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۷۶ ابو الطیب سید محمد قنوجی بخاری. ۲۶- تفسیر محاسن التأویل از چه کسی است؟ جمال الدین قاسمی قرن چهاردهم. ۲۷- تفسیر التحریر و التنویر از چه کسی است؟ محمد طاهر بن عاشور قرن چهاردهم. ۲۸- التفسیر القرآنی للقرآن از چه کسی است؟ عبد الکریم خطیب از معاصرین. ۲۹- الاساس فی التفسیر از چه کسی است؟ سعید حوی از معاصرین. ۳۰- تفسیر مواهب الرحمن «۱» از چه کسی است؟ محمد المدرس از معاصرین.

ب- ترجمه قرآن

ب- ترجمه قرآن ۱- ترجمه از نظر لغوی یعنی چه؟ ترجمه در لغت به دو معناست الف- بیان کردن و واضح ساختن کلام «۲»
(۱) - ناگفته نماند که دو تفسیر بنام: «مواهب الرحمن فی تفسیر القرآن» تألیف شده که مؤلف یکی از آنها سید عبد الاعلی موسوی از دانشمندان شیعه و در ۳۰ مجلد است و مؤلف دیگری محمد المدرس از دانشمندان معاصر اهل سنت در بغداد است که تفسیر خود را در ۷ مجلد تنظیم کرده است. جهت اطلاع بیشتر بنگرید به المفسرون، حیاتهم و منهجهم ص ۶۹۱ و ۶۹۸. (۲) - معجم الوسیط ج ۱ ص ۸۳. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۷۷ ب- انتقال کلام از زبانی به زبان دیگر ۲- ترجمه از نظر عرفی (اصطلاحی) یعنی چه؟ برگرداندن کلام از زبانی به زبان دیگر را ترجمه گویند «۱». ۳- ترجمه به چند شکل صورت می‌گیرد، ذکر کنید. به دو شکل: الف- ترجمه لفظی یا تحت اللفظی ب- ترجمه تفسیری یا آزاد ۴- ترجمه لفظی چه نوع ترجمه‌ای است؟ ترجمه لفظی، ترجمه کلمه

به کلمه است و در این ترجمه در مقابل هر کلمه، معادل و مرادف آن از زبان دیگر، قرار می‌گیرد. ۵- ترجمه تفسیری یا آزاد چه نوع ترجمه‌ای است؟ ترجمه تفسیری ترجمه‌ای است که در آن مترجم بدون مقید شدن به لفظ خاصی، معانی یک عبارت را به زبان و انشای خود می‌نویسد. ۶- آیا ترجمه یک عبارت با تفسیر آن، یکی است؟ خیر «۲».

(۱) _____ این مشهورترین معنای

اصطلاحی ترجمه است. دانشمندان معانی دیگری نیز برای ترجمه کرده‌اند از جمله: الف- تبلیغ کلام و رساندن سخن به کسی که آن را نشنیده ب- تفسیر و شرح سخن به همان زبان اصلی ج- تفسیر سخن به زبان دیگر، که طبعاً برخی از این معانی نمی‌تواند صحیح باشد زیرا در این صورت ترجمه و تفسیر یکی خواهد شد در صورتی که می‌دانیم آنها دو علم یا دو فن می‌باشند در این مورد بنگرید به مناهل العرفان ج ۲ ص ۶ و ۷، تاریخ قرآن دکتر رامیار ص ۶۴۶ به بعد. (۲)- صحیح است که ترجمه و تفسیر یک عبارت از نظر فنی کار واحدی نبوده و از این جهت دو علم یا دو فن تلقی پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۷۸ ۷- مهمترین تفاوت ترجمه و تفسیر را برای یک کلام ذکر کنید. در ترجمه، برگرداندن متن از زبانی به زبان دیگر مورد توجه بوده و مترجم حق اعمال نظر ندارد در صورتی که تفسیر با شرح و توضیح همراه بوده و مفسر در بیان نظرات خود آزاد است «۱». ۸- ترجمه لفظی چه شرایطی دارد؟ الف- مفردات (لغات) متن ترجمه باید با مفردات متن اصلی از نظر معنی مساوی باشد. ب- هر دو متن از نظر ضمایر، قیود، پساوندها، پیشوندها و به طور کلی همانندی روابط کلام مشابه گردد. ۹- آیا ترجمه لفظی یک کلام امکان پذیر است؟ بسیار مشکل است و از نظر برخی از دانشمندان کاری محال است «۲». ۱۰- آیا ترجمه تفسیری یا آزاد یک کلام امکان پذیر است؟ بله، در صورت فهم متن اصلی توسط مترجم امکان پذیر است. ۱۱- آیا ترجمه قرآن امکان پذیر است؟ به شکل مطلق و صد در صد خیر.

می‌شوند، اما از آنجا که هر ترجمه‌ای، (کم یا زیاد) متأثر از دیدگاههای مترجم می‌باشد، بنابراین خطا نخواهد بود اگر قائل شویم که ترجمه یک عبارت، تفسیر مختصر آن عبارت هم خواهد بود و این مطلب در مورد ترجمه قرآن‌های مختلف به وضوح قابل ملاحظه است. (۱)- ترجمه و تفسیر تفاوت‌های دیگری نیز دارند از جمله بنگرید به تاریخ قرآن دکتر رامیار ص ۶۴۷، مناهل العرفان ج ۲ ص ۱۰ تحت عنوان: فرقهای تفسیر و ترجمه. (۲)- مناهل العرفان ج ۲ ص ۱۰. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۷۹ ۱۲- آیا ترجمه قرآن از زبان عربی به زبانهای دیگر جایز است؟ با حفظ شرایطی آری «۱». ۱۳- آیا همه دانشمندان اسلامی قائل به جواز ترجمه قرآن بوده‌اند؟ خیر، عده‌ای از دانشمندان مخالف ترجمه قرآن بوده‌اند. ۱۴- مهمترین دلیل مخالفان ترجمه قرآن از زبان عربی به زبانهای دیگر چه بوده است؟ الف- نقل معانی قرآن به زبان دیگر به طور کامل امکان ندارد. ب- در ترجمه قرآن به زبانهای دیگر، سبک و اسلوب و خصوصیت اعجازی آن به هم می‌خورد. ۱۵- مهمترین دلیل موافقان ترجمه قرآن از زبان عربی به زبانهای دیگر چیست؟ ترجمه قرآن نوعی بیان و توضیح قرآن به شمار می‌رود و بیان و توضیح قرآن برای مسلمانان غیر عرب امری ضروری است «۲». ۱۶- قرآن کریم به چند زبان ترجمه شده است؟ طبق آخرین بررسی به ۷۱ زبان دنیا «۳». ۱۷- اولین زبانی که قرآن کریم به آن ترجمه گردید چه زبانی بود؟ زبان فارسی.

(۱) _____ بنگرید به کتاب البیان از آیت

اله خویی ص ۵۰۷ تحت عنوان: ترجمه قرآن و شرایط آن. (۲)- جهت اطلاع بیشتر از نظرات موافق و مخالفان ترجمه قرآن بنگرید به تاریخ قرآن دکتر رامیار ص ۶۵۱. (۳)- بنگرید به ویژه‌نامه مرکز ترجمه قرآن مجید به زبانهای خارجی ص ۲۱ الی ۲۴ ضمناً جهت اطلاع بیشتر از تاریخچه و زبانهایی که قرآن به آن ترجمه شده است بنگرید به کتاب تاریخ ترجمه قرآن در جهان تألیف دکتر جواد سلماسی‌زاده، قرآن پژوهی ص ۶۲ بحث ترجمه قرآن. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۸۰

۱۸- اولین مترجم قرآن کریم چه کسی بود؟ سلمان فارسی. ۱۹- قدیمی‌ترین ترجمه قرآن به زبان فارسی چه ترجمه‌ای است؟

ترجمه معروف به قرآن قدس «۱». ۲۰- به ۳ مورد از قدیمی‌ترین ترجمه‌های قرآن اشاره کنید. الف- ترجمه تفسیر طبری متعلق به قرن چهارم. ب- ترجمه تفسیر سور آبادی متعلق به قرن پنجم. ج- ترجمه نوبت اول تفسیر کشف الاسرار میدی متعلق به قرن ششم. ۲۱- به یک اثر در زمینه ترجمه قرآن از دوره صفویه اشاره کنید. ترجمه شاه ولی الله دهلوی متوفی ۱۱۷۶ یا ۱۱۷۹. ۲۲- به یک اثر در زمینه ترجمه قرآن از دوره قاجاریه اشاره کنید. ترجمه محمد طاهر مستوفی شیبانی معروف به بصیر الملک. ۲۳- به چند اثر مهم در ترجمه قرآن در دوره معاصر (قبل از انقلاب اسلامی) اشاره کنید. الف- ترجمه قرآن به قلم عبدالحسین آیتی ب- ترجمه قرآن به قلم محمد کاظم معزی ج- ترجمه قرآن به قلم مهدی الهی قمشه‌ای د- ترجمه قرآن به قلم ابو القاسم پاینده (۱) _____ قرآن پژوهی ص ۶۰ به گفته

آقای بهاء الدین خرمشاهی در همین کتاب، تا قبل از انتشار این اثر توسط دکتر علی رواقی، قدیمی‌ترین ترجمه فارسی قرآن، ترجمه تفسیر طبری دانسته می‌شد که در اواسط قرن چهارم صورت گرفته است. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۸۱ ه- ترجمه قرآن به قلم حکمت آل آقا و- ترجمه قرآن به قلم زین العابدین رهنما ز- ترجمه قرآن به قلم دکتر مصطفوی ۲۴- مهمترین آثار ترجمه‌ای قرآن را پس از پیروزی انقلاب اسلامی نام ببرید «۱». ترجمه قرآن به قلم سید جلال الدین مجتوبی ترجمه قرآن به قلم جلال الدین فارسی ترجمه قرآن به قلم محمد باقر بهبودی معروف به معانی القرآن ترجمه قرآن به قلم ابو القاسم امامی ترجمه قرآن به قلم کاظم پور جواد ترجمه قرآن به قلم عبدالمجید آیتی ترجمه قرآن به قلم علی اصغر حلبی ترجمه قرآن به قلم محمد مهدی فولادوند ترجمه قرآن به قلم محمد حسین روحانی ترجمه قرآن به قلم بهاء الدین خرمشاهی ترجمه قرآن به قلم آیت اله ناصر مکارم شیرازی ۲۵- نام دو تن از مترجمین قرآن به زبانهای اروپایی را ذکر کنید. ۱- آرتور آبری مترجم انگلیسی ۲- رژی بلاشر مترجم فرانسوی ۲۶- نخستین کسی که قرآن را به زبان انگلیسی ترجمه نمود چه کسی بود و در چه (۱) _____ متذکر می‌شود که تعداد

ترجمه‌های قرآن به زبان فارسی که قبل و بعد از پیروزی انقلاب اسلامی در ایران صورت پذیرفته است افزون بر ۴۰ عدد می‌باشد که جهت اطلاع بیشتر از آنها بنگرید به ویژه‌نامه مرکز ترجمه قرآن مجید به زبانهای خارجی ص ۲۸ و نیز قرآن پژوهی ص ۶۱ و ۶۲. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۸۲ سالی این کار را انجام داد «۱»؟ الکساندر راس و در سال ۱۶۴۸ میلادی (۱) _____ مقصود نخستین قرآنی

است که به انگلیسی ترجمه شده و به چاپ رسیده است چرا که قبل از آن نیز قرآنهایی به زبان انگلیسی ترجمه شده اما به چاپ نرسیده بود. جهت اطلاع بیشتر بنگرید به ویژه‌نامه مرکز ترجمه قرآن مجید به زبانهای خارجی ص ۲۱ و کتاب تاریخ ترجمه قرآن در جهان. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۸۳

منابع و مأخذ

منابع و مأخذ ۱- ابن عطیه اندلسی، ابو محمد عبد الحق / تفسیر المحرر الوجیز بیروت / - / ۲- ابن خلدون، محمد بن عبد الرحمن / مقدمه العبر / بیروت، مؤسسه علمی للمطبوعات / - / ۳- ابو زهره، محمد / معجزه بزرگ پژوهشی در علوم قرآنی / به ترجمه محمود ذبیحی، مشهد بنیاد پژوهش‌های اسلامی / ۱۳۷۰ ه. ش ۴- انیس، ابراهیم / معجم الوسیط / تهران، انتشارات ناصر خسرو ط دوم / - / ۵- ایازی، سید محمد / المفسرون حیاتهم و منهجهم / انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی / ۱۴۱۱ ه. ش ۶- بیگلری، حسن / سر البیان فی علم القرآن / انتشارات کتابخانه سنایی، چاپ دوم / ۱۳۴۴ ه. ش ۷- بخاری، محمد بن اسماعیل / صحیح / بیروت، دار القلم / ۱۴۰۷ ه. ق ۸- بحرانی، سید هاشم / البرهان فی تفسیر القرآن / مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان / - / ۹- بغوی، حسین بن مسعود / تفسیر / بیروت، دارالمعرفه / ۱۴۱۵ ه. ق ۱۰- پور فرزیب، ابراهیم / تهذیب القرائه / تهران، انتشارات خورشید نو / ۱۳۶۲ ه. ش ۱۱- ترمذی،

محمد بن عیسیٰ / سنن / بیروت، دار الکتب العلمیه / -۱۲- جلالیان، حبیب اله / تاریخ تفسیر قرآن کریم / به تعلیق محمد رضا آشتیانی / انتشارات اسوه / ۱۳۷۲ ه. ش ۱۳- جلالی نائینی، محمد رضا / تاریخ جمع قرآن کریم / نشر نقره / ۱۳۶۵ ه. ش ۱۴- حویزی، عبد علی / تفسیر نور الثقلین / تهران، مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان / -۱۵- حجتی، سید محمد باقر / پژوهشی در تاریخ قرآن کریم / دفتر نشر فرهنگ اسلامی / ۱۳۶۰ ه. ش ۱۶- حر عاملی، محمد بن حسن / تفصیل وسایل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه / تهران، کتابفروشی اسلامیة / ۱۳۶۷ ه. ش پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۸۴ ۱۷- خرمشاهی، بهاء الدین / قرآن پژوهی / تهران، مرکز نشر فرهنگی مشرق / ۱۳۷۲ ه. ش ۱۸- خویی، ابو القاسم (آیت اله) / البیان فی تفسیر القرآن / بیروت، دار الزهراء / ۱۴۰۸ ه. ق ۱۹- خوشنویس، جعفر / قرآن در روایات اسلامی / تهران، انتشارات دارالتحقیق / ۱۳۶۱ ه. ش ۲۰- دارمی، عبد الرحمن / سنن / طبع استانبول / ۱۴۰۱ ه. ق ۲۱- دزفولی، سید کمال / شناخت قرآن / انتشارات فجر / ۱۳۶۴ ه. ش ۲۲- رامیار، محمود / تاریخ قرآن / انتشارات امیر کبیر / ۱۳۶۰ ه. ش ۲۳- رافعی، مصطفی صادق / اعجاز قرآن و بلاغت محمد / به ترجمه عبد الحسین ابن الدین، بنیاد قرآن / ۱۳۶۰ ه. ش ۲۴- زرقانی، عبد العظیم / مناهل العرفان فی علوم القرآن / بیروت، دار احیاء التراث العربی - افست مصر / ۲۵- زرکشی، بدر الدین محمد / البرهان فی علوم القرآن / به تحقیق محمد ابو الفضل ابراهیم بیروت، دار المعرفة / -۲۶- زمخشری، جار الله / تفسیر کشاف / بیروت، دار الکتب العربی / ۱۴۰۷ ه. ق ۲۷- سیوطی، جلال الدین عبد الرحمن / اسباب النزول / بیروت، دار التنویر / ۱۴۱۰ ه. ق ۲۸- سلماسی زاده، دکتر جواد / تاریخ ترجمه قرآن در جهان / انتشارات امیر کبیر / ۱۳۶۹ ه. ش ۲۹- سیوطی، جلال الدین / الاتقان فی علوم القرآن / به تحقیق محمد ابو الفضل ابراهیم / منشورات رضی - بیدار - عزیزی / ۱۳۶۳ ه. ش ۳۰- صالحی کرمانی، محمد رضا / درآمدی بر علوم قرآنی / انتشارات جهاد دانشگاهی / ۱۳۶۹ ه. ش ۳۱- صبحی، صالح / مباحث فی علوم القرآن / بیروت، دار العلم للملایین / ۱۹۶۸ م ۳۲- صدر، سید حسن / تأسیس الشیعه / تهران، منشورات اعلی / -۳۳- طالقانی، دکتر سید عبد الوهاب / علوم قرآن و فهرست منابع / قم، دار القرآن الکریم / ۱۳۶۱ ه. ش ۳۴- طباطبائی، محمد حسین / قرآن در اسلام / تهران، دار الکتب الاسلامیه / ۱۳۵۳ ه. ش ۳۵- طبرسی، فضل بن حسن / مجمع البیان لعلوم القرآن / به تحقیق محلاتی / بیروت، دار المعرفة / ۱۴۰۸ ه. ق ۳۶- طباطبائی، محمد حسین (علامه) / ترجمه تفسیر المیزان / تهران، بنیاد علمی و فکری علامه / ۱۳۶۳ ه. ش پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۸۵ ۳۷- عمید زنجانی، عباسعلی مبانی و روشهای تفسیری / سازمان چاپ و انتشارات وزارت ارشاد اسلامی، چاپ سوم / ۱۳۷۳ ه. ش ۳۸- عسکری، سید مرتضی / القرآن الکریم و روایات المدرستین شرکت توحید للنشر / ۱۴۱۷ ه. ق ۳۹- عیاشی، محمد بن مسعود / تفسیر عیاشی / بیروت، مؤسسه اعلی للمطبوعات / ۱۴۱۱ ه. ق ۴۰- فضلی، عبد الهادی / مقدمه‌ای بر تاریخ قرائت قرآن / به ترجمه دکتر حجتی انتشارات سازمان اوقاف، چاپ دوم / ۱۳۶۵ ه. ش ۴۱- فیض الاسلام، علینقی / ترجمه و شرح نهج البلاغه / - / ۴۲- فیض کاشانی، ملا محسن / تفسیر صافی / بیروت، مؤسسه اعلی للمطبوعات / - / ۴۳- قریشی، علی اکبر / قاموس قرآن / تهران، دار الکتب الاسلامیه، چاپ یازدهم / ۱۳۷۲ ه. ش ۴۴- کلینی، محمد بن یعقوب / اصول کافی / تهران، دار الکتب الاسلامیه / ۱۳۶۳ ه. ش ۴۵- مناع القطان / مباحث فی علوم القرآن / بیروت، مؤسسه الرساله / ۱۴۰۳ ه. ق ۴۶- معرفت، محمد هادی / التمهید فی علوم القرآن / قم، مطبعه مهر / ۱۳۹۶ ه. ق ۴۷- مکارم شیرازی، ناصر / تفسیر نمونه / قم، دار الکتب الاسلامیه چاپ دهم / ۱۳۷۴ ه. ش ۴۸- مرتضی عاملی، سید جعفر / حقایق هامه حول القرآن الکریم / قم، مؤسسه نشر اسلامی / ۱۴۱۰ ه. ش ۴۹- مجلسی، محمد باقر / بحار الانوار / بیروت، مؤسسه الوفاء ط ۲ / ۱۴۰۳ ه. ق ۵۰- محقق، محمد باقر / نمونه بینات در شأن نزول آیات / انتشارات اسلامی، چاپ دوم / ۱۳۵۹ ه. ش ۵۱- مسلم، محمد بن مسلم / صحیح / به تصحیح فؤاد عبد الباقي / بیروت، دار احیاء التراث العربی / ۱۳۷۴ ه. ق ۵۲- نسایی، احمد بن شعیب / سنن / بیروت، دار الکتب العلمیه / ۵۳- نجاشی، ابو العباس احمد بن علی / فهرست اسماء مصنفی الشیعه معروف به رجال نجاشی به تحقیق موسی شبیر زنجانی / قم، جامعه مدرسین / ۱۴۱۱ ه. ق ۵۴- هاشم زاده هریسی، هاشم / شناخت سوره‌های قرآن / تهران، انتشارات کتابخانه صدر / ۱۳۷۳ ه. ش پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم

قرآنی، ص: ۲۸۶ مقالات: ۱- فصلنامه علوم قرآنی- دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم شماره ۱ بهار ۱۳۷۴. ۲- ویژه‌نامه مرکز ترجمه قرآن مجید به زبانهای خارجی به کوشش محمد نقدی، سید علی قلی قرائتی و محمد رضا انصاری رمضان ۱۴۱۷ ه. ق. ۳- مقاله اسم یا عنوان یا اسامی و عناوین قرآن کریم، دکتر حجتی مجموعه مقالات و سخنرانیها، انتشارات دار القرآن ۱۳۶۸ ه. ش. پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۸۷

معجم اصطلاحات کتاب

معجم اصطلاحات کتاب آل عمران ۲۰۸-۱۰۱-۶۵-۶۴-۶۳-۵۴-۳۵-۲۳۰ آلاء ۱۱۰-۵۹ آیه ذریا میثاق ۵۷ آیه العزّ ۵۸ آیه الكرسي ۹۸-۶۲-۵۵ ابتداء ۱۹۷-۱۹۶ ابدال ۱۹۸-۱۹۴ ابرار ۱۱۳-۳۸ اجتهادی ۲۶۸-۲۶۷-۱۷۸ احزاب ۲۱۰-۲۰۹-۱۳۲-۱۲۶-۱۰۵ احسن الحديث ۲۷۲-۲۳۰-۱۹ احسن القصص ۱۰۳ احقاف ۱۲۳-۱۰۸ اختلاس ۱۹۹ اخفاء ۱۹۵ اخلاص ۱۱۹ ادغام ۱۹۵-۱۹۴ اساس ۹۸-۹۴-۵۶-۴۷-۱۹-۱۱-۱۰-۱۵۹ ۷-۱۵۴-۱۳۱-۱۲۱-۱۱۹-۱۰۱-۱۰۰-۹۹-۲۶۵-۲۳۰-۲۲۴-۱۸۷-۱۸۵-۱۸۰-۱۷۹-۱۷۸ ۲۶۶ اسباب النزول ۲۰۳-۱۷۳-۱۷۱-۵۴-۱۱-۱۰-۲۸۴-۲۱۳-۲۰۷-۲۰۶-۲۰۵-۲۰۴ استرجاع (آیه) ۵۵ استعاذه ۲۰۱-۵۸ استعلاء ۲۰۰-۱۹۲-۱۹۱ استفال ۱۸۸-۱۸۷ اسراء ۲۱۱-۱۳۰-۱۰۴-۹۸-۷۵-۷۴-۴۹ اسرائیلیات ۲۶۶-۲۶۵-۱۹۸ اشباع ۱۹۹ اعجاز ۱۷۱-۱۳۴-۱۳۰-۱۲۹-۹۰-۱۱-۱۰-۲۴۸-۲۴۷-۲۴۶-۲۴۵-۲۴۳-۲۳۹-۱۷۵-۱۷۴-۲۸۴-۲۵۰-۲۴۹ اعجام ۱۶۶-۱۶۵ اعراف ۲۰۱-۱۴۸-۱۲۳-۱۰۲-۹۴-۶۹-۵۷ افک (آیه) ۵۹ اقتاب ۱۴۵ اقراء ۱۸۲ اکتاف ۱۴۵ اکمال دین (آیه) ۲۰۹-۵۶ پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۸۸ الرحمن ۲۳۲-۱۱۰-۱۰۹-۵۹ القاء ۴۵-۴۳-۴۸-۲۵۰-۲۴۹ ام القرآن ۱۰۰-۹۹ ام الكتاب ۲۳۱-۲۳۰-۵۶-۳۷ اماله ۱۹۴-۱۹۳ امی ۲۴۷ ان یکاد (آیه) ۶۰ انزال ۴۵ انشراح ۱۱۶ انشقاق ۱۱۴ انفال ۱۰۲-۹۷-۹۴-۷۰-۶۹-۳۶-۳۵-۲۴۹-۲۲۳-۲۲۲-۲۰۴-۱۲۹ انعام ۲۶۳-۱۰۲-۶۸ انفطار ۱۱۴-۸۶ باسقات ۱۰۹ باطن ۲۵۳ بدا ۲۲۴-۲۲۳ براءت ۱۲۹-۱۰۳-۹۱ بروج ۱۱۵ برهان ۱۷۴-۱۷۲-۹۲-۹۰-۵۴-۵۳-۱۵-۲۸۴-۲۸۳-۲۷۰-۲۶۳-۲۶۰ بساتین قرآن ۹۸ بعثت ۱۳۵-۱۳۴-۸۳-۴۸-۴۳-۴۱ بنی اسرائیل ۲۴۱-۴۵ بنی نضیر ۱۳۵-۱۱۰ بیت العزّه ۵۰ بینة ۲۴۱-۱۴۰-۱۱۷-۲۲ تاریخ قرآن ۳۶-۳۵-۳۳-۳۱-۳۰-۲۹-۱۱-۲۷۷-۲۴۸-۲۳۴-۲۰۷-۲۰۵-۱۸۰-۱۷۷-۳۷-۲۸۳-۲۷۹-۲۷۸ تأویل ۲۳۲-۲۳۱-۱۱ تبارک ۲۳۱-۲۰۱-۱۴۴-۱۱۲-۱۰۴-۹۵-۱۲ تبلیغ (آیه) ۲۰۹-۵۷ تجوید ۱۹۲-۱۹۱-۱۹۰-۱۸۹-۱۷۷-۱۱-۱۹۹-۱۹۶-۱۹۵-۱۹۴-۱۹۳ تحدی ۲۴۵-۲۴۴-۲۴۰-۲۳۹ تحدیر ۱۹۱-۱۹۰ تحریف ۲۵۷-۲۵۶-۲۵۵-۲۵۴-۲۲۰-۱۵۵ تحریم ۲۴۸-۱۱۱-۸۴-۴۹ تحقیق ۲۱۰-۱۹۱-۱۹۰-۱۷۸-۵۹-۱۰-۲۸۵-۲۸۴-۲۶۶-۲۵۷ تخصیص ۲۲۶-۲۲۵-۲۲۱-۲۱۵ تدویر ۱۹۱ تذکره ۴۰ ترتیل ۲۰۰-۱۹۰-۱۸۹ ترجمه ۲۵۳-۲۳۲-۲۰۹-۲۰۸-۱۸۸-۱۱-۲۸۱-۲۸۰-۲۷۹-۲۷۸-۲۷۷-۲۷۶-۲۷۵-۲۷۴ تفسیر اثری ۲۶۲ تفسیر به رأی ۲۶۷-۲۶۶-۲۵۵ تفسیر جامع ۲۶۸-۲۶۷ تفسیر عقلی ۲۶۸-۲۶۷ تفسیر نقلی ۲۶۱-۲۵۳ تکاثر ۲۱۳-۱۴۰-۱۱۷ تکلم ۴۴ تکویر ۱۱۴ تنجیم القرآن ۵۰ تنزیل ۲۳۵-۲۳۴-۲۲۹-۲۱۴-۴۵-۳۹-۳۸ ۲۵۶ تواتر ۱۸۷ ۲ | توجّه (آیه) ۵۴ توقیفی ۵۴-۵۲-۵۱ ثقلین ۲۷۰-۲۶۳-۲۵۶-۱۴۶-۱۰۶ جائیه ۱۰۸-۹۶ جماع القرآن ۱۴۷ حاقّه ۱۱۲ حامدات ۱۳۰-۱۲۹-۱۲۸-۱۲۷-۱۲۲-۱۳۲ حبیب نجار ۱۰۶ حجر ۲۵۵-۱۰۳-۹۹-۷۳-۹۵-۲۱۰-۸۲ حروف حلق ۱۹۴ حروف مقطعه ۱۰۵-۱۰۴-۹۳-۵۴-۵۲-۲۳۳-۱۲۴-۱۲۳-۱۲۲-۱۰۸-۱۰۶ حریر

۱۴۴- ۹۷ حشر ۱۳۶- ۱۱۰ حنین ۲۰۹- ۱۲۹ حواریون ۱۳۵- ۱۱۱ حوامیم ۱۰۷- ۹۷- ۵۴ خاص ۲۲۴- ۲۰۵- ۲۰۴- ۲۰۳- ۱۴۷- ۱۱۱
 ۲۲۷- ۲۲۵ خبر واحد ۲۵۷- ۲۵۶- ۲۱۹ دافعه ۱۰۶ دبایج قرآن ۹۷ دخان ۱۲۳- ۱۰۸ پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم
 قرآنی، ص: ۲۹۰ | ۱ دهر ۲۱۲- ۲۱۱- ۱۱۳ ذاریات ۲۴۷- ۱۰۹- ۸۳ ذکر (آیه) ۲۵۵- ۵۸- ۳۸ رعد ۲۲۴- ۱۲۳- ۹۶- ۷۲ رقی ۱۴۴
 رقع ۱۴۵ رؤیا ۴۵- ۴۴ ریاض قرآن ۹۸ زلزال ۱۱۷- ۸۷- ۴۲ زمر ۲۲۹- ۱۰۷- ۱۰۶- ۸۱ زهراوان ۱۰۱- ۹۷ سبأ ۱۳۲- ۱۰۵- ۹۶-
 ۹۱- ۸۰ سبب خاص ۲۰۵- ۲۰۴- ۲۰۳ سبب عام ۲۰۳ سبب طول ۹۴ سبحان ۱۰۴ سبع مثنی ۹۹ سحر ۲۴۸- ۲۴۳- ۲۴۰- ۲۳۹ سماعی
 ۲۰۵ سنام القرآن ۱۰۱ سؤال (آیه) ۵۸ سیف (آیه) ۵۷- ۵۶ شاذ ۱۸۷ شأن نزول ۲۰۷- ۲۰۶- ۲۰۴- ۲۰۳- ۱۵۲ ۲۸۵ | ۲ شب قدر
 ۱۴۰- ۱۳۳- ۴۸ شریعت ۱۰۸ شعراء ۱۰۴- ۳۹ شکل ۱۶۵ شوری ۱۲۳- ۱۰۷- ۸۲ صافات ۱۳۲- ۱۲۰- ۱۰۶- ۴۵ صرفه ۲۱۴ صفات
 حروف ۱۹۳- ۱۹۲- ۱۹۱- ۱۸۹ صیام (آیه) ۶۱- ۵۵ طارق ۱۲۰- ۱۱۵ طواسین ۹۷ ظاهر ۲۱۹- ۱۹۵- ۱۹۴- ۱۵۳- ۱۳۸- ۴۶- ۲۵۳
 ۲۵۲ ظهار ۱۱۰ عام ۲۲۶- ۲۲۵- ۲۲۴- ۲۱۵- ۲۱۲- ۲۰۴- ۲۰۳ ۲۲۷ عبس ۱۱۴- ۸۵ عتاق ۹۸ عزائم ۱۰۷- ۹۶ عسب ۱۴۵ عقود ۱۰۲
 علق ۱۱۶- ۸۶ عنکبوت ۱۲۱- ۱۴۸- ۱۲۵- ۱۲۱- ۹۵- ۸۰- ۷۹ ۱۳۲- ۱۳۱ غاشیه ۱۱۵ پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و
 علوم قرآنی، ص: ۲۹۱ | ۱ غافر ۱۲۱- ۱۰۷ فاتحه الكتاب ۱۰۰ فاضحه ۱۰۳ فاطر ۱۰۶ فتح ۲۱۰- ۱۴۱- ۱۳۳- ۱۰۹- ۱۰۸- ۴۵- ۲۴۷
 ۲۱۴- ۲۱۱ فترت وحی ۴۳ فجر ۱۲۰- ۱۱۵- ۳۳ فرقان ۲۵۱- ۱۷۵- ۱۰۴- ۷۸- ۴۹- ۳۶- ۳۵ ۲۷۲- ۲۶۰ فسطاط القرآن ۱۰۱ فصلت
 ۲۵۵- ۲۴۸- ۲۲۹- ۱۰۷- ۸۱ فلق ۱۱۹- ۹۸ فواتح سور ۱۲۱ فیل ۲۱۲- ۱۴۱- ۱۱۷ قارعه ۱۱۷- ۸۷ قتال ۱۰۸ قراءات سبعه (هفتگانه)
 ۱۸۰- ۱۸۵ قرائت ۲۴- ۲۲- ۲۱- ۲۰- ۱۹- ۱۵- ۱۱- ۱۸۱- ۱۸۰- ۱۷۹- ۱۷۸- ۱۷۷- ۸۶- ۸۵- ۳۳- ۲۵- ۱۹۰- ۱۸۸- ۱۸۷- ۱۸۶-
 ۱۸۵- ۱۸۴- ۱۸۳- ۱۸۲ ۲۸۵- ۲۰۱- ۲۰۰- ۱۹۷- ۱۹۳- ۱۹۱ قرطاس ۱۴۴ قریش ۲۱۳- ۱۸۰- ۱۴۱- ۱۳۲- ۱۳۰- ۱۱۷ ۲۴۸- ۲۱۴
 | قرینتین ۹۷ قصر ۱۹۵ قلب ۱۴۸- ۱۰۶- ۷۸- ۷۷- ۴۷- ۴۵- ۴۱ ۱۹۴ قلقله ۱۹۳ قلم ۱۳۹- ۱۳۶- ۱۱۲- ۶۰ قوارع قرآن ۹۸ قول ثقیل
 ۴۷ قول فصل ۴۰ کتاب الله ۳۷ کتاب ابرار ۳۸ کتاب فجار ۳۸ کتاب مبین ۳۷ کتاب مکنون ۳۷- ۳۴ کتمان (آیه) ۵۵ کلیم ۱۰۴ کثر
 ۱۰۰- ۹۹ کوثر ۲۱۳- ۱۴۱- ۱۱۸- ۹۰ کهف ۷۵ کلاله (آیه) ۵۶ لام جلاله ۲۰۰ لخاف ۱۴۵ لمزه ۱۱۷ لوح محفوظ ۴۷ ما بین
 الدفتین ۱۴۶ پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۹۲ | ۱ ماعون ۲۱۳- ۱۱۸ مائده ۲۰۹- ۱۲۸- ۱۰۲- ۶۸-
 ۶۷- ۵۷ ۲۴۲ مباحله (آیه) ۲۰۸- ۱۲۸- ۵۶ متحرّم ۱۱۱ متشابه ۲۳۱- ۲۳۰- ۲۲۹- ۱۶۵- ۵۶- ۱۱ ۲۳۶- ۲۳۴- ۲۳۳- ۲۳۲ متواتر
 ۱۸۷- ۱۸۶- ۱۸۵- ۱۸۲- ۱۸۱- ۱۷۹- ۲۵۶- ۲۱۹- ۱۸۸ مثنی ۹۴ مجادله ۲۲۱- ۲۱۱- ۱۱۰- ۵۹ محکم ۲۲۰- ۱۷۱- ۷۸- ۵۶- ۳۷-
 ۱۱- ۹ ۲۳۶- ۲۳۴- ۲۳۳- ۲۳۲- ۲۳۱- ۲۳۰- ۲۲۹ مخاطبات ۱۲۶- ۱۲۵ مخزیه ۱۰۳ مد ۱۹۶- ۱۹۵- ۱۹۱ مداد ۱۴۴ مدثر ۲۴۸-
 ۱۱۲ مدرّج ۱۸۷ مرسلات ۱۱۳ مزمّل ۲۰۰- ۱۸۹- ۱۱۲- ۸۵ مسبّحات ۱۰۴- ۹۶ مسجد الاقصی ۲۱۶- ۲۰۷- ۱۲۸ مسجد الحرام
 ۲۰۷- ۴۵ مشهور ۱۲۸- ۱۰۱- ۹۸- ۹۷- ۹۳- ۹۲- ۲۳۳ ۲۲۹- ۱۲۹- ۱۸۶- ۱۹۳- ۲۴۹- ۲۵۵- ۲۵۶- ۲۶۶- ۲۶۷ | مصاحف ۱۶۰- ۱۵۹-
 ۱۵۸- ۱۵۷- ۱۵۰ ۱۵۸- ۱۸۷- ۱۶۳- ۱۶۱ مصحف ۱۵۹- ۱۵۸- ۱۵۷- ۲۴- ۲۰۱- ۱۷۷- ۱۶۸- ۱۶۰ مضاجع ۱۰۵ مطففین
 ۲۱۲- ۱۱۴ معارج ۱۱۲ معارضه ۲۴۹- ۲۴۵- ۲۴۴- ۲۴۰- ۲۳۹ معجزه ۲۴۰- ۲۳۹- ۱۲۴- ۱۲۳- ۳۵- ۲۵۰ ۲۴۷- ۲۴۶- ۲۴۵-
 ۲۴۳- ۲۴۲- ۲۴۱ ۲۸۳ معجزه ابتدایی ۲۴۲ معجزه اقتراحى ۲۴۲ معممه ۱۰۶ معوذتین ۱۱۹- ۹۸- ۹۷ مفصل و مفصّلات ۹۵- ۹۴
 مقطعات ۱۲۲ مقولات (سوره‌های قل) ۱۲۷- ۱۲۶- ۱۲۲ امتحانات ۹۵ ممتحنه ۲۱۱- ۱۱۱- ۹۵ مناجات ۱۰۹ منسوخ ۲۱۹- ۲۱۸-
 ۲۱۷- ۲۱۶- ۲۱۵- ۱۱- ۲۳۴- ۲۲۲- ۲۲۱ منقذه ۱۰۲ پرسش و پاسخ‌هایی در شناخت تاریخ و علوم قرآنی، ص: ۲۹۳ | ۱ موضوع یا
 مجعول ۱۸۷ مئین ۹۵- ۹۴ ناسخ ۲۱۶- ۲۱۵- ۱۷۳- ۱۷۱- ۱۱- ۱۰- ۲۶۸- ۲۲۲- ۲۱۹- ۲۱۸- ۲۱۷ نبا (آیه) ۱۱۳- ۸۵- ۵۹ نبا عظیم
 ۱۱۳ نجوى (آیه) ۲۲۲- ۲۲۱- ۲۱۱- ۱۳۴- ۵۹ نحل ۲۱۷- ۲۰۱- ۱۰۳- ۷۴- ۷۳- ۴۲ ۲۶۱- ۲۵۲ نزول تدریجی ۷۸- ۵۰- ۴۹- ۴۸-
 ۴۷- ۴۵ ۲۳۵- ۱۴۳- ۱۳۱ نزول دفعی ۴۸- ۴۷- ۴۵ نسخ ۲۱۸- ۲۱۷- ۲۱۶- ۲۱۵- ۱۶۸- ۱۴۳- ۲۳۴- ۲۲۶- ۲۲۳- ۲۲۲- ۲۲۱-
 ۲۲۰- ۲۱۹ نفر (آیه) ۵۸ نفی سبیل (آیه) ۵۶ نقط ۱۶۸ | ۲ نمل ۹۷- ۹۱- ۷۹ وافیه ۹۹ وجوه هفتگانه قرآن (هفت وجه) ۱۷۹ وحی